

Issue №21

Part 3

International periodic scientific journal

ONLINE

www.sworldjournal.com

D.A.Tsenov Academy of Economics - Svishtov (Bulgaria)

Indexed in
INDEXCOPERNICUS
(ICV: 87.25)
GOOGLESCHOLAR

SWorld Journal

Issue №21
Part 3
September 2023

Published by:
SWorld & D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

UDC 08
LBC 94

Editor: Shibaev Alexander Grigoryevich, *Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician*
Scientific Secretary: Kuprienko Sergey, *PhD in Technical Sciences*

Editorial board: More than 250 doctors of science. Full list on page:
<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/about/editorialTeam>

Expert-Peer Review Board of the journal: Full list on page:
<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/expertteam>

The International Scientific Periodical Journal "SWorldJournal" has gained considerable recognition among domestic and foreign researchers and scholars. Today, the journal publishes authors from from different countries.

Journal Established in 2018. Periodicity of publication: twice a year

The journal activity is driven by the following objectives:

- Broadcasting young researchers and scholars outcomes to wide scientific audience
- Fostering knowledge exchange in scientific community
- Promotion of the unification in scientific approach
- Creation of basis for innovation and new scientific approaches as well as discoveries in unknown domains

The journal purposefully acquaints the reader with the original research of authors in various fields of science, the best examples of scientific journalism.

Publications of the journal are intended for a wide readership - all those who love science. The materials published in the journal reflect current problems and affect the interests of the entire public.

Each article in the journal includes general information in English.

The journal is registered in the INDEXCOPERNICUS, GoogleScholar.

UDC 08
LBC 94
DOI: 10.30888/2663-5712.2023-21-03

Published by:
SWorld &
D.A. Tsenov Academy of Economics
Svishtov, Bulgaria
e-mail: editor@sworldjournal.com

Copyright
© Authors, scientific texts 2023

УДК 004.896

**MODEL PROGRAM FOR LEARNING ROBOTICS BASED ON THE
MICRO:BIT BOARD**
**МОДЕЛЬНА ПРОГРАМА ВИВЧЕННЯ РОБОТОТЕХНІКИ НА ОСНОВІ ПЛАТИ
MICRO:BIT**

Yashan B.O./ Яшан Б.О.*d.of Philosophy, area Mathematics, as. / доктор філософії спец. Математика, ас.*

ORCID: 0000-0003-2521-2432

Dymashok V.A./ Димашок В.А*5 th year student/студент 5 курсу**Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,**Chernivtsi, universytets'ka, 28, 58002**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,**Університетська, 28, 58002*

Анотація. У даній статті досліджуються особливості запровадження STEM-освіти в українській школі для здобувачів освіти. Представлено плату micro:bit, яка познайомить учнів з основами робототехніки та полегшить вивчення програмування шляхом створення повсюдних комп'ютерних програм. Проведено аналіз дослідження сучасних науковців у сфері пов'язаних із платою micro:bit. Запропоновано модельну програму вивчення робототехніки на основі плати micro:bit, яка може бути застосована при проведенні гуртків пов'язаних із вивченням робототехніки або при поглибленому вивченні інформатики у ЗЗСО.

Ключові слова: STEM-освіта, модельна програма, робототехніка, плата micro:bit.

Постановка проблеми.

У двадцять першому столітті все більше і більше країн усвідомлюють, що науково технічний талант є досить важливим показником для оцінки національної конкурентоспроможності, і він вимагає від людей доступу до нових знань і навичок для швидкого вирішення складних проблем. Тому важливо створити та розширити можливості для всіх дітей отримати таку освіту, яка дасть їм змогу орієнтуватися та керувати світом XXI століття.

Викладання інформатики більше не слід розглядати як навчання професії чи навчання програмістів. Багато в чому це стає схожим на необхідність вивчати рідну мову в школі. Розуміння комп'ютерних технологій, програмування та обчислювальних концепцій стало основною навичкою для поінформованих учасників сучасного суспільства, так само як читання, письмо та базова арифметика є основними навичками. Допущення неграмотності щодо обчислювальних концепцій створить серйозний цифровий розрив.

Для процвітання в нашу епоху орієнтовану на технології, учням потрібно надавати підтримку у формуванні своїх навичок у галузі науки, техніки, інженерії та математики (STEM). Розвиток STEM-освіти в Україні сьогодні впевнено набирає обертів. Про це свідчить ухвалення урядом низки нормативно-правових документів, які забезпечують ефективність діяльності галузі: схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) [1] та Плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку STEM-освіти до 2027 року [2]; затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів і STEM-лабораторій.

До основних складових STEM освіти належать робототехніка та 3D технології.

З'явилася потреба у вивченні робототехніки з використанням мінімальних затрат на навчання. Компанія BBC представила плату micro:bit, яка познайомить учнів з основами робототехніки та полегшить вивчення програмування шляхом створення повсюдних комп'ютерних програм. В Україні дана плата з'явилася досить нещодавно, тому виникає необхідність у вивченні її та створенні опорних програм для навчання учнів.

Аналіз досліджень і публікацій.

Аналізуючи модельні програми стосовно вивчення тем, пов'язаних із робототехнікою можна відзначити наступне. Деякі питання робототехніки розглянуті у підручнику з інформатики для 4-го класу Н.В. Морзе, О.В. Барна [3]. У розділі «Програмування робота» розглянуто такі питання:

- 1) поняття про робота;
- 2) структура робота;
- 3) етапи створення робота;
- 4) конструктори роботів;
- 5) плата micro:bit: призначення і структура;
- 6) програмне середовище для micro:bit: інтерфейс, принцип роботи плати, команди розгалуження та циклу, робота з датчиками, методи програмування;
- 7) програмування мелодії, що повторюється, визначення стану довкілля та інші проекти.

Слід зауважити, що у вказаному підручнику розглянуто мало інструментів для програмування функцій робота, а у підручниках інших авторів лише вводиться поняття роботів.

Праця [4] присвячена питанням використання BBC micro:bit як навчально-методичного комплексу нового покоління для створення STEM-проектів у процесі вивчення навчального модуля «Основи автоматики і робототехніки» у курсі предмета «Технології». Зокрема розглянуто план реалізації проекту «Поливальна система» як елемент розумного дому.

У роботі [5] представлено методичні підходи щодо навчання освітній робототехніці в початковій школі на уроках інформатики з використанням плати micro:bit. Запропоновано три етапну модель формування навичок розробки роботизованих проектів.

Зі зростанням інтересу до невеликих програмованих пристроїв, які можна використовувати в школах і в позашкільних контекстах для навчання інформатики, завдяки спільному підприємству micro:bits, було роздано плати micro:bit кожному 11-12-річному учневі у Великобританії. Незважаючи на те, що сама технологія часто становить головний інтерес, у літературі все більше уваги приділяється тому, як вчителі можуть використовувати технологію в класі, щоб допомогти учням навчатися: праця [6] доповнює цю роботу. Було проведено опитування 15 вчителів і 54 учнів про їх використання та досвід micro:bit; представлено аналіз різноманітних способів, якими вчителі використовують BBC micro:bit, та низку стилів навчання. Проведено класифікацію різних

підходів до навчання за допомогою фізичних обчислень. Зроблено рекомендації щодо більших можливостей для професійного навчання вчителів щодо фізичних обчислень. Результати цього якісного дослідження будуть корисними для вчителів і педагогів, які бажають ефективніше працювати з фізичними обчисленнями в класі.

Основний матеріал.

Досить нещодавно в Україні з'явився мікрокомп'ютер Micro:Bit представлений компанією BBC. Комп'ютер являє собою єдину плату, яка включає процесор, різні компоненти вводу та виводу та бездротове підключення (див. Малюнок 1). Процесор — 32-розрядний ARM Cortex M0, 16 КБ оперативної пам'яті, що працює на частоті 16 МГц, а також енергоспоживаючий модуль Bluetooth (антена знаходиться на платі). Плата може живитися від джерела живлення micro USB або батарейок. Він містить дві кнопки, акселерометр, компас для введення та 25 світлодіодів для виведення. Він також має цифрові входи та виходи для підключення додаткових датчиків або виконавчих механізмів. Загальний розмір 4 см на 5 см, з одного боку є 20-контактний роз'єм. Апаратне забезпечення не таке вже й вражаюче, але воно має все, що можна очікувати від роботи, і воно оптимізоване для низької вартості.

Малюнок 1.

На платі працює базове програмне забезпечення, яке дозволяє користувачам виконувати програми, написані за допомогою одного з кількох веб-середовищ розробки. Після написання програми її можна скомпілювати в Інтернеті, а потім вона доступна для завантаження з веб-сайту. Щоб розгорнути його на фактичному апаратному забезпеченні, BBC micro:bit підключається до порту USB. Програма стає доступною як накопичувач (подібно до USB-накопичувача), а скомпільована програма просто копіюється на диск. Після скидання BBC micro:bit автоматично виконується останній збережений файл. Розробляється бездротовий підхід до програмування.

На веб-сайті <https://makecode.microbit.org/> доступні редактори, які підтримують різні мови програмування — JavaScript, Python і Blockly. Усі ці інтегровані середовища розробки (IDE) забезпечують підтримку візуального програмування та пропонують емулятор для тестування коду та перегляду

ефективів на світлодіодній сітці. Усі IDE дозволяють легко будувати на основі існуючих прикладів і ділитися розробками. Веб-сайт пропонує різноманітні навчальні посібники та приклади.

Аналізуючи дослідження сучасних науковців у сфері пов'язаних із платою micro:bit, бачимо, що дана технологія не є достатньо вивчена. На веб-сайті <https://makecode.microbit.org/> доступні різноманітні навчальні посібники та приклади конкретних завдань, але ні на сайті, ні в проаналізованих працях немає програми для навчання цієї технології.

Пропонується програма для вивчення робототехніки на платі micro:bit.

№	Теми	Години
Розділ 1: Ознайомлення з платою MicroBit (2)		
1	Вступ до MicroBit та його характеристики.	1
2	Підключення MicroBit до комп'ютера та налаштування середовища програмування.	1
Розділ 2: Основи програмування (6)		
3	Вивчення базових команд та структур програмування (змінні, умови, цикли).	3
4	Використання блокового програмування (Scratch) для створення простих програм.	3
Розділ 3: Робота з датчиками (8)		
5	Вивчення вбудованих датчиків MicroBit (акселерометр, компас, температурний сенсор)	4
6	Програмування реакції робота на зміни значень датчиків.	4
Розділ 4: Вивчення актуаторів (6)		
7	Робота з LED-дисплеєм та світлодіодами	3
8	Використання звукового генератора та динаміка.	3
Розділ 5: Розвиток проектів (10)		
9	Реалізація простих роботів, які можуть рухатися та реагувати на довкілля.	5
10	Створення більш складних систем управління та програмування робота для виконання специфічних завдань.	5
Розділ 6: Командна робота (4)		
11	Формування команд для спільного розв'язання завдань.	2
12	Розробка власних проектів у складі команди.	2
Розділ 7: Презентація проектів (2)		
13	Учні демонструють свої проекти та розповідають про їх функції та принцип роботи.	2

Висновок.

Наша програма розрахована на учнів різних вікових груп та рівнів знань. Також вона спрямована на формування базових знань та навичок учнів з метою полегшення подальшого вивчення мов програмування для створення

програмних застосунків. Також вона допоможе розвинути в учнів здібності до дослідницької, аналітичної роботи, експериментування, критичного мислення, а також розвитку відповідальності, терплячості, організованості, посидючості та інших позитивних якостей особистості. Вона дозволяє учням бачити результат своєї праці в реальних проектах, що стимулює їх бажання вивчати та вдосконалювати свої знання. Ця програма може бути адаптована в залежності від потреб учнів та обсягу навчального курсу. Вона спрямована на активну участь учнів у процесі навчання, дозволяючи їм експериментувати та реалізовувати власні ідеї у своїх проектах.

Програма пройшла апробацію в Чернівецькому багатoproфільному ліцеї №4 на гуртку «Основи робототехніки» під час дистанційної форми навчання. Тому, вважаємо, що вона може бути застосована при проведенні відповідних гуртків або при поглибленому вивченні інформатики у ЗЗСО.

Література:

1. Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text>

2. План заходів щодо реалізації концепції розвитку stem-освіти до 2027 року [Електронний ресурс]. – URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/oprilyudneno-plan-zahodiv-shodo-realizaciyi-koncepciyi-rozvitku-stem-osviti-do-2027-roku>

3. Сайт зі шкільними підручниками. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/informatyka5>

4. Батвінін Д. Р., Штайнер Т. В., Петухова Т. А. Використання мікроконтролеру BBC micro:bit для створення STEM-проектів на уроках технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020 р., № 70, Т. 1. с. 137 – 141 DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-1.25>

5. Барна О.В. Початки робототехніки на уроках інформатики у 4 класі. *Освітня робототехніка: зб. Наук. Пр. за матеріалами I-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Освітня робототехніка» (01 квітня 2021 р.)* – Дніпро: ЛІРА, 2021, с. 14 – 18.

6. Sentance S., Waite J., Yeomans L., MacLeod E. Teaching with physical computing devices: the BBC micro:bit initiative. *WiPSCE '17: Proceedings of the 12th Workshop on Primary and Secondary Computing Education*. November 2017, P. 87–96 DOI: <https://doi.org/10.1145/3137065.3137083>

Abstract. *This article examines the peculiarities of the introduction of STEM education in a Ukrainian school for education seekers. Introducing the micro:bit board, which will introduce students to the basics of robotics and facilitate the learning of programming by creating ubiquitous computer programs. An analysis of the research of modern scientists in the field related to the micro:bit board was carried out. A model program for the study of robotics based on the micro:bit board, which can be used when conducting circles related to the study of robotics or in the in-depth study of informatics in Institutions of General Secondary Education is proposed.*

Keywords: *STEM education, model program, robotics, micro:bit board.*

УДК 378.035.016:615

**THE IMPORTANCE OF FORMING SOCIAL ACTIVITY AMONG
MEDICAL STUDENTS IN PHARMACOLOGY CLASSES
ВАЖЛИВІСТЬ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У СТУДЕНТІВ-
МЕДИКІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ФАРМАКОЛОГІЇ**

Melnychuk S.P. / Мельничук С.П.

с.med.s. / к.мед.н.

ORCID: 0000-0002-8784-178X

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Teatral'na Sq., 2, 58002

Буковинський державний медичний університет, Чернівці, Театральна пл., 2, 58002

***Анотація.** В статті розкривається доцільність формування соціальної активності у студентів-медиків, а саме – необхідність формування активної соціальної позиції завдяки створенню відповідних дидактичних умов, прийомів та методів, що спонукають студентів до активної самостійної пізнавальної та соціальної діяльності. В статті описані соціально-педагогічні умови та засоби сучасного навчального процесу на заняттях з фармакології, що дозволяють орієнтувати студентів-медиків на здоров'язбереження та оволодіння соціально важливими обов'язками.*

***Ключові слова:** фармакологія, соціальна активність, студенти-медики.*

Вступ.

Формування соціальної активності у молодого покоління є центральним питанням ідеології держави та всієї системи виховання. Актуальність створення сучасного освітнього простору та впровадження інноваційних технологій навчально-виховної та соціальної діяльності є беззаперечними та пріоритетними завданнями вищих медичних закладів [1]. Адже це забезпечує розвиток цілісної особистості майбутнього лікаря та створює необхідні умови для його гармонійного фізичного, психічного, духовного та соціального становлення, виховання свідомого ставлення до власного здоров'я як найвищої цінності, можливість активно інтегруватися у сучасне суспільство та успішно реалізовувати себе у професійній діяльності. Які умови необхідно створити для студентів-медиків у навчальному закладі, щоб стимулювати прояв позитивно спрямованої мотивації на здоров'язбереження та формування соціальної активності? Які механізми соціально-педагогічного впливу необхідні для цього в сучасних умовах? Викладачі Буковинського державного медичного університету створюють такі умови навчання та виховання, за яких студенти-медики розуміють свою відповідальність не лише за своє майбутнє, а й за збереження, відновлення та зміцнення здоров'я нації, оскільки саме від професійної майстерності лікарів залежить, яким воно буде [2].

Основний текст.

Основою сучасного навчального процесу є розвиток самостійності студентів, при цьому, важливим компонентом формування активної позиції студента є самоналаштування на навчання, що є надзвичайно важливим для майбутніх медичних фахівців [3]. До методів та прийомів, які дозволяють викладачам на заняттях спонукати студентів-медиків займати активну позицію в процесі навчання належать: завдання (пошукові і творчі), які підштовхують

студентів заглиблюватись та осмислювати знання; задачі, в яких студенти аргументовано доводять свої думки, використовуючи знання та досвід; ситуації, коли студенти доповнюють один одного (допомога при складнощах, роз'яснення матеріалу); аналіз власних робіт (пошук кількох варіантів розв'язання поставленого завдання).

На практичних заняттях з фармакології педагоги приділяють особливу увагу розвитку соціальної активності студентів, гуманістичному розвитку їхньої особистості, вихованню духовної культури, розвитку здібностей та життєвих навичок через власне самопізнання та самовдосконалення [4]. Формування здорового способу життя дітей та молоді, культури здоров'я, прагнення бути здоровим – це система ціннісних орієнтацій, яких набувають майбутні медичні фахівці на практичних заняттях.

Так, при розгляді теми «Введення в лікарську рецептуру. Тверді лікарські форми» увагу студентів привертають до правил виписування, безпечного зберігання та обміну сильнодіючих та наркотичних лікарських засобів, які здатні викликати психічну та фізичну залежність; проблем нераціонального використання безрецептурних лікарських засобів пацієнтами з метою самолікування [5]. Також, на занятті викладач обговорює зі студентами вміння коректно та відповідально працювати із пацієнтами, які є вразливими при захворюваннях, вимагають підтримки та уваги. У цей період майбутні лікарі можуть донести хворим, що якість їхнього життя, здоров'я, безпека та благополуччя найбільше залежать від їх поведінки та способу життя. Поряд з цим, студенти-медики повинні пам'ятати, що перше вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин найчастіше відбувається у підлітковому віці [6], а це ставить їх перед необхідністю вести систематичну та скоординовану роботу з антиалкогольного, антинаркотичного виховання, виявлення випадків первинної наркоманії та токсикоманії, пияцтва серед дітей та молоді.

Теми «Загальна фармакологія. Фармакокінетика» та «Загальна фармакологія. Фармакодинаміка» дозволяють майбутнім лікарям розглянути питання зміни фармакокінетики та фармакодинаміки лікарських речовин в організмі людини при вживанні алкоголю, курінні, нераціональному харчуванні. Так, алкоголь може потенціювати (підсилювати), інгібувати (зменшувати) чи спотворювати дію лікарського засобу до невпізнанності, надаючи медикаменту абсолютно нехарактерні йому властивості. Також на цьому занятті обговорюються явища, що розвиваються при вживанні наркотичних речовин, алкоголізмі, курінні – толерантність (звикання), фізична чи психічна залежність, синдром відміни, ейфорія тощо. Не розуміючи причин виникнення та механізмів розвитку цих явищ, майбутній лікар не може повноцінно надати допомогу таким пацієнтам та допомогти їм у подальшій реабілітації. Зміцнити ці знання та розширити їх студенти можуть при вивченні теми «Лікарські засоби, що діють на аферентну іннервацію», де активно обговорюються соціальні аспекти кокаїнізму, і теми «Наркотичні та ненаркотичні аналгетики», на якій студенти впритул наближаються до особливостей фармакокінетики і фармакодинаміки наркотичних засобів та їх побічних ефектів [7]. Перед викладачами постає завдання орієнтувати студентів на особистісне несприйняття антисоціальних

форм задоволення своїх психофізіологічних потреб, щоб уникнути втягнення молоді в пагубну залежність (куріння, пияцтво, наркоманія). При цьому, родина і навчальний заклад – вирішальні фактори формування у студентів здоров'язбережувальної компетентності. Перед ними постає завдання не лише надавати освітні послуги, а й – виховні; давати можливість студентам виявити свої здібності, зорієнтувати на здоров'язбереження та добрі життєві перспективи. Тому педагоги акцентують увагу студентів-медиків на суспільній значимості їх професії, розвиток у них особистісного інтересу (внутрішнє бажання вчитись, захопленість навчанням), формування професійно-мотивованої настанови на майбутню діяльність і важливість власного здоров'язбереження, труднощі цієї професії, необхідність «тетанічних» зусиль для розвитку потрібних якостей і подолання негативних рис, що заважатимуть подальшій успішній лікарській практиці.

При розгляді тем «Психолептики» та «Психоаналептики» студенти, перш все, пригадують першопричини розвитку психічних розладів (нервові виснаження, стрес тощо), вчать толерантному ставленню до пацієнтів із психічними захворюваннями та профілактиці цих хвороб. Акцентується увага студентів на питаннях надмірного та безконтрольного використання транквілізаторів, антидепресантів [7] і седативних засобів, небезпеки використання різноманітних психостимуляторів, доцільності застосування адаптогенів.

При вивченні теми «Лікарські засоби, що впливають на функції органів дихання», викладачі кафедри акцентують увагу студентів на профілактиці захворювань бронхолегеневої системи, оскільки навіть використовуючи весь наявний арсенал медикаментів для лікування пневмонії або бронхіальної астми, лікар не гарантує повного одужання та відсутності залишкових явищ. Розглядаючи тему «Лікарські засоби, що впливають на функцію органів травлення», студенти-медики обговорюють причини анорексії у підлітків та шляхи її усунення, небезпеки використання анорексигенних та проносних засобів жінками з метою зменшення маси тіла, профілактики гастриту та виразкової хвороби у молоді. Адже, дотримуючись елементарних принципів у харчуванні – повноцінності, різноманітності, помірності, можна запобігти захворюванням органів травлення та зміцнити своє здоров'я [8].

Вивчення лікарських засобів, що впливають на серцево-судинну систему, нерозривно пов'язане із розглядом причин та механізмів розвитку серцевої недостатності, ішемічної хвороби серця, артеріальної гіпертензії, а головне – профілактики цих захворювань. При цьому студенти-медики розуміють важливість виховання у підлітків та молоді стійкої мотивації на здоров'я та здоровий спосіб життя шляхом засвоєння ними знань про пріоритет здоров'я та механізми життєдіяльності організму людини, навчання засобам та методам оцінки свого фізичного стану, використання можливостей організму та природних засобів оздоровлення.

Під час розгляду теми «Гормональні лікарські засоби» викладачі кафедри обговорюють зі студентами проблеми раннього початку статевого життя [9], погану поінформованість про методи контрацепції, небажану вагітність – все це

завдає непоправної шкоди здоров'ю, адже готовність до статевого життя тісно пов'язана з відповідальністю за свої вчинки, соціальною та економічною самостійністю. На жаль, досить часто раннє материнство веде до соціальної ізоляції молодих матерів, переривання їх освіти. Тільки доросла, фізіологічно та соціально зріла людина може створювати родину, народжувати та виховувати дітей. Майбутні лікарі повинні розуміти, що репродуктивне здоров'я молоді залежить від її власної освіченості, розуміння особливостей перебігу процесів фізичного, психічного та соціального розвитку людини.

Всю важливість профілактичної роботи серед населення студенти-медики можуть оцінити, вивчаючи противірусні, протитуберкульозні, протипротозойні та протисифілітичні засоби. Викладачі кафедри обов'язково акцентують увагу на причинах виникнення, розповсюдження, розвитку ВІЛ-інфекції та СНІДу, вірусних гепатитів; велика увага приділяється масштабам та причинам масового поширення туберкульозу, сифілісу, протозойних інфекцій. Зрозуміло, що вести ефективну боротьбу з цими інфекціями майбутнім лікарям буде значно простіше за достатньої поінформованості населення щодо елементарних способів та методів захисту від них. Водночас, єдність лікаря та пацієнтів сприяє духовному, психологічному, соціальному взаємозбагаченню, що, в свою чергу, захищає суспільство від «соціальних хвороб».

Для зміцнення соціально активної позиції студентів викладачі кафедри на заняттях моделюють і проєктують таке освітнє середовище, в якому особистість студента вільно функціонує, де всі учасники навчально-виховного процесу відчують захищеність та емоційний комфорт; завдяки цьому у студентів-медиків вдається сформувати особистісно орієнтовану професійну позицію, високий рівень комунікативної компетентності [10], високий рівень культури здоров'я та саногенне мислення.

Висновки.

Таким чином, потрібно звернути увагу на те, що культура здоров'я, соціальна активність не повинні вивчатись, а повинні – виховуватись. Для ефективної реалізації цієї мети на практичних заняттях з фармакології створюються відповідні умови: постійне мотивування студентів-медиків здоровому способу життя та безпечної життєдіяльності; використання інтерактивних методів навчання, що забезпечує індивідуалізацію сприйняття, активну участь кожного студента та групову взаємодію; різноманітність методик проведення занять; застосування особистісно-орієнтованого навчання; забезпечення зв'язку між теоретичними знаннями та можливостями їх практичного застосування; наявність навчально-методичного забезпечення для всіх учасників навчально-виховного процесу; ціннісне ставлення педагога до свого здоров'я, особистого прикладу дотримання правил здорового, безпечного способу життя та соціальної активності.

Література:

1. Keren Daniela, Lockyer Jocelyn, Kelly Martina [at all.] In Our Own Time: Medical Students' Informal Social Studying and Learning. Teach. Learn. Med. 2020; 32(4): 353-361.

2. Yardley Sarah, Kinston Ruth, Lefroy Janet [at all.] 'What do we do, doctor?' Transitions of identity and responsibility: a narrative analysis. *Adv. Health. Sci. Educ. Theory. Pract.* 2020; 25(4): 825-843.
3. Tseng S. Ashlie, Edwards Cherie, Rawls Meagan [at all.] A mixed methods exploration of the emergence of goal orientation in medical students' individualized learning plans. *Med. Teach.* 2023; 45(6): 588-595.
4. Reimer Danielle, Russell Ross, Khallouq Ben Bertha [at all.] Pre-clerkship medical students' perceptions of medical professionalism. *BMC Med. Educ.* 2019; 19(1): 239.
5. Sobczak Łukasz, Goryński Krzysztof. Pharmacological Aspects of Over-the-Counter Opioid Drugs Misuse. *Molecules.* 2020; 25(17): 3905.
6. Tapia-Rojas Cheril, Mira G. Rodrigo, Torres K. Angie [at all.] Alcohol consumption during adolescence: A link between mitochondrial damage and ethanol brain intoxication. *Birth. Defects. Res.* 2017; 109(20): 1623-1639.
7. Sabella Donna. Antidepressant Medications. *Am. J. Nurs.* 2018; 118(9): 52-59.
8. Adams H. Sean, Anthony C. Joshua, Carvajal Ricardo [at all.] Perspective: Guiding Principles for the Implementation of Personalized Nutrition Approaches That Benefit Health and Function. *Adv. Nutr.* 2020; 11(1): 25-34.
9. Makenzius Marlene, Larsson Margareta. Early onset of sexual intercourse is an indicator for hazardous lifestyle and problematic life situation. *Scand. J. Caring. Sci.* 2013; 27(1): 20-6.
10. Babinets S. Lilia, Borovyk O. Iryna, Migenko O. Bogdan [at all.] Holistic approach in communication skills teaching of medical students. *Wiad. Lek.* 2022; 75(4): 1019-1021.

Abstract. *The article reveals the expediency of the medical students social activity formation, namely, the need to form an active social position due to to the creation of appropriate didactic conditions, techniques and methods that encourage students to active independent cognitive and social activity. The article describes the socio-pedagogical conditions and means of the modern educational process in pharmacology classes, which allow orienting medical students to health care and mastery of socially important duties.*

Keywords: *pharmacology, social activity, medical students.*

Стаття відправлена: 28.08.2023 р.
Мельничук С.П.

УДК 378.145

DISTANCE LEARNING OF STUDENTS AS A CHALLENGE FOR THE OVERALL EDUCATIONAL PROCESS

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЗВО – ВИКЛИК ДЛЯ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ В ЦІЛОМУ

Ridel T. M. / Рідель Т.М.

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor /**к. пед. наук, доцент кафедри іноземних мов*

0000-0002-6980-7975

*Sumy National Agrarian University, Sumy, Herasyima Kondratieva Str., 160, 40021**Сумський національний аграрний університет, вул.Герасима Кондратьєва, 160, 40021*

Анотація. У статті розглядається проблема організації дистанційного навчання в умовах невизначеності та вимушеного переходу викладачів і студентів до онлайн взаємодії. Ситуація, що виникла, розглядається як природний експеримент, в якому опинилася система освіти, що потребує осмислення його результатів на певному етапі. Проведено теоретичний аналіз найбільш популярних технологій організації дистанційного навчання, що впроваджуються в українських університетах у нинішніх умовах (пандемія коронавірусу та повномасштабне вторгнення Росії на територію України) та критично оцінено отримані первинні результати щодо готовності системи дистанційного навчання до переходу в нову цифрову освітню реальність. До виявлених проблем дистанційного навчання включають: недостатній рівень цифрової толерантності викладачів та відсутність у них необхідних компетенцій; психоемоційна нестабільність учасників онлайн взаємодії; низька навчальна мотивація та рівень практичних навичок студентів; відсутність універсальної цифрової платформи для організації діяльності всіх учасників навчального процесу. Окреслено перспективи вирішення вищезазначених проблем та визначено пріоритетні напрями вдосконалення цієї форми освіти, а саме: технологічний напрям (формування у викладачів уміння створювати онлайн-курси та ефективно поєднувати функції різних цифрових платформ); методичний напрям (формування комплексу професійних та особистісних якостей, необхідних для ефективного вирішення професійних завдань та розширення набору методів і засобів організації діяльності студентів з урахуванням умов онлайн-взаємодії); психолого-педагогічний напрям (формування комплексу професійно-особистісних якостей, необхідних для умов онлайн взаємодії); психологічний вимір (усвідомлення викладачами необхідності самовдосконалення у сфері цифрових технологій та формування інтересу до навчання і задоволеності процесом і результатами дистанційного навчання у студентів). Виявлені напрями розглядаються як ризики, врахування яких в освітній діяльності дозволить зробити процес дистанційного навчання гнучким та керованим.

Ключові слова: цифрова дидактика, умови невизначеності, готовність, дистанційні технології навчання, напрями вдосконалення онлайн взаємодії.

Вступ.

Зберігаючи свої основні принципи, але трансформуючи їх відповідно до розвитку науки і суспільства, традиційна дидактика поступово витісняється цифровою дидактикою. Цей перехід зумовлений:

- розвитком цифрових технологій, що формують сучасне освітнє середовище;
- специфікою сучасного покоління студентів;
- вимогами постіндустріального суспільства до особистісних і професійних компетентностей своїх громадян;

- збільшенням кількості ризиків виникнення непередбачуваних ситуацій, що вимагають прийняття екстрених рішень.

Цифрова дидактика передбачає повну трансформацію елементів освітнього процесу [6, 8, 9, 11, 14, 17, 18, 19, 20, 23], однією з форм навчання в якій є дистанційне навчання, що реалізується за допомогою специфічних засобів інтернет-технологій. Ця форма навчання стала частиною освітньої практики у зв'язку з пандемією коронавірусу [10, 15, 16, 21].

Ситуацію, що склалася, можна розглядати як природний експеримент, в якому опинилася система освіти, і ми намагаємося осмислити накопичений досвід організації дистанційного навчання студентів за цей період.

Теоретичний аналіз наукових праць, присвячених дослідженню окресленої проблеми та оцінці перших результатів тотального переходу на дистанційне навчання [10, 16, 22], дозволяє визначити проблемне поле дослідження, метою якого є виявлення ризиків, можливостей та пріоритетних напрямів удосконалення дистанційного навчання.

Критична оцінка досвіду організації дистанційного навчання дає можливість структурувати цей процес, нейтралізувати негативні моменти, і, як наслідок, підвищити якість освіти та рівень задоволеності всіх суб'єктів освітнього процесу його результатами.

Завдання дослідження включають:

- оцінку можливостей дистанційного навчання в заміні традиційного навчання;
- визначення ризиків, пов'язаних з усталеною практикою дистанційного навчання.

Основна частина.

Аналіз проблеми дистанційного навчання та специфіки його організації [5, 6, 8, 9, 10, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20] дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного погляду на його зміст і структуру. У результаті вивчення теорії та практики дистанційного навчання [10, 11, 16, 20] можна виділити наступні напрямки, що потребують уваги:

1. Формування готовності викладачів вищої школи до дистанційного навчання.

а). «Цифрова толерантність» [1] – проявляється у позитивному сприйнятті викладачем специфіки нового покоління; у прийнятті цифрових технологій як невід'ємної реальності сучасного світу; у вдосконаленні своїх цифрових навичок як усвідомленої потреби.

Опора на цифрові блуми [6, 19] дозволяє оперувати цифровими інструментами, вибір яких безпосередньо залежить від складності завдань, що вирішуються, та компетентностей, що формуються.

Успішна діяльність в умовах переходу до цифрової дидактики вимагає від викладача оволодіння такими особистісними та професійними якостями [1, 5, 11, 16, 20]:

- ✓ здатність бути доступним 24 години на добу;
- ✓ концентрація на освітніх потребах студента, підтримка його індивідуальної траєкторії навчання та розвитку;

- ✓ прийняття необхідності саморозвитку в галузі цифрової грамотності;
- ✓ здатність до інтеграції педагогічної та цифрової компетентностей;
- ✓ здатність оперативно вирішувати професійні завдання на високому рівні складності;
- ✓ здатність критично осмислювати інформацію та здійснювати аналіз на основі релевантних даних [1].

б). Технологічна грамотність: вміння створювати онлайн-курси, працювати з різними освітніми платформами.

Дослідження серед викладачів університетів з науковим ступенем показало низький рівень володіння дистанційними технологіями (3,2 бали з 5 можливих). Кожен четвертий респондент жодного разу за останні три роки не користувався послугами дистанційного відеозв'язку [2].

Досвід використання освітнього контенту для організації онлайн-занять зі студентами був відсутній у 65% викладачів. До кінця першого місяця вимушеного переходу на дистанційне навчання 95% викладачів вже досить успішно використовували у своїй професійній діяльності додатки Microsoft Teams та Zoom [4].

Однак цей успіх є досить умовним, оскільки в більшості випадків робота викладачів була формалізованою і залежала від їхньої технологічної грамотності. Використання презентацій, що супроводжувалися коментарями викладачів, стало найпоширенішою формою викладання. Викладачі не володіли компетенціями створення педагогічного дизайну онлайн-курсу, його методичного обґрунтування та наповнення навчальним контентом.

Оцінювання діяльності викладачів у контексті моделі SAMR [8, 12] показало, що серед визначених рівнів найчастіше використовувалися «заміщення» та «акумуляція», тоді як рівні «модифікація» та «трансформація» або не використовувалися, або використовувалися частково.

2. Організація якісної взаємодії учасників освітнього процесу на основі можливостей цифрових платформ.

Особливістю дистанційної роботи стало використання різних платформ [4, 15, 22], освоєних у різні періоди. Досвід роботи з платформою Moodle дозволив викладачам завантажувати необхідні робочі матеріали, організувати інтерактивну зону та перевіряти результати самостійної роботи студентів.

Ознайомлення з платформою Google Meet відбувалося у стислі терміни, а її функції, такі як проведення відеоконференцій, читання лекцій та показ презентацій онлайн, організація групової роботи, використання дошки, демонстрація відеоконтенту, тестування, спілкування тощо поступово почали використовуватися.

Платформа Zoom також добре зарекомендувала себе в організації роботи зі студентами. Щоправда, викладачі використовували її для організації короткострокових зустрічей зі студентами за власною ініціативою.

Поєднання можливостей різних платформ у дистанційній роботі виявилось найбільш ефективним. Така інтеграція була необхідністю через різний рівень готовності користувачів до роботи з усіма доступними функціями та інструментами. Важливо, що в таких ситуаціях активізуються процеси людської

психіки, а швидкість навчання та його якісне наповнення зростають.

Досвід використання різних платформ змусив дійти висновку про необхідність розробки універсальної платформи, яка б задовольняла потреби та запити всіх учасників освітнього процесу (технологічний аспект).

Крім того, при організації освітньої діяльності важливо враховувати ключові ідеї сучасних педагогічних підходів і практик (коннективізм, дизайн-мислення та Peeragogy) [5, 7, 9, 13, 14, 17, 23], орієнтованих на ефективне взаємне навчання через цифрові середовища та онлайн-навчання, а також на розвиток співпраці та креативності, де особистість людини знаходиться в центрі кожного процесу (методологічний аспект).

3. Формування емоційної стійкості у студентів та викладачів в умовах дистанційного навчання.

Збільшилася частка самостійної роботи студентів, що ускладнило життя як студентів, так і викладачів. Слуховий та зоровий аналізатори стимулюються щонайменше 6 годин на день, що призводить до хронічної втоми, невпевненості, відчуття незахищеності та емоційної нестабільності в учасників освітнього процесу [3].

В результаті дистанційного навчання 87% викладачів висловили думку, що краще проводити заняття очно, а 67% викладачів негативно сприйняли можливу необхідність працювати дистанційно у 2020-2021 навчальному році [2].

«Більшість студентів демонструють середній та низький рівень суб'єктивного благополуччя та середні й низькі інтегральні характеристики задоволеності дистанційною роботою» [3]. Цей висновок зумовлений соціально-психологічними факторами, що характеризують суб'єктивне благополуччя: інтересом до дистанційного навчання, задоволеністю умовами дистанційної роботи, взаємовідносинами з одногрупниками, взаємодією з викладачами, цінністю високих оцінок за виконану роботу, задоволеністю умовами праці, рівнем професійної відповідальності викладачів [3].

З одного боку, можливості дистанційного навчання дозволяють отримати швидкий зворотній зв'язок. З іншого боку, студенти неохоче проявляють активність, неможливо зрозуміти, як аудиторія сприймає викладача та подану навчальну інформацію, хто з учасників залучений до активності, а хто приєднався до групи формально. Це призводить до труднощів в організації дискусій.

Монотонний фон, досить примітивні методи дистанційного навчання, його недостатня емоційність викликають неприйняття серед екстравертів, людей з інтуїтивним мисленням, творчих та активних особистостей. З процесу навчання зникає суб'єктно-діяльнісна складова. Втрачається «клубний» характер навчання [22].

Викладачі відзначають, що високомотивовані студенти проявляли найбільшу активність в середовищі онлайн-навчання. Безсумнівною перевагою стало збільшення відвідуваності онлайн-занять, пов'язане з можливістю долучитися до навчального процесу у дистанційному форматі з будь-якого пристрою, що має доступ до Інтернету, з будь-якого місця.

Висновки.

Традиційна освіта вже не відповідає повною мірою реаліям і викликам сучасного світу. Цифрові технології розглядаються як ресурс для підвищення якості освіти. Дистанційне навчання формує в усіх його учасників низку необхідних компетенцій: аналіз можливостей і вибір найбільш підходящих форм і методів взаємодії для вирішення проблемних завдань; емоційна стійкість як результат роботи з інформацією, що постійно змінюється, в умовах невизначеності.

До основних ризиків усталеної практики дистанційного навчання в університетах можна віднести цифрову толерантність та технологічну і методичну грамотність викладачів; ступінь прийняття умов навчання та задоволеність якістю освітнього процесу в дистанційній формі; психологічну стійкість процесу в дистанційній формі; психоемоційну стійкість учасників онлайн-взаємодії; підтримку високого рівня когнітивної активності учасників онлайн взаємодії; підтримання високої пізнавальної мотивації; формування практичних навичок у студентів.

Перспективою подальших досліджень ми вбачаємо роботу з виявленими ризиками та вивчення проблеми готовності (психологічної, методичної та технологічної) всіх суб'єктів освітнього процесу до переходу у формат дистанційного навчання; розробку навчального контенту для повноцінної онлайн-взаємодії зі студентами; удосконалення цифрових платформ з точки зору підвищення їх універсальності для учасників дистанційного навчання.

Література:

1. Алексеева С. Дидактика в умовах інформатизації освіти // Академічні студії. Серія «Педагогіка». – Луцьк: Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, 2021. – № 4. – Ч.1. – С. 25-30.
URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730414>

3. Аналітична довідка щодо тенденцій організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти у 2021-2022 н.р. в умовах воєнного стану.
https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/ANALITICHNA-DOVIDKA-ZVO_12.06.pdf

3. Жигайло Н., Шолубка Т. Формування психологічної стійкості студентів ЗВО під час війни // Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2022. - Випуск 14. - С. 3-14. http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/14_2022/1.pdf

4. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання підвищення якості освітнього процесу» присвяченої 30-річчю Незалежності України. м. Ярмче, 24 вересня 2021 р.

https://ifnmu.edu.ua/images/diyalnist_universitetu/konferencii/2021/yakist_osviti/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%90%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%8F%D0%BA%

D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%83%20%D0%86%D0%A4%D0%9D%D0%9C%D0%A3%20%D0%AF%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%87%D0%B5%202021_.pdf

5. Amadó M. Design thinking // B-SMART: Connecting University & Business. OmniaScience, Barcelona 2020. P. 15-34. <https://doi.org/10.3926/oms.402-2>

6. Carreño I.G. La taxonomía de Bloom digital y el aprendizaje colaborativo: propuesta de web quest. The taxonomía de Bloom Digital e aprendizaje colaborativo // Challenge 2019. Conferencia Internacional de TIC en la Educación, Universidad de Minho, May 2019, Braga, Portugal.

https://www.researchgate.net/publication/332781531_La_taxonomia_de_Bloom_digital_y_el_aprendizaje_colaborativo_propuesta_de_web_quest_The_taxonomia_de_Bloom_Digital_e_aprendizado_colaborativo

7. Combelles A., Ebert C., Lucena P. IEEE Software, 37(2), 2020. P. 21-24. <https://doi.org/10.1109/MS.2019.2959328>

8. Floris F.D., W.A. Renandya W.A. English Teaching Professional, 120, 2019. P. 55-57.

9. Glassner A., S. Back S. Connectivism: Networks, Knowledge, and Learning // Exploring Heutagogy in Higher Education. - Springer, Singapore, 2020.

https://doi.org/10.1007/978-981-15-4144-5_3

10. Grant B., Dutton W.H., Lefkowitz J. SSRN Electronic Journal. Accessed on: December 16, 2020. [Online]. <https://ssrn.com/abstract=3522083>

11. Gyurova V. Why only pedagogical competence is not enough for the 21st-century teacher? Sofia University St. Kliment Ohridski, Sofia, 2018. <https://doi.org/10.15547/PF.2018.017>

12. Handina H., Rochintaniawati D., Nugraha I. Students' Environmental Awareness in Learning Environmental Pollution Using Instagram-mediated SAMR Model // Proceeding of the 7th Mathematics, Science, and Computer Science Education International Seminar, MSCEIS 2019, 12 October 2020, Bandung, West Java, Indonesia. <http://dx.doi.org/10.4108/eai.12-10-2019.2296342>

13. Lim C.L., Ab Jalil H., Ma'rof A.M., Saad W.Z. Assisting Peer Learning Performance Using Online Collaborative Tools in Virtual Learning Environments // Preparing 21st Century Teachers for Teach Less, Learn More (TLLM) Pedagogies. IGI Global, Hershey, PA, 2020. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1435-1.ch007>

14. Mcluskie P., Dewitt S. Design Thinking pedagogy and enterprise education // Abstracts and Conference Materials for the 14th European Conference on Innovation and Entrepreneurship ECIE-2019, University of Peloponnese, 19-20 September 2019, Kalamata, Greece. <https://doi.org/10.34190/ECIE.19.138>

15. OECD, learning remotely when schools close: How well are students and schools prepared? Insights from PISA (Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 2020). Accessed on: December 16, 2020. [Online]. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/learning-remotely-when-schoolsclose-how-well-are-students-and-schools-prepared-insights-from-pisa-3bfd1f7/>

16. Oranburg S. Distance Education in the Time of Coronavirus: Quick and Easy Strategies for Professors. Duquesne University School of Law, Research Paper No. 2020-02. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3553911>
17. Ouhir S., Lotfi S., Talbi M. International Journal of Emerging Trends in Engineering Research, 7(11), 2019. P. 576-583. <https://doi.org/10.30534/ijeter/2019/287112019>
18. Talreja R.A. Understanding TPACK of Preservice Teachers (Bombay Teachers Training College, Mumbai, 2020). Accessed on: December 16, 2020. [Online]. https://www.researchgate.net/publication/342159236_Understanding_TPACK_of_Preservice_Teachers
19. Thusi N., Costa K. Adapted New Blooms Taxonomy, 2020. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24384.35845>
20. Tondeur J. Teach 21st: From TPACK to Teacher Design Teams // Teach 21st, 29 November 2019, Oslo, Norway. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24699.46880>
21. UNESCO, COVID-19 Impact on Education. Accessed on: December 16, 2020. [Online]. <https://en.unesco.org/COVID19/educationresponse>
22. Vandivier J. New Digital Education as the Market Solution to the Student Debt Crisis, 2020. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3530647>
23. Wrigley C., Straker K. Innovations in Education and Teaching International, 54(4), 2015. P. 374-385. <https://doi.org/10.1080/14703297.2015.1108214>

Abstract. *The article examines the problem of organizing distance learning in conditions of uncertainty and the forced transition of teachers and students to online interaction. The situation that has arisen is considered as a natural experiment in which the education system found itself, which needs to understand its results at a certain stage. A theoretical analysis of the most popular technologies for the organization of distance learning implemented in Ukrainian universities in the current conditions (coronavirus pandemic and full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine) was carried out, and the primary results obtained regarding the readiness of the distance learning system for the transition to the new digital educational reality were critically evaluated. The identified problems of distance learning include: insufficient level of digital tolerance of teachers and their lack of necessary competencies; psycho-emotional instability of participants in online interaction; low educational motivation and level of students' practical skills; lack of a universal digital platform for organizing the activities of all participants in the educational process. Prospects for solving the above-mentioned problems are outlined and priority directions for improvement of this form of education are defined, namely: technological direction (training of teachers in the ability to create online courses and effectively combine the functions of various digital platforms); methodical direction (formation of a set of professional and personal qualities necessary for the effective solution of professional tasks and expansion of the set of methods and means of organizing students' activities taking into account the conditions of online interaction); psychological and pedagogical direction (formation of a complex of professional and personal qualities necessary for the conditions of online interaction); psychological dimension (teachers' awareness of the need for self-improvement in the field of digital technologies and formation of interest in learning and satisfaction with the process and results of distance learning among students). The identified directions are considered as risks, the consideration of which in educational activities will make the distance learning process flexible and manageable.*

Key words: *digital didactics, conditions of uncertainty, readiness, distance learning technologies, directions for improving online interaction.*

Стаття надіслана: 19.09.2023 р.

© Рідель Т.М.

UDC 37.018

CURRENT TRENDS IN US SCHOOL EDUCATION AND ITS TEXTBOOK SUPPLY SYSTEM

Elbrekht Olga*Doctor of Pedagogical Sciences,**<https://orcid.org/0000-0003-0470-2408>**Institute for Modernization of Educational Content of NAS Ukraine**Kyiv, 36 Metropolitan Vasyl Lypkivskiyi str., 03039, Ukraine;***Bakhov Ivan***<https://orcid.org/0000-0002-8379-199X>**Doctor of Pedagogical Science, Professor**Interregional Academy of Personnel Management**Kyiv, 2, Frometivska street, 01039, Ukraine*

Abstract. *One of the main tasks of the Ukrainian education system is integration into the European and world education systems, development of international cooperation of educational institutions and education management bodies. In this context, the study of the US experience in the field of school education management is of interest to Ukrainian educators. Special attention is focused on the issues of managing the system of providing school education with educational literature, which are of great importance for Ukraine in the context of education reform in the conditions of dynamic changes. Taking into account the theoretical ideas of foreign educators and the available experience of their implementation, the importance of determining the role of teachers in this activity and their appropriate training is substantiated. Attention is focused on the problematic issues of educational legislation, while not always adequately implemented, finds its reflection in target settings, educational and content requirements of education, in its organizational structures, in the procedures and mechanisms of education management and the system of providing textbooks.*

Key words: *education, provision of textbooks, modern trends, role of teachers, educational legislation, US experience, textbook supply system.*

Introduction.

The Ukrainian education system is passing an important stage of its development. The Law of Ukraine "On Education" defined the priorities of the country's educational policy. Changes in the system of school education and, accordingly, in its component – textbook supply system, are caused by the development trends of the world community, including:

- the growth of global problems, the solution of which requires the cooperation of the international community, which requires the education system to develop innovative educational technologies and teaching tools for the formation of appropriate thinking in the younger generation;

- the transition to a post-industrial information society, the latest achievements in the field of information and communication technologies actualize their use in the educational process, which determines the need to ensure the further development of the technological, academic, educational and methodological, organizational and legal foundations of the educational process;

- the dynamic development of the economy, the tendency to create an innovative economy, which leads to the need for the development and implementation of a new concept of innovative education, focused on:

- 1) improving the quality of education;

- 2) achieving a high professional level of teachers and other categories of education workers;
- 3) development of modern learning technologies;
- 4) transfer of the educational system to modern standards and innovative programs;
- 5) integration of educational environment, fundamental science and educational process.

Main text

One of the main tasks is the integration of the Ukrainian education system into the European and world education systems, the development of international cooperation of educational institutions and education management bodies [1]. In this context, the study of the experience of the USA in the field of management of the textbook supply system of school education is of interest for domestic educators.

The analysis of publications by foreign authors proves that in recent years in the USA there has been a reorientation of school education from a structural-quantitative, knowledge-based approach to determining goals and evaluating results to an approach based on an assessment of the significance of the education received for personality development, its socialization and self-realization.

One of the signs of such a reorientation of school education in the USA can be considered the emergence of new types of educational materials, changes in their functions and methods of use in educational practice. The characteristic features of the modern generation of the system of school educational materials in the USA are:

- the textbook is the basis of the subject set of educational materials intended for secondary schools;
- the main structural components of the textbook are texts, illustrative materials, the device for organizing the learning of the content, the device for orientation;
- educational materials are in the form of printed publications, which can be supplemented with audio and video materials; at the same time, the tendency to use educational materials on electronic media is increasing;
- there is a strengthening of the following functions of educational materials: developmental (development of students' cognitive abilities taking into account their individual characteristics) and educational (formation of students' attitude to themselves, their abilities, education, homeland, etc.) [7; 8; 9].

Unlike Ukraine, which is characterized by a centralized education management system, the United States does not have a unified state education system. Each state determines its own educational policy. The modern education system of the USA is built on the principles of self-management and self-financing with the interaction of federal and local authorities.

Some differences from Ukraine also exist in the system of sanctioning textbooks and controlling their use. Thus, in Ukraine, employees of the Ministry of Education examine draft textbooks prepared by authors in accordance with requirements that are not clearly defined. In the US, the federal administration only facilitates the publication of textbooks and manuals, leaving the right of choice to individual state committees.

Some differences from Ukraine also exist in the system of sanctioning textbooks and controlling their use. Thus, in Ukraine, employees of the Ministry of Education

examine draft textbooks prepared by authors in accordance with requirements that are not clearly defined. In the US, the federal administration only facilitates the publication of textbooks and manuals, leaving the right of choice to individual state committees.

There is a strengthening of requirements for the quality of school education and, in accordance with the means of education, which in the USA is significantly achieved by expanding the participation of society in the management of education and SSP, in particular, education support funds, the support system of professional communities in the field of education, their involvement in the decision of educational tactics and strategy at the federal and regional levels; the attention of the local community to the problems of development and the needs of school education is increasing.

There is a strengthening of the role of teachers, in particular by involving them in the process of developing textbooks and preparing them accordingly for participation in this activity in the professional development system of the United States. Modern trends have been identified that provide flexibility in the professional development of teachers as textbook developers, directing this process to meet their individual learning needs: increasing variability in the forms of organization, content, and teacher training process; active implementation of innovative forms and methods of teaching in the system of training teachers to work as an author (including portfolio (electronic portfolio), supervision, tele-mentoring, written reports and stories, cascade form, involvement in textbook editing, etc.), which involve cooperation between teachers and support from the educational community; the practical orientation of professional development, which supports the training of teachers in the context of the activities of a specific school and emphasizes the teacher as an active and thinking person, capable of creative activity, which is precisely the creation of a textbook [2; 4; 6].

These trends characterize the system of training teachers to participate in the development of textbooks as developing in the direction of the formation of teachers as effective authors. The positive impact of these changes is confirmed by the following facts: the findings of the researchers showed that students of teachers who participated in any of the types of professional development had significantly greater success in passing tests than students whose teachers did not participate (with an average increase of 19- 22% compared to 13% for students from the control group) (Darling-Hammond et al., 2017, p. 11). However, perhaps partly due to the lack of scientific and pedagogical literature on the research problem, we did not see this teacher training as a complete system that is planned and is constantly in the field of view of education management bodies [5].

An important role in this process is played by the state, which promotes the system of professional development in this area. Various mechanisms are used, including support of special programs of non-profit educational organizations through the use of federal funds, activities of the National Advisory Council, etc. An example is the promotion of the US National Writing Project (NWP), which supports TPD programs designed to promote effective strategies. This conclusion is supported by the following data: NWR has nearly 200 sites across the country serving approximately 80,000 educators annually; federal funds cover 50% of the cost of teacher training programs; a survey of 110 teacher consultants and a survey of 1,848 NWP participants found positive results: teachers clarified or revised their writing philosophies, they developed

a writing process for students, and finally “connected their writing instruction to their own experiences as writers, positioning themselves among students as a writer among writers” (Athans, 2018, p. 45-46) [3]

Analysis of changes in the federal regulation of school education shows that in the USA there is a steady tendency to strengthen the positions of the federal legislator in this area. The basic provisions of the US legislative acts, adopted over many years, and numerous recent amendments are aimed at eliminating the common problems of education and, accordingly, its component – textbook supply system. The laws provide for educational policy and educational development programs that contribute to increasing the availability of funds, revision of criteria and mechanisms for determining compliance and availability, expansion of projects that allow for greater state support and private participation in the management of educational processes and textbook supply system. The evolution of educational legislation finds its realized, although not always adequate, reflection in the target settings and educational and content requirements of education, in its organizational structures, in the procedures and mechanisms of management and functioning of education and textbook supply system.

Today, the management of the textbook supply system is the prerogative of states and local authorities. Providing schools with educational materials and educational equipment is considered in state codes in connection with other issues of the organization of the educational process, including, in particular, assessment of success, preparation of the curriculum, implementation of federal and regional educational programs, and others.

The textbook differs from other types of publications, therefore it requires exceptional rules of control over its production, forms and methods used in it to transfer knowledge in the process of use. Due to such a specific feature, as the scientists emphasize, scientific research devoted to educational policy regarding the creation, publication of textbooks, and development of the textbook supply system of schools is extremely important. An important condition for the effectiveness of such research is the consideration of the legislative and regulatory context, which affects not only the content and structure, but also the production of textbooks.

The Ukrainian education system is passing an important stage of its development. The Law of Ukraine "On Education" defined the priorities of the country's educational policy. One of the main tasks is the integration of the Ukrainian education system into the European and world education systems, the development of international cooperation of educational institutions and education management bodies. In this context, the study of the US experience in the field of management of the school education system is of interest to Ukrainian educators.

It is time to develop a strategy for the development of the system of providing school education with textbooks and other educational materials in Ukraine, which involves the implementation of priority tasks: introducing into the content of the management of this system components that reflect the Ukrainian specificity in the economy, socio-political and cultural environment; humanization of relations between the subjects of provisioning processes, paying attention to the ethics of relations in education and the book publishing business, social responsibility, environmental

problems; development and implementation of thorough international internship programs specifically for the problems of providing schools, etc.

Regulatory and legal documents in the field of education of Ukraine emphasize the need to bring the quality level of the education system closer to the best world models, which fully applies to the provision system. But in practice, this task is not fully solved, in particular due to a lack of financial resources. At the same time, it is the scale of financing education that shows the attention of society to its development. In developed countries, where education systems also experience a financial deficit, the problem of lack of funds is solved by involving private corporations, charitable funds in the financing of educational institutions, involving the system of state appropriations, providing loans to pay for education, etc. In the conditions of the economic crisis in Ukraine, one of the most important tasks of education policy is the development and implementation of new mechanisms for financing education.

Educational activity in modern conditions is increasingly internationalized, which enables educators from different countries to find a common language, save and broadcast the generalized experience of their professional activities. In general, Ukraine has a tendency to intensify the use of foreign experience. This experience is partly used in combination with national traditions and standards.

Summary and conclusions

Have been considered the study and creative application of the ideas of foreign scientists and practicing teachers is a complex process. Until recently, Ukrainian educators focused on the problems of a socialist, planned economy in their management activities. Currently, in the conditions of a market economy, they have to rethink the theory and practice of management, the provisions of psychological and pedagogical concepts and, accordingly, work out new approaches to education management, including the system of providing school textbooks. In particular, the problems of the examination of educational materials, the interaction of educational book publishing entities, the development of scientifically based recommendations for improving the management of the system of providing textbooks for school education in Ukraine based on the experience of this work in the USA are relevant.

References

1. On education: Law of Ukraine, dated September 5, 2017. No. 2145-VIII. Edition of 01.01.2023, basis – 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (accessed: 07.03.2023).
2. Alsubaie, M.A. (2016). Curriculum development: Teacher involvement in curriculum development. *Journal of Education and Practice*, 7 (9), 106-107. Available: URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1095725.pdf>
3. Athans Kimberly (2018). National writing project fellows' perceptions of themselves as writers and as teachers of writing (Doctoral dissertation). Sam Houston State University. 246 p. <https://shsu-ir.tdl.org/bitstream/handle/20.500.11875/2546/ATHANS-DISSERTATION-2018.pdf>
4. Cremin T. Et. al (2017). Teachers as Writers. Executive summary. <http://www.teachersaswriters.org/wp-content/uploads/2017/05/Arvon-Teachers-as-Writers.pdf>

5. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., Gardner, M. (2017). Effective Teacher Professional Development. Palo Alto, CA: Learning Policy Institute, p 64. <https://learningpolicyinstitute.org/product/teacher-prof-dev>
6. Even, R., & Olsher, S. (2014). Teachers as participants in textbook development: The Integrated Mathematics Wiki-book Project. https://www.openu.ac.il/innovation/chais2012/downloads/e-Even-Olsher-61_eng.pdf
7. Ferrer Ariza, E., & Poole, P. M. (2018). Creating a teacher development program linked to curriculum renewal. Profile: Issues in Teachers' Professional Development, 20(2), 249-266. <http://www.scielo.org.co/pdf/prf/v20n2/1657-0790-prf-20-02-00249.pdf>
8. Handler, B. (2010). Teacher as curriculum leader: A consideration of the appropriateness of that role assignment to classroom-based practitioners. *International Journal of Teacher Leadership*. Volume 3. ISSN: 1934-9726. J pp. 32-42. URL : <http://www.csupomona.edu/ijtl>
9. Venezky, R.L., 1992. Textbooks in School and Society. In P. Jackson (Ed.), Handbook of research on curriculum: a project of the American Educational Research Association (pp. 436-443). New York: Macmillan Pub. Co.
10. Wei, R. C., Darling-Hammond, L., Andree, A., Richardson, N., Orphanos, S. (2009). Professional learning in the learning profession: A status report on teacher development in the United States and abroad. Dallas, TX. National Staff Development Council. <https://learningforward.org/wp-content/uploads/2017/08/status-of-professional-learning-phase-1-technical-report.pdf>

PREPARATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS AT PEDAGOGICAL COLLEGES FOR INTEGRATED STUDENT LEARNING

Poberetska V.V.

ORCID: 0000-0002-9256-4270

PhD in Pedagogics, Senior Lecturer, Communal institution of higher education «Mykhailo Hrushevsky Bar Humanitarian and Pedagogical College», Bar, Ukraine,

Abstract. *The article is dedicated to the study of the problem of training future primary school teachers in pedagogical colleges for integrated student education. It was found that the development of primary education in the EU is characterized by the integration in modern standards of the content of subjects by combining them into modules, integrated blocks, broad educational areas. Professional training of future primary school teachers in the European Higher Education Area is aimed at strengthening the integration of theoretical disciplines, increasing attention to methodological training and pedagogical practice. In the EU there is a trend in the transition in the training of primary school teachers from bachelor's to master's level.*

Keywords: *integration, integrated learning, future primary school teachers, readiness for integrated learning, model of preparation of future primary school teachers at pedagogical colleges for integrated teaching of students.*

Introduction. Complex social and economic transformations taking place in modern society, integration processes in the political, economic and scientific-technical spheres significantly affect the educational process. This is manifested in various areas, types, forms of pedagogical integration, which are actively beginning to be used at all levels of education. In the conditions of globalization of all spheres and saturation of information space problem of formation and development of the person arises and is capable of complex comprehension of the world and can find connections between the phenomena of objective reality. The society has developed a new understanding of the main purpose of education: the formation of readiness for self-development, which ensures the integration of the individual into the national world culture.

An analysis of recent research and publications. Analysis of domestic and foreign scientific publications, documents of domestic and European educational systems showed that the relevance of the study is due to the need to take into account trends related to the development of primary education in the EU and the development of professional training of primary school teachers in the European Higher Education Area and the need to modernize the domestic primary education system and the need to train future teachers who can provide it [1].

The need of implement in the domestic educational system the Law of Ukraine «On Education» [2], the Concept «New Ukrainian School» [3], the State Standard of Primary Education [4], the implementation of the Concept of pedagogical education [5], requires training of future primary school teachers, in particular, at pedagogical colleges the emphasis on the formation of students' readiness for integrated student learning.

The purpose of the article. The purpose of the article is to study the problem of training future primary school teachers in pedagogical colleges for integrated education of students.

Results and discussion. The analysis of key concepts of the researched problem allowed to consider preparation of primary school teachers for integrated teaching of pupils as systematic and purposeful activity of all subjects of educational process, which foretells mastering of theoretical and methodical knowledge necessary for realization of integrated teaching of pupils, formation the students' positive motivation and understanding the importance of integrated learning, ability to design and give integrated lessons for primary school students. Readiness of future primary school teachers for integrated learning is an individual quality that combines motivation for the profession, learning the theoretical foundations and methodological features of integrated learning, the ability to implement its various forms to develop students' holistic worldview. The components of readiness of future primary school teachers for integrated learning of students are determined, namely: motivational, cognitive, activity, reflective.

Based on the results of the analysis of domestic and foreign scientific publications, the approaches (systemic, axiological, competence, integrated) and principles (subject-subject interaction, purposefulness and systematization, unity of theory and practice, continuity) of teacher training in future teachers are singled out to integrated student learning.

Based on the analysis of the National Qualification Framework, the standard of higher education in specialty 013 Primary education in the field of knowledge 01 Education / Pedagogy for the first (bachelor's) level of higher education, as well as the requirements of the Professional Standard for the profession «Primary school teacher general secondary education», «General secondary education teacher», «Primary education teacher (with a diploma of a junior specialist)», criteria (motivational, cognitive, activity-reflexive) have been developed to identify the level of readiness of future primary school teachers for integrated learning students, and their indexes. Four levels of readiness of future primary school teachers for integrated learning of students are characterized: creative (high), creative-reproductive (sufficient), reproductive-creative (medium), reproductive (low).

The study involved the ascertaining and formative stages of the pedagogical experiment. During the ascertainment stage, the state of readiness of future primary school teachers for integrated student learning was determined. The use of a set of diagnostic methods (questionnaires, testing, observation, tests, analysis of abstracts) allowed to establish the predominance of reproductive-creative (middle) and reproductive (low) levels of readiness of future primary school teachers for integrated student learning.

During the formative stage of the experiment, a set of pedagogical conditions was identified and substantiated: formation of positive motivation of future primary school teachers to implement integrated student learning; updating program learning outcomes and training content of future primary school teachers; ensuring gradual mastering of theoretical and methodological features of integrated learning, using the potential of educational and industrial practice to gain experience in integrated classes.

In the course of theoretical substantiation of the complex of pedagogical conditions necessary for preparation of future primary school teachers for realization of integrated teaching of pupils, as it is specified in our publication, relied on principles

of the system approach to the organization of process of training as the integral phenomenon [6]. Determined pedagogical conditions, in our opinion, will contribute to the effective and holistic formation of motivational, cognitive, activity and reflective components of future primary school teachers' readiness for integrated learning.

We paid special attention to the choice of optimal forms and methods of educational activities to form the motivation of future primary school teachers to implement integrated student learning. This is facilitated by classroom and independent extracurricular activities of students in college: scientific-research activities (group work, competitions, scientific and practical conferences, competitions, etc.); career guidance activities (meetings with experienced primary school teachers, participation in debates, discussions); practical activities (participation in workshops, master classes, business games, etc.).

During the formative stage of the experiment developed a model of training future primary school teachers at pedagogical colleges for integrated student learning, which contains the following blocks: methodological and purpose-oriented (social order, purpose, tasks, approaches, subjects of the educational process (students, teaching staff, primary school teachers) and stages of implementation of the model), content-procedural (content and objectives of training, pedagogical conditions, forms and methods of its ensuring at pedagogical colleges) and effective (criteria, levels of readiness, result).

To increase the levels of readiness of future primary school teachers for integrated learning of students in educational programs, which were studied by students of experimental groups, the program results were updated and the content of education taking into account the features of integrated learning; in order to reveal the theoretical and methodological foundations of integrated learning according to the developed author's program, a seminar was held for teachers of pedagogical colleges; during the training of future teachers, both traditional and innovative teaching methods were used (verbal, active, reproductive, problem-searching, control and self-control, case-study, e-learning, inverted learning, problem situations).

Students of the experimental group were involved in the development of notes for integrated classes and giving integrated lessons for primary school students during pedagogical practice. The teaching of academic disciplines is supplemented by the analysis of videos of integrated lessons at primary school, given by teachers and students-interns.

The use of the potential of educational and industrial practice for gaining experience in integrated learning of students, as defined by the following pedagogical condition, due to the fact that during pedagogical practice theoretical knowledge is implemented, consolidated and enriched, practical skills of future teacher practice and consolidate; the future teacher is aware of his real level of readiness for integrated learning of students; reflective analysis of their professional activities provides a transition to self-knowledge and self-development. Attaching great importance to pedagogical practice in preparing future primary school teachers for integrated student learning, it is appropriate to determine beforehand the schools in which students will work. Familiarity with the experience of teachers-masters of pedagogical work serves as a model to follow, stimulates the desire to acquire professional skills. During the

practice, students need to be provided with methodological assistance and advice from methodist-teachers and primary school teachers. Before the students go to the pedagogical practice, an introductory conference is held, during which students are acquainted with the tasks of the practice.

The practical significance of the results is: supplementing the content of disciplines «Pedagogy», «Psychology», «Pedagogical technologies at primary school», «Methods of teaching the educational field Mathematics», «Methods of teaching the educational field «Art», «Methods of teaching the educational field «Science», «Methods of teaching the educational field «Social Sciences» topics on the features of the implementation of integrated learning; updated tasks of pedagogical practice and topics of students' undergraduated theses; development of methodical recommendations on introduction of a model and realization of pedagogical conditions of preparation of future teachers of primary classes for integrated training of pupils, the program of a seminar for teachers «Preparation of students for realization of the integrated content of educational branches of the State «Preparation of students for the implementation of the integrated content of educational areas of the State Standard of Primary Education», the program of the student educational and scientific association «Integration in pedagogical theory and practice».

Conclusions. It was found out that development of primary education in the EU is characterized by the integration in modern standards of the content of subjects by combining them into modules, integrated blocks, broad educational areas; professional training of future primary school teachers in the European Higher Education Area is aimed at strengthening the integration of theoretical disciplines, increasing attention to methodological training and pedagogical practice. In the EU there is a trend of transition in the training of primary education teachers from bachelor's to master's level. Therefore, for the organized educational process in the pedagogical college on the basis of developed pedagogical conditions the integration of different forms and methods of teaching is typical. In preparing students for integrated learning of students the main goal of the educational process, we see not only in the perception, understanding and memorizing information, but also in the formation of professional skills and abilities, in the active adoption of educational material for further use in pedagogical activity. The study does not provide a comprehensive consideration of all aspects of this problem. Further research can be aimed at creating a holistic concept of transition in preparing future primary school teachers for integrated learning of students from bachelor's to master's level.

References.

1. European Commission/EACEA/Eurydice, 2020. The European Higher Education Area in 2020: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. [Internet]. Available from: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c90aaf32-4fce-11eb-b59f-01aa75ed71a1/language-en>.
2. Law of Ukraine 'On Education'. [Internet]. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>.
3. The concept of New Ukrainian School. [Internet]. Available from:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

4. State standard of primary education. [Internet]. Available from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

5. On approval of the concept of development of pedagogical education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 776 of 16.07.2018. [Internet]. Available from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>.

6. Poberetska V. V. The pedagogical conditions of primary education teacher training in pedagogical colleges for integrated learning. *Modern Science – Moderní věda. Praha*, 2021. № 5. P. 71–77.

УДК 81'243.6:811.161.2(477)

**MOTIVATION TO LEARN A FOREIGN LANGUAGE IN MODERN
CONDITIONS OF UKRAINIAN EDUCATION: A VALUABLE ASPECT**
**МОТИВАЦІЯ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ОСВИТИ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ**

Shamsutdyanova M.-S. / Шамсутдинова М.-С.

Postgraduate student / Аспірант

Lecturer/ Викладач

ORCID: 0009-0001-3943-2447

Rivne state university of the humanities, Rivne, Plastova, 31, 33000

Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне, Пластова, 31, 33000

Abstract. This article examines the motivation to learn a foreign language in the modern conditions of Ukrainian education from the point of view of the value aspect. It is noted that knowledge of foreign languages acquires special importance in the era of globalization and information technologies. This article analyzes the role of a foreign language as a key to cultural expansion, understanding the diversity of other cultures, and enriching personal development. The importance of a foreign language as a tool for promoting tolerance and openness to other views and worldviews is considered. It also emphasizes the individual benefits of learning foreign languages, such as increased self-realization and the development of logical thinking. Summarizing, the article notes the importance of learning foreign languages as a value that enriches cultural, social and personal development in the modern educational context of Ukraine.

Keywords: globalization, values, motivation, communicative strategies, language methodological complexes, educational trends, foreign language teaching, language capabilities, intercultural communication.

Introduction

The study of foreign languages in the modern conditions of Ukrainian education is marked by great interest of social individuals and is recognized as relevant in the context of the growing influence of information technologies and globalization. Knowledge of foreign languages acquires special importance, which requires scientific understanding and analysis within the framework of the value aspect. The main components of this aspect are cultural expansion, understanding of the diversity of cultures and enrichment of personal development.

A foreign language is not only a communication tool, but also a portal to deep knowledge of cultural, historical and social aspects of other national communities. It opens the multi-layered world of literature, art, music and philosophy of other peoples to the individual, which breathes life into the expansion of the worldview and deepens the understanding of human experience. With the help of a foreign language, we can study and analyze the works of outstanding masters of world literature in their original form, comprehending the deep meaning they carry.

Knowledge of foreign languages contributes to the understanding of various worldviews and views on life, which contributes to increased tolerance and openness to other cultural contexts. It helps to adapt to different sociocultural environments, promotes preservation of international cooperation and joint development. The study of foreign languages contributes to the construction of a "language contract" between different nations, which contributes to the development of a global community where

the diversity of cultures and views is seen as a treasury of values.

Also, the study of foreign languages has an individual aspect, which is determined by the enrichment of personal development. This expands the opportunities for self-realization, contributes to the improvement of linguistic competence, the development of logical thinking and contributes to the implementation of scientific, professional and creative initiatives that would be unattainable without mastering a foreign language.

The study of foreign languages in the modern conditions of Ukrainian education has an important valuable aspect that opens up intellectual and cultural opportunities for society, deepens the understanding of diversity and enriches personal and cultural development.

Main text

Learning foreign languages has always been an urgent task for educated individuals. In today's world, where globalization and ties between nations are becoming more and more inseparable, the motivation to learn a foreign language becomes extremely important and relevant for Ukrainian education. This relevance can be considered from different points of view, but one of the most important aspects is the value one. Learning foreign languages by Ukrainians in modern educational conditions not only expands their opportunities in the global labor market and promotes cultural exchange, but also contributes to the formation of value orientations that contribute to the development and growth of both the individual and society as a whole. In this introduction, we will consider how learning a foreign language can affect the valuable aspect of the individual and society in the modern conditions of Ukrainian.

Further research, the study of motivational characteristics, and the development of new approaches and programs will allow the educational process to be rationalized and significantly improved results achieved. The duality of present-day circumstances, in which significant attention is paid to foreign language study, is that the effectiveness of learning a foreign language still leaves much to be desired.

Statements by the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi regarding the need to study foreign languages in Ukraine are marked by their relevance and strategic approach to education and international cooperation. The modern world presents the nation with new challenges and opportunities, and learning foreign languages is a key factor in successfully overcoming these challenges. This statement reflects the importance of language development as a tool for preserving and expanding international ties, promoting cultural diversity and increasing Ukraine's competitiveness on the world stage. Zelenskyi emphasizes that learning foreign languages not only contributes to the development of the personality of each citizen, but also contributes to the strengthening of Ukraine's position in the global context, which makes this initiative important for the further development of the country.

The government's understanding of the importance of mastering foreign languages in Ukraine reflects not only their economic and political relevance, but also their significant impact on the formation of cultural identity and the development of international relations. Studying foreign languages contributes to the expansion of the horizons of Ukrainian citizens, contributes to the deepening of international communication and contributes to the rapprochement of Ukraine with European and world partners. This initiative also emphasizes the importance of introducing modern

methods and programs for learning foreign languages into the education system to ensure high-quality and effective education that meets the requirements of the modern world. All this makes the declared goal of learning foreign languages in Ukraine not only relevant, but also extremely strategically important for the future of the nation.

The analysis of the current state of foreign language learning in Ukraine reveals dynamics and important trends that reflect deep sociocultural and economic shifts in society, starting from education and culture and ending with politics and international relations. Preparation for learning a foreign language has become one of the key priorities for Ukraine, which at the current stage, intensively enters the international arena.

Learning foreign languages in Ukraine is becoming a necessity adapted to the requirements of the modern globalized world. Studying foreign languages in Ukraine shows increased attention to language competence.

The Council of Europe formulated and endorsed the All-European recommendations on language instruction at the dawn of the twenty-first century. These guidelines dictate the course of change; Ukraine's Ministry of Education and Culture prescribes this document for use in teaching foreign languages across all tiers. The European recommendations on language education (EUL) stipulate six primary grades of linguistic competence: A1 and A2 (novice user), B1 and B2 (autonomous user), as well as C1 and C2 (fluent user). Each kind of task is assessed utilizing descriptors, which establish objective standards for determining a person's level of proficiency in a given language. Mastery requires no less than one hundred hours per level.

The advantages provided by the introduction of innovative European methods of teaching the foreign language are significant and deserve a more detailed consideration [6]. Therefore, one of the main achievements of the new approach is compliance with modern European standards of education. The achieved unification of education levels ensures the unity of the purpose, content and means of teaching foreign languages in Ukraine and the world. Finally, the practice of developing internal, purely Ukrainian, standards for learning foreign languages, writing manuals and textbooks by specialists who are not native speakers and have no experience of living and working in the foreign countries, and who do not know enough about global trends in language teaching methods, should be a thing of the past [10].

Today, thanks to innovations in the teaching of foreign languages, it is planned to increase the level of foreign language proficiency among young people and scientists.

European experience shows that the most effective in learning foreign languages is a competent approach aimed at developing practical skills, forming and gaining experience using a full set of theoretical knowledge in practice. According to this approach, foreign language is a means and a tool for solving practical tasks in cooperation with foreign partners, and not an end in itself, a language for the sake of language, which will remain at the level of textbooks and classrooms and will not be used in real life [9].

European methods assume that communication is considered as the main purpose of language use. It is the communicative approach that forms the basis of educational and methodological complexes developed by groups of methodical specialists, native

international speakers, taking into account the latest research in teaching methods, pedagogy, psychology and other related sciences.

Modern educational and methodological complexes of the foreign language consist of:

- a textbook (student's book or course book) and a workbook with audio files for the student (workbook with audio);
- CD and DVD sets; books for the teacher with detailed methodological recommendations not only for the course as a whole, but also for each lesson;
- recommendations for evaluating students' performance of each type of task;
- -interactive tasks on cards that produce unprepared oral or written speech;
- sets of tests for each topic, tests for current control (progress tests, mid-year tests) and final tests from the course, forms for self-evaluation of students and tracking of personal progress, etc.

Therefore, the acquisition of competencies in all four modes of language activity - namely reading, listening, writing and speaking - is the foremost determinant in mastering foreign languages [4]. Through common exercises and tasks incorporated within educational and methodological complexes for learning foreign languages, students can progressively develop fundamental strategies to tackle each mode of speech activity while simultaneously becoming accustomed to the format utilized during international language exams (IELTS, TOEFL, FCE, etc.) thereby cultivating indispensable skills. With a clear comprehension of the well-defined standards that determine levels of proficiency in foreign language competency assessment tests; students are able to monitor their own progress objectively whilst evaluating their achievements with precision.

Advantage of modern European complexes is the activity-oriented approach, which involves the assimilation of material that is as close as possible to real life situations and the needs of language users, tasks for the development of critical thinking, pragmatism, those that involve familiarization with real events, people and situations, etc. While studying foreign languages, students expand their knowledge in the field of other sciences, develop general and professional competencies necessary for productive activity in the 21st century [8].

Ukraine actively cooperates with international partners and organizations, such as the British Council and the Goethe-Institut, promoting the exchange of experience and the use of best practices in the study of foreign languages.

The British Council, as a non-ministerial department of the UK government, has an important mission in expanding cultural relations and educational opportunities around the world. Established by royal grace and registered as a charity in England, it plays a key role in promoting British culture and the foreign language. One of the main goals of this organization is the expansion of cultural relations. The British Council creates places of exchange where people from different countries can meet, exchange ideas and experiences, and learn about British culture through lectures, art exhibitions, musical performances and other cultural events.

In addition, the British Council ensures the high quality of the educational process of teaching foreign languages. They offer a full range of courses designed for students of all ages and levels of training. This includes general courses for beginners, academic

programs for students, business courses for professionals and preparation for exams such as IELTS.

The Goethe-Institut, represented in Ukraine, acts not only as a center for studying the German language, but also as an ambassador of German culture and cultural exchange. By promoting cultural exchange between Ukraine and Germany through the organization of cultural events, exhibitions, music concerts and other events, the Goethe-Institut helps Ukrainians to better understand German culture and contributes to the deepening of intercultural dialogue. Also acting as a town for the international exchange of students, artists, cultural workers and scientists, the Goethe-Institut promotes the development of international relations and cooperation between Ukraine and Germany.

These two organizations, the British Council and the Goethe-Institut, play an important role in the development of education and cultural exchange in Ukraine, contributing to the expansion of the language capabilities of citizens and the strengthening of international ties.

The new paradigm of foreign language education is also based on the maximum use of multimedia, audio and video materials, followed by tasks and discussion at each lesson; use of the Internet to create a speaking environment for students (sites for self-study of the foreign language, free distance courses, creation of learning communities in a virtual environment, communication in social networks); involvement of modern devices for searching and processing information (smartphones, tablets, laptops); organization of students' project work, application of non-standard and creative tasks; involving students in cultural and educational events held in foreign languages outside classroom time (speaking discussion club, competitions, exhibitions of creative works, decades of foreign languages, theater performances, language camps, etc.); participation of students in exchange programs, internships and practices abroad, primarily in countries what language have learned [2].

Students acquire both receptive and productive language skills. A considerable portion of the curriculum is dedicated to productive speech, which entails formulating thoughts during verbal interaction. The use of the mother tongue in communication is minimized. Teachers are advised to limit their speaking time in class to 20%, while 80% of the lesson should be devoted to students' foreign language communication [3]. This approach promotes interactive learning and involves changing partners for communication through pair work, mini-groups (3-4 students), and large groups (5 or more students) that rotate with each task change. Such diversification adds dynamism to lessons and ensures maximum student involvement in the language acquisition process, encouraging lifelong learning and self-development.

Partnership pedagogy fosters democratic cooperation between teachers and learners - a fundamental principle of European education systems - creating an optimal psychological climate in classrooms while promoting motivational condition, educational autonomy among all parties involved. Consequently, this approach increases student responsibility for their academic performance, motivates comprehensive personal development, and provides ample opportunities for individuals to fully realize their potential [7].

In the process of acquiring knowledge, the instructor assumes the role of a

facilitator who aids students in recognizing their self-worth and supports their aspirations for personal development, self-realization, and improvement [5]. The teacher also promotes individual growth by fostering the disclosure of abilities and cognitive capabilities while creating an environment that is marked by unconditional acceptance, understanding, and trust. In addition to these responsibilities, instructors act as coordinators who guide students through the educational process by establishing benchmarks and ensuring adherence to them [1]. As consultants, teachers provide professional recommendations along with corrective advice that focuses on each student's progress while helping them identify efficient approaches toward learning foreign languages.

The impact of globalization and internationalization on all spheres of society stimulates the demand for knowledge of different languages. This need was reflected in the Ukrainian educational system, where the study of foreign languages is a mandatory component of educational programs at various levels of education.

Conclusions

The article revealed that learning a foreign language in the modern conditions of Ukrainian education has an important value aspect that determines its significance for individual and social development. Now, in the era of globalization and information technology, knowledge of a foreign language is becoming a necessity, because it opens up many opportunities and affects several aspects of our lives.

First, knowing a foreign language allows for cultural and educational exchange with other countries. This contributes to the expansion of the worldview, increases cultural literacy and understanding of various cultural contexts.

Secondly, mastering a foreign language opens up new opportunities for personal and professional development. Knowledge of the language makes it possible to work in international labor markets, cooperate with foreign partners, and also gain access to global scientific and technical information.

Thirdly, learning a foreign language contributes to the development of cognitive skills, such as analytical thinking, creativity and improved memory. This contributes to the general development of the personality and increases its adaptability in the modern world.

Therefore, learning a foreign language in the modern conditions of Ukrainian education not only helps to enrich the cultural and educational experience, but also opens up new opportunities for personal growth and professional success.

References.

1. Brown, H.D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
2. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters.
3. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
4. Dörnyei, Z. (2009). *The Psychology of Second Language Acquisition*. Oxford University Press.
5. Grenfell, M., & Harris, V. (2004). *Language-learning Strategies: A Case for Cross-curricular Collaboration*. *Language Awareness*, 13(2).

6. Gudykunst, W. B., & Kim, Y. Y. (2003). *Communicating with Strangers: An Approach to Intercultural Communication*. McGraw-Hill.
7. Nunan, D. (2003). *Practical English Language Teaching*. McGraw-Hill.
8. Oxford, R. L. (2017). *Teaching and Researching Language Learning Strategies: Self-Regulation in Context*. Routledge.
9. Pavlenko, A. (2013). *The Bilingual Mind: And What It Tells Us about Language and Thought*. Cambridge University Press.
10. Shamsutdynova M.-S. (2022). Implementation and strengthening of the axio-pedagogical orientation of future foreign language teachers in the conditions of the development of modern Ukrainian education. Implementation of modern technologies in science. *Pedagogy*" (pp. 323-325). Varna, Bulgaria. ISBN 979-8-88862-815-7. DOI: 10.46299/ISG.2022.2.13.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF SPORTSMAN ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СУПРОВІД СПОРТСМЕНІВ

Zaitseva Yu.V. / Зайцева Ю.В.

s.p.s., as.prof. / к.п.н., доц.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7155-392X>

Momot O.O. / Момот О.О.

d.p.s., prof. / д.п.н., проф.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9187-1036>

Novik S.M. / Новік С.М.

s.p.s., as.prof. / к.п.н., доц.

ORCID: orcid.org/0000-0001-8718-6271

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University,

Poltava, Ostrogradskogo 2 a, 36000

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,

м. Полтава, вул. Остроградського 2 а, 36000

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз сутності психологічної складової особистості спортсменів; з'ясована необхідність контролювати рівень стресу використовуючи такі методи: релаксація, візуалізація, контроль над думками, планування та аналіз. Встановлено найбільш ефективні способи контролю стресу: усвідомлення особистих емоцій, використання внутрішнього діалогу, регулювання емоцій, використання ключових слів; контроль імпульсивної реакції; контроль депресивного стану; уникання відстороненості на майданчику тощо.

Визначено роль тренера у психолого-педагогічному супроводі спортсменів і встановлено, що якісно організовані навчально-тренувальні заняття сприяють формуванню у спортсменів почуття колективізму, дисциплінованості, волі, моральної стійкості, здатності долати труднощі, уміння управляти своїми емоціями.

Ключові слова: тренер, спортсмен, навчально-тренувальний процес, психолого-педагогічний супровід, управління стресом, контроль емоцій

Вступ.

Навчально тренувальні заняття мають на меті недопущення зайвого психологічного навантаження на спортсменів. Основними завданнями психолого-педагогічного супроводу є:

- подолання труднощів, які виникають під час тренувального процесу (розвиток емоційно-вольової сфери, формування психологічної готовності до успішного тренування);
- стимулювання розвитку особистісного потенціалу спортсмена;
- формування доброзичливих міжособистісних відносин у спортивній команді;
- активна робота з батьками, рідними спортсмена, щодо особливостей їх розвитку, навчання, міжособистісного спілкування, соціальної адаптації тощо.

Ціль полягає у тому, щоб допомогти гравцю знайти зручні для нього специфічні методи, розробивши власний спосіб поведінки зі стресом. Якщо не вдається розробити вдалий спосіб впоратися зі стресом, можна скористатися допомогою спортивного психолога, щоб знайти шляхи, які підходять конкретному гравцю.

Основний текст.

Аналіз літературних джерел [1; 2; 5; 8; 10] та власний тренерський та ігровий досвід дозволяє стверджувати, що виклик для гравців і тренерів полягає в тому, щоб навчитися керувати стресовим станом, щоб регулювати його на максимальному рівні, що сприятиме розвитку здібностей кожного гравця і команди вцілому. Для досягнення цієї мети потрібно вміти підтримувати рівень стресу, який необхідний для реалізації потенціалу гравця команди, науковці наголошують на необхідності контролювати рівень стресу за допомогою наступних методів:

1. Релаксація – це техніка, яка полягає у тому, щоб «відпустити» свій розум і тіло та максимально розслабитись.
2. Візуалізація – використання уяви як інструменту психологічної роботи.
3. Контроль над думками.
4. Планування та аналіз.

Щоб максимізувати ефект від цих методів, необхідно зробити їх частиною свого спортивного стилю життя. Поєднання цих методів дозволить досягти повної психологічної підготовки. Аналіз літературних джерел дозволив розглянути кожну із них.

Отже, одним із способів управління стресом є використання релаксації (розслаблення) і глибокого дихання. Метод релаксації корисний усім, особливо тим, хто працює в стресових умовах: гравцям, тренерам, спортивним адміністраторам тощо. Корисно раз на день організувати релаксаційну сесію (розслаблюючу) без будь-якого зв'язку зі стресом, і, особливо важливо застосовувати різні її методи, коли є відчуття, що перебуваєш у стані стресу.

Імпульсивність – непродумана, неконтрольована реакція (партнер по команді мене не розуміє, суперник спровокував мене, суддя необ'єктивно здійснює свої обов'язки. Результат – попередження або навіть видалення з майданчика) [2; 5; 8; 9].

Низький поріг реакції спонукає гравця критикувати товаришів по команді, арбітрів тощо. Роздратування тренера/суперника/товаришів по команді або самого себе підриває вміння гравця концентруватися, приймати рішення, і загалом, знижує якість гри. Відсутність емоційного контролю може також проявлятися в багатьох інших ситуаціях. Наприклад, це може бути відчуття надмірного щастя, яке заважає концентрації, депресія, що знижує віру в себе, досада, що призводить до надмірного хамства. Тривога або страх, як і будь-яке інше відчуття, що не знаходиться під емоційним контролем, гальмує здатність спортсмена до концентрації, знижує впевненість та ігрові можливості [1; 3; 9].

Зрозуміло, що спортсмени – це просто люди, і прояв різних емоцій це цілком нормальна реакція під час гри. Основна ідея полягає не в тому, щоб «вимикати» почуття гравців, мова йде про необхідність контролювати емоції, а це означає, що спортсмен повинен зважати на свої почуття і їх інтенсивність, і не дозволяти їм контролювати його, і перешкоджати їм впливати на власні реакції.

Емоції змінюють наше сприйняття і нашу концентрацію, а це не дозволяє досягти максимального потенціалу. Емоційний контроль повинен здійснюватися, коли гравець виконує дії з м'ячем (виконує подачу, здійснює

прийом-передачу тощо). Задля ефективної гри, почуття і емоції не повинні впливати на якість виконання будь-якого технічного прийому. Гра з м'ячем не повинна супроводжуватись роздратуванням, страхом або радістю, будь-які дії і поведінка гравця на ігровому майданчику повинна відбуватися під повним емоційним контролем. Важливо пам'ятати, що вплив почуттів завжди має негативний ефект на якість гри волейболіста, навіть якщо це радість. Коли команда виграє очко, а її гравці не можуть стримати свою радість, не можуть знов зосередитись і продовжити нормальну гру, у такому випадку, як показує практика, команда програє наступне очко.

Стрес є однією з основних причин виникнення негативних емоцій під час гри. Як зазначено вище, стрес викликає почуття страху, тривоги і агресії, і в той же час знижує поріг реакції. Ця комбінація є серйозною проблемою, оскільки збільшення агресивності в поєднанні зі зниженим порогом реакції можуть провокувати у гравців реакцію хамством на коментарі тренера, товаришів по команді, суперника, рішення судді тощо. Уміння керувати стресом є важливою навичкою з багатьох причин, однак основною причиною є необхідність контролювати свої емоції, що допоможе грати з рівнем стресу, який найкраще підходить для того, щоб проявляти максимальний потенціал на ігровому майданчику [2; 3; 5; 10].

Запорукою боротьби зі стресом є розуміння власних емоцій. Потрібно розуміти і приділяти більше уваги тому, що відбувається з емоціями гравця під час гри. Важливо розуміти різницю між ними, правильно їх називати. Щоб сказати собі, я радію, я гніваюсь – назвати будь-яке почуття гравця, яке він відчуває на даний момент. Коли гравець навчиться правильно визначати свої відчуття, тоді він зможе спробувати керувати їхньою інтенсивністю. Волейболіст починає вчитися відкладати почуття в сторону, щоб зосередитися на ігровому процесі.

Ефективним також є використання внутрішнього діалогу, за допомогою якого може відбуватись регулювання емоцій. Гравець може проговорювати про себе різні фрази, наприклад: «Я радію цьому, та потрібно продовжувати гру до фінального свистка»; «Реальна радість почнеться в роздягальні»; «Гарна гра і емоції не дуже сумісні»; «Гнів тільки відволікає мене, зосереджусь краще на грі»; «Коли я роздратований – я допомагаю своєму супернику»; «Моя помста буде в тому, що я стану краще грати» тощо [3; 4; 6; 7].

Ще одним ефективним способом керувати емоційним станом є використання ключових слів. Під час внутрішньої розмови доречно використовувати ключові слова, щоб приборкати емоції. Можна просто сказати собі «Стоп!», і кожного разу, коли з'являються почуття і емоції, які заважають ефективним ігровим діям, говорити собі «Стоп». Це проговорюється або вголос або про себе, що допоможе відновити контроль над емоціями.

Імпульсивна реакція – це інстинктивна реакція, яка з'являється без роздумів та урахування наслідків [1; 3; 7]. Наприклад, гравця вдарили, і він відразу ж відповів ударом на удар. Суддя прийняв рішення проти гравця і гравець починає сперечатися із суддею. Один гравець ображає іншого, і той реагує грубими словами. Тобто є розуміння, що імпульсивні реакції і спорт несумісні.

Імпульсивна реакція є проявом відсутності емоційного контролю, і така поведінка гравця призведе до попередження або видалення.

Коли мова йде про спорт, є необхідність змінювати свою імпульсну реакцію. Це потрібно робити вже під час тренувального процесу, одразу привчаючи гравців кожного разу як у них виникає бажання негайно відреагувати (на тренуванні або під час гри), спочатку глибоко вдихнути і сконцентруватися на диханні, а не на своїх почуттях. Звичайно, що це вимагає практики, доречно використовувати командні тренування, щоб розвинути цю майстерність, під час яких, безсумнівно, виникає достатньо ситуацій, де з'являється бажання негайно реагувати.

Фахівці рекомендують таку послідовність дій: зробіть глибокий вдих, сконцентруйтеся на ньому, і тільки після цього реагуйте на те, що відбувається. Якщо важко робити глибокий вдих, тоді, перш ніж відповідати на ситуацію, можна використовувати ключові слова: "Стоп!", або будь-яке інше слово, яке гравець собі підбере.

Інший ефективний спосіб відновити контроль над емоціями – це використання методу візуалізації. У тренувальний процес необхідно включити роботу з візуалізацією ігрових ситуацій, у яких волейболіст поводить себе імпульсивно (грубе зауваження гравцям команди суперника, суперечки з суперниками, свист трибун та інше).

Контроль має бути спрямований не лише на інших, а й на себе. Важливо не реагувати зі злістю, але не менш важливо не накопичувати злість усередині себе, тому що, зрештою, гнів завжди знайде собі вихід [2; 8].

Депресія. Гравці, як і всі люди, іноді бувають, схильні впадати в стан депресії, який проявляється на майданчику як відсутність бажання грати, відсутністю ентузіазму, байдужістю, відсутністю сили; тяжкістю рухів та низьким рівнем енергії. Дуже складно у такому стані демонструвати гарну гру.

Проблема в подібних ситуаціях полягає в тому, що депресія порушує можливості волейболіста, а це ще більше посилює почуття депресії. Якщо переживання депресії у гравця негайно не зупинити, це може вплинути на ефективність його ігрової діяльності на тривалий час [3; 5].

Вочевидь, що погіршення ігрової ефективності гравця тягне за собою виведення його з основного складу, що ймовірно посилить почуття депресії та безпорадності (Депресія – Погіршення ігрової ефективності – Посилення депресії – Виведення з основного складу).

Всі ми розуміємо, що успіху можна досягти, лише подолавши депресію власними силами або звернувшись за допомогою. Гравець повинен усвідомлювати свій емоційний стан, і якщо почуття депресії не залишає його протягом тижня або двох, настав час звертатися до психолога.

Це важливо не лише для самого гравця. Тренер повинен також розуміти, що відбувається і з іншими гравцями команди, і якщо він припускає, що один з волейболістів зазнає складнощів, не вагаючись, треба використовувати конкретні засоби та методи.

Інша проблема, пов'язана з емоційним станом спортсменів, це «харчові розлади». Доволі часто спостерігаються випадки, коли волейболісти, причому як

молоді, так і ветерани професійного спорту, страждають на харчові розлади. Це так звані анорексія та булімія. Зовні ці розлади виявляються крайньою втратою ваги чи надмірним поглинанням їжі без збільшення ваги. Тренер повинен бути уважним до своїх гравців, і при виникненні проблем, потрібно звернутися за допомогою до професіонала. Приховування емоційних проблем призводить до зниження ігрової ефективності, спортивних можливостей та результатів [2; 4; 6; 8; 9].

Відстороненість. Волейболісти за межами своєї команди живуть у реальному світі. У житті вони проживають різноманітні життєві ситуації, які викликають позитивні або негативні емоції. Різноманітні події змушують нас відчувати різні почуття. Проблема виникає у зв'язку з тим, що ці почуття ніяк не вписуються в режим тренувань та ігор. Волейболіст повинен навчитися абстрагуватися від своїх почуттів під час гри.

Основна мета – бути до гри та під час гри в емоційному стані, що найбільш підходить для максимального розкриття ігрових здібностей. Коли вдається наблизитися до цього стану, гравець стане кращим і більш стабільним гравцем – а у стабільному гравцю можна довіряти. Це гравець, якого поважають тренери, товариші по команді та вболівальники.

Висновки.

Виходячи з вищесказаного, джерело стресу знаходиться у нашій голові – це наші думки і почуття. Контролюючи свої думки, можна знизити і рівень стресу. Загалом, здатність контролювати власні емоції це елемент психологічної сили, що є важливою для успішної демонстрації свого реального потенціалу. Чим більша у людини здатність контролювати свої емоції, тим краще вона зможе проявити свої максимальні здібності.

Однак, якщо гравець не контролює свої емоції, то спостерігається підвищена агресивність і хамство, грубі дисциплінарні порушення, що призводять до видалення гравця з майданчика.

На підставі вивченого матеріалу, теорії та практики психологічної підготовки спортсменів і власного тренерського та ігрового досвіду зазначимо, що для вирішення цього питання доречно навчитися управляти своїм емоційним станом, а саме здійснювати: контроль стресу; усвідомлення особистих емоцій; використання ключових слів; контроль імпульсивної реакції; контроль депресивного стану; уникати відстороненості на майданчику тощо.

Література:

1. Бершадська О.В. Емоційно-вольова сфера спортсменів підлітків. URL: <https://vseosvita.ua/library/emocijno-volova-sfera-sportsmeniv-pidlitkiv-426541.html>
2. Генев Ф. Психологічні особливості мобілізаційної готовності спортсмена. Х., 2010, 245с.
3. Зайцева Ю. В., Корносенко О. К., Тараненко І. В. Педагогічні умови виховання емоційно-вольових якостей волейболістів. Педагогічні науки. Полтава, 2022. Вип. 79. С. 18-23
4. Зайцева Ю. В., Тараненко І. В., Шостак Є. Ю. Модель формування морально-вольових якостей учнів засобами спортивних ігор. Педагогічні науки.

Полтава, 2022. Вип.20 С. 28-33

5. Золотухин А.А., Паевский В.В. Теоретические и методологические основы психологической подготовки волейболистов. Спортивные игры №2. Научный журнал. Харьков : ХГАФК, 2016. С.7-10

6. Курашвілі В. А. Психологічна підготовка спортсменів інноваційні технології. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://ibib.ltd.ua/osnovnyie-napravleniya-psihologicheskoy-34248.html>

7. Мельник А.Ю. Вплив психоемоційного стану волейболістів на результативність змагальної діяльності. Спортивные игры №2. Научный журнал. Харьков : ХГАФК, 2016. С.16-18

8. Рогаль І.В., Васькевич С.С. Методи морально-вольової підготовки волейболістів у ЗВО. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 2019. Вип. 6 (114) С. 64-67 URL: <https://ir.vtei.edu.ua/card.php?lang=uk&id=25495>

9. Федик О. В. Психологія спорту: матеріали для самопідготовки до семінарських занять для студентів спеціальності «Психологія». ІваноФранківськ : Інн, 2013. 226 с.

10. Штифурак В., Драчук А. Особливості психологічної підготовки в умовах спортивної діяльності на сучасному етапі. Фізична культура, спорт та здоров'я нації : збірник наукових праць. Вінниця. Вип. 1. 2017. С. 476–482.

Abstract. *In this article it was done, the theoretical analysis of the psychological component of the sportsman's personality; it was found that it is necessary to control the level of stress using the following methods: relaxation, visualization, control over thoughts, planning and analysis.*

The most effective ways to control stress have been established: awareness of personal emotions, use of internal dialogue, regulation of emotions, use of key words; control of impulsive reaction; control of depressive state; avoiding alienation on the playground, etc.

The role of the coach in the psychological and pedagogical support of athletes is determined. And it was established, that qualitatively organized training contribute to the formation of sportsman such characters as: collectivism, discipline, will, moral stability, the ability to overcome difficulties, the ability to manage emotions etc.

Key words: *coach, sportsman, training, psychological and pedagogical support, stress management, emotion control*

Стаття відправлена: 24.09.2023 р.

© Зайцева Ю.В., Момот О.О., Новік С.М.

SOCIAL DYNAMICS OF CHANGES IN REORGANIZATION OF NON-CLASSICAL GYMNASIUMS INTO NON-CLASSICAL SECONDARY SCHOOLS OF PRACTICAL DIRECTION (1866-1872)

Bondarenko H. V /Бондаренко Г.В.

s.p.s., assoc.prof. / к.п.н., доц.

ORCID: 0000-0002-5302-4589

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,

Uman, Sadova, 28, 20308

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

Умань, Садова, 28, 20308

Abstract: *The article deals with the process of reorganization of the non-classical gymnasiums into non-classical secondary schools, on the basis of archival, little known and published sources (1866-1872). Organizational and substantive principles of reorganization of the non-classical gymnasiums into non-classical secondary schools are revealed.*

The controversial issue of whether the non-classical gymnasiums should exist together with the classical ones and give the right to enter the university without exams is covered.

It was found that the tasks of non-classical secondary schools were to provide general education to the students and to try to find new forms of education adapted to practical needs and to the acquisition of technical knowledge.

Keywords: *secondary education, non-classical secondary schools, non-classical gymnasiums, classical high schools, educational reforms.*

Introduction.

Today, when an active process of social and economic reforms is taking place in Ukraine, it is especially important to create a system of education that could form a professional able to meet the needs of society and production under the market economy conditions. Therefore, it is quite justified to search for such a secondary school type, which would provide comprehensive development of students, their in-depth knowledge, develop vital skills and flexible intelligence. That is why the leading place in solving these issues is given to the study of the activities of educational institutions of the second half of the nineteenth - early twentieth century. Among them were also the non-classical secondary schools.

A non-classical secondary school is a type of secondary educational institution which curriculum lacked the teaching of ancient languages (Latin and Greek) and the preference was given to the study of mathematics, physics, natural sciences, new languages (German, French, Italian, Spanish), drawing and technical drawing^{1,2}. The purpose of such education was to provide students with practically useful knowledge to apply to them in their future life³.

Scientists of the present turn to the history of the education development in Ukraine and objectively analyze the situation of the national education and the

¹ B. A. Vvedenskiy, *Bolshaya Sovetskaia Entsiklopediia* [The Great Soviet Encyclopedia], M., State Scientific Publishing House «The Great Soviet Encyclopedia», 1955. – Vol. 36. – P. 165.

² S. I. Honcharenko, *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary], Kyiv, Lybid, 1997. – P. 283.

³ S. I. Honcharenko, *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary], Kyiv, Lybid, 1997. – P. 283.

development of educational institutions in the past. There have been a number of research on secondary education reforming (L. Berezivska), state and public administration of secondary schools (L. Haievska), the Sunday schools activities (N. Koliada), issues of national education and upbringing in the activities of Ukrainian communities (N. Pobirchenko), the private institutions development (S. Roienko), history of Ukrainian schooling (O. Sukhomlynska) and others.

However, there is no comprehensive pedagogical study that would analyze the process of reorganization of the non-classical gymnasiums into non-classical secondary schools.

The purpose of our study is to analyze the process of reorganization of the non-classical gymnasiums into non-classical secondary schools during 1866-1872.

Main text.

On April 4, 1866, the assassination of Tsar Oleksandr II was attempted. It caused great fear and panic. The government had to explain the cause of this terrible event. An inquiry commission was immediately set up. It was headed by M. Muraviov, who was distinguished by his cruelty in the suppression of Polish uprising in 1863. At a dinner in his honor at the English Club, he said the following words about his assignment: «My strength is already weak, I am sick and old, but I am more likely to lay down my life than to leave this evil undiscovered, the evil of not one person, but of many who have worked together»⁴. And soon such an «evil» was revealed. This was the Ministry of Public Education headed by O. Holovnin. In his note to the Tsar M. Muraviov wrote: «In order to strengthen the public order, special attention should be given to measures for the «purge» of educational institutions, for the extirpation of their «seditious» direction»⁵.

Such a «purge» was entrusted to the Chief Prosecutor of the Synod, Count D. Tolstoi, who also held the post of Minister of Public Education on April 14, 1866.

Oleksandr II also expressed his point of view on the fight against sedition and the main activities of the new minister in his «subscription». On May 13, 1866, the Tsar wrote to Prince P. Gagarin, the Head of the Committee of Ministers: «It was the Lord who saw fit to open the eyes of Russia on what consequences can be expected from the aspirations and wisdom of those who have encroached upon the holiest of all, on religious beliefs, on the family life foundations, on the right of property, on the obedience of the law, and on the respect for power. My attention has already been drawn to youth education. I have already gave instructions that it should be directed in the spirit of the religious truths, respect for property rights and the observance of the fundamental principles of public order, and that the educational institutions of all departments should not allow the secret stay of those destructive concepts that are equally hostile to all conditions of moral and material well-being»⁶.

P. Valuiev assured that only «the introduction of classicism should improve the

---

⁴ Mikhailovskiy N. K., Literaturnye vospominaniia i sovremeniennaia smuta [Literary Memories and Contemporary Anxiety], St. P., Synodal printing house, 1900. - Vol. 1.– P. 497.

⁵ S. Nevedenskiy (Shcheglov), Katkov i yeho vremia [Katkov and his time], St. P., Typography of A.S. Suvorov, 1888. – P. 237-239.

⁶ Polnoie sobraniie zakonov Rossiiskoi imperii [The complete collection of laws of the Russian Empire], comp. 2nd. – Vol. 41. – Dep. 1. – № 432989.

decaying high school»⁷.

M. Katkov, Editor-in-chief of the Moscow Gazette, also supported this view, and wrote that «nihilism, as a social ulcer that spoils our youth, is a completely natural product that dominates in our country»⁸.

So, as we can see, the responsibility for the «subversive pseudo-ideas», spreading in society, was once again assigned to the secondary school. The question is, why to the secondary school, not the high school? After all, the high school gave rise to the autocracy anxiety, since it was the student youth who formed the main contingent of various disorders. The authors of the «Sketches of History of School and Pedagogical Thought of the Peoples of the USSR» (Second Half of the 19th Century), edited by O. Piskunov, have expressed their version on this issue. On their opinion, if the high school is to be blamed, it is necessary to take appropriate action, such as «the abrupt break-up of a new university charter, approved in 1863. This is too dangerous because it can cause an outburst of student dissatisfaction. And the memories of the widespread student disorders of the early 1860s, as well as the numerous revolutionary circles and opposition speeches of students, were still fresh»⁹.

Therefore, according to O. Nikolai, it was the secondary school, that was to become a «means of mass «aversion» of young people from the «modern free thinking», both religious and political¹⁰«. In addition, the secondary school, declared as «class-inclusive» in the 1860s, with all the material access restrictions, as for the ruling circles, was too broad a channel of democratic elements penetration into the environment of the privileged classes. The government believed that this channel should be blocked.

Thus, the liquidation of daring «aspirations and understandings» was the main task of secondary school reform. The source of these aspirations and understandings «was seen in the realistic directions of education. P. Kapteriev wrote that realism was immediately suspected and declared unreliable in all respects»¹¹. Accordingly, the means of its «extirpation» was classicism.

Thus, the main culprits of spreading «literacy» in the state were identified; the plan of action was outlined. Tolstoi had to put it into practice. To fulfill his task, D. Tolstoi, from the first year of his assignment began to work on the amendment of the Secondary School Charter of 1864. However, he did not dare to conduct this case quickly as it was necessary to get local support at first. On October 5, 1866 D. Tolstoi appealed to the Governors of the educational districts: «to provide after the discussion on the School Boards, their thoughts and considerations as to all the *shortcomings*

---

⁷ Predlozheniia i proekty P.A. Valuieva po voprosam vnutrennei politiki (1862-1866) [P.A. Valuiev's proposals and projects on domestic policy (1862-1866)], Historical Archive, 1958. – № 1. – Pp. 50-152.

⁸ Katkov M. N., Nasha uchebnaia reforma s prilozheniiami i s priedisloviem i primiechaniiami Lva Polivanova [Our educational reform with annexes, preface and notes by Lev Polivanov], M., M. G. Volchaninov's Typology, 1890. – P. 126.

⁹ A. I. Pieskunov, Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoi mysli narodov SSSR (vtoraia polovina XIX veka) [Sketches of history of school and pedagogical thought of the peoples of the USSR (second half of the nineteenth century)], M., Pedagogy, 1976. – P. 10.

¹⁰ Russkii arkhiv [Russian archive], 1899. – № 8. – P. 614.

¹¹ Kapteriev P. F., Istoriia russkoi pedagogiki. Glava XX. Obshchie pedagogichieskie idealy v praktike sriednei shkoly. Klassitsizm i realizm [History of Russian Pedagogy. Chapter XX. General pedagogical ideals in high school practice. Classicism and Realism], Pedagogy, 1995. – № 6. – P. 74.

(emphasis added – H.B), which appeared in practice during the introduction of the new charter of gymnasiums and progymnasiums, and the ways and means of their elimination»¹². The nature of the issue is noteworthy: the minister offered to express only an opinion on the shortcomings of the existing charter of secondary institutions, that is, beforehand laid down a negative assessment of the said document.

The analysis shows that four governors and school boards gave full preference to the classical gymnasiums over the non-classical ones. One of the governors, not disputing the principle of a non-classical gymnasium, expressed the opinion that the latter could not have any positive value because they did not give the right to enter the university. That's why even the pedagogical councils of non-classical gymnasiums, as well as local communities, ask to reorganize them into classical gymnasiums. Another governor wrote that due to the fact that the Charter of 1864 allowed the creation of non-classical or classical gymnasiums according to local needs, he addressed the local population with the question of what is better to open a non-classical or classical gymnasium»¹³. Such statements of the educational districts' governors gave reason to the Minister of Public Education, D. Tolstoi to declare in his reports to the Tsar in 1866 and 1867: «The Gymnasium Charter, though valid only for two years, but, as experience shows, has serious shortcomings (report for the year 1866)»¹⁴, and that most governors and school boards give a strong preference to classical gymnasiums and believe that non-classical gymnasiums, which, under the Charter of 1864, do not grant students entry rights are not popular at the local level. Therefore, some governors recommend to open vocational schools, commercial schools or trade schools instead of non-classical gymnasiums¹⁵.

However, this was the opinion of the government officials. In the meantime, there has been a very heated debate in the press on the issue that non-classical gymnasiums should have the same full rights as the classical ones, because this is an obstacle to the opening of non-classical gymnasiums locally, despite the fact that they are sympathetic to the public. This was privately reported to the Minister by D. Shyrynskyi-Shykhmatov, the Governor of Kyiv educational district. He wrote that many pedagogical councils supported non-classical gymnasiums with the condition of access to the university for the graduates of such gymnasiums¹⁶.

At the same time the non-classical secondary school and its equality was

---

¹² Mnieniia i soobrazheniia popechiteliei i popechitielskikh sovetov uchebnykh okrugov o primienienii ustava gimnazii i progimnazii 19-go noiabria 1864 goda [Opinions of the governors and school boards of the educational districts on the application of the Gymnasiums and Progymnasiums Charter of November 19, 1864], Journal of the Ministry of Public Education, 1867. – April, Part 134. – P. 1.

¹³ Mnieniia i soobrazheniia popechiteliei i popechitielskikh sovetov uchebnykh okrugov o primienienii ustava gimnazii i progimnazii 19-go noiabria 1864 goda [Opinions of the governors and school boards of the educational districts on the application of the Gymnasiums and Progymnasiums Charter of November 19, 1864], Journal of the Ministry of Public Education, 1867. – April, Part 134. – Pp. 1-60.

¹⁴ Izvlecheniia iz vsepoddannieishego otchota ministra narodnogo prosvieshchieniia za 1866 god [Excerpts from the most devoted report of the Minister of Public Education for 1866], Journal of the Ministry of Public Education, 1868. – Part 137 – March. – P. 17.

¹⁵ Izvlecheniia iz vsepoddannieishego otchota ministra narodnogo prosvieshchieniia za 1867 god [Excerpts from the most devoted report of the Minister of Public Education for 1867], Journal of the Ministry of Public Education, 1869. – Part 142 – March. – P. 26.

¹⁶ Smirnov V. Z. Reforma nachalnoi i sriedniei shkoly v 60-kh godakh XIX v. [Reform of primary and secondary school in the 1860s], Publishing house of the Academy of Pedagogical Sciences of the RSFSR, 1956. – 312 p.

supported by such newspapers as «Holos», «Den», «Kievlianin», «Russkii Invalid», «St. Petersburg Gazette» and others.

Such famous scientists and public figures as O. Beketov, O. Miller, M. Stasiulevych and many others published articles in support of non-classical gymnasiums. «Ancient languages», wrote the newspaper «Holos», is a wonderful tool for luxurious intellectual development, but such a luxury is good in a special academic school; it is not available to most people. In addition to the scientific school, there is a need for general education, and general education must be non-classical»¹⁷.

In contrast to these statements, D. Tolstoi also actively used the press, in particular in the person of M. Katkov, an ardent ideologist of classical education, his true soul mate. M. Katkov wrote a number of leading articles in the Moscow Gazette, which completely denied the non-classical direction in education and supported the classical one¹⁸. «The Gymnasium Charter, – wrote M. Katkov, – in order to meet its purpose, must be carefully and honestly revised with the specific conviction of the truth of its provisions, with the determination to give them proper development and to eliminate all that gives this charter the character of half-heartedness, makes it dependent on different chance and the slightest danger»¹⁹.

In the meantime, the Ministry has been requested to give the graduates of non-classical gymnasiums the right to enter the universities, contrary to § 122 of the Gymnasium Charter.

All these statements, speeches and petitions were ignored or rejected by the Ministry of Education. Then the local requests for opening the classical gymnasiums instead of non-classical ones, were submitted. All these petitions stated that parents want to teach their children in a classical gymnasium not because they prefer classical education, which is so needed by the modern economy of the country, but only because they do not want to deprive their children the chance to get higher education, as stated in § 122 of the Charter of 1864²⁰. As a rule, they motivated their petitions by the same, namely the desire to have a gymnasium, which opens access to the university²¹.

The minister began to consider all these petitions as a great desire of population for the classical gymnasium and used this opportunity to reduce the number of non-classical gymnasiums from sixteen to five²². In this context, he generally tried not to notice even this small number of non-classical gymnasiums, as if there were no such

¹⁷ Istoriiia Rossii v XIX vekie. T.7 Ch.3 Epokha reaktzii [The history of Russia in the nineteenth century. Vol. 7. Part 3. The epoch of reaction], St .P., Publishing House of A and G. Granat, 1909. – P. 173.

¹⁸ Katkov M. N., Nasha uchebnaia reforma s prilozheniiami i s priedisloviiem i primiechaniiami Lva Polivanova [Our educational reform with annexes, preface and notes by Lev Polivanov], M., M. G. Volchaninov's Typology, 1890. – 167 p.

¹⁹ Katkov M. N., Nasha uchebnaia reforma s prilozheniiami i s priedisloviiem i primiechaniiami Lva Polivanova [Our educational reform with annexes, preface and notes by Lev Polivanov], M., M. G. Volchaninov's Typology, 1890. – P. 65.

²⁰ Hanelin Sh. I. Ocherki po istorii sriedniei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka [Skrtches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], M., State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – P. 47..

²¹ Smirnov V. Z. Reforma nachalnoi i sriedniei shkoly v 60-kh godakh XIX v. [Reform of primary and secondary school in the 1860s], Publishing house of the Academy of Pedagogical Sciences of the RSFSR, 1956. – P. 298.

²² Medynskiy Ye. M. Istoriiia rosiiskoi pedahohiky do Velykoi Zhovtnevoi Sotsialistichnoi revoliutsii [History of Russian Pedagogy before the Great October Socialist Revolution], Kyiv-Kharkiv, The Soviet School, 1938. – P. 238.

educational institutions at all. The Commission approved by the Tsar for reviewing the annual reports of the Ministry of Public Education didn't notice them as well. Thus, in analyzing the report for 1867²³, the Commission concluded that little attention was paid to non-classical gymnasiums, and also noted that «appropriate proportionality should be established in the number of classical and non-classical gymnasiums so that the exclusive advantage of one would not prevail over the other»²⁴. Similar comments were made by the Commission when considering the report for 1868²⁵. «It is necessary», the Commission noted, «that the future reports of the Ministry of Public Education pay attention to the non-classical gymnasiums, in particular, what is their number, and to what extent they meet their mission... And in general, does the Ministry of Public Education have an intention to increase the number of non-classical gymnasiums and bring them in line with the tasks»²⁶. The Tsar wrote a following resolution on this report: «Accept for bringing into effect». Then D. Tolstoi, artificially inflating the figures, asked the Minister of Finance such a large sum for the opening of non-classical gymnasiums, which he was forced to refuse. Taking advantage of this, Tolstoi succeeded in allowing the Tsar to leave this issue aside «to more favorable financial circumstances»²⁷.

In the meantime, requests to let the graduates of the non-classical gymnasiums to enter the university continued to be received, in particular from county councils (Zemstvo). They were actively supported by the press. Then D. Tolstoi achieved the prohibition for the county councils to violate these problems. On his initiative, the Committee of Ministers adopted a resolution of March 26, 1869, which stated: «Taking into account that the petitions expressed by the Zemstvo Assembly relate to the general system of education and its organization in the empire... the Committee of Ministers considers that these issues do not belong to the competence the specified Zemstvo Assembly»²⁸.

In May 1869, D. Tolstoi got another resolution of the Cabinet of Ministers, which gave him the right to independently consider the petitions of county councils, without informing the Ministry of Internal Affairs, as it was before. The Committee of Ministers gave D. Tolstoi permission «in case the new petitions from Zemstvo

---

²³ Izvlecheniia iz vsepoddannieishego otchota ministra narodnogo prosvieshchieniia za 1867 god [Excerpts from the most devoted report of the Minister of Public Education for 1867], Journal of the Ministry of Public Education, 1869. – Part 142 – March. – Pp. 1-105.

²⁴ Hanelin Sh. I. Ocherki po istorii sriedniei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka [Skratches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], M., State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – P. 46.

²⁵ Izvlecheniia iz vsepoddannieishego otchota ministra narodnogo prosvieshchieniia za 1868 god [Excerpts from the most devoted report of the Minister of Public Education for 1868], Journal of the Ministry of Public Education, 1870. – Part 147 – January. – Pp. 1-203.

²⁶ Hanelin Sh. I. Ocherki po istorii sriedniei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka [Skratches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], M., State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – P. 46.

²⁷ Hanelin Sh. I. Ocherki po istorii sriedniei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka [Skratches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], M., State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – P. 46.

²⁸ Hanelin Sh. I. Ocherki po istorii sriedniei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka [Skratches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], M., State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – P. 47.

Assembly to be received – to reject them without entering the Committee with special submissions every time»²⁹. The researcher S. Hanelin notes that D. Tolstoi, «brusquely and rudely treated all statements and petitions of county councils and citizens, did not pay attention to the demands of liberals»³⁰.

Thus, suppressing public opinion, as well as relying on the articles by M. Katkov and other opponents of non-classical gymnasiums, taking into account the views of governors and their councils, Tolstoi came to believe, as he wrote in 1867, in the need for urgent reorganization of non-classical gymnasiums into such non-classical secondary schools that would meet the real needs of the country»³¹.

In view of this, a corresponding note was prepared in 1868 and proposed for discussion in 1869 by the Scientific Committee of the Ministry of National Education and the Council of Ministers. The commission met in February and March 1869. As a result of the discussion, the draft amendments to the Charter of 1864 were adopted. Among other changes, it was suggested: «The gymnasiums and classical progymnasiums are only given the name of gymnasiums and progymnasiums; non-classical gymnasiums should receive a special charter and a special name»³². That is, it was proposed to liquidate the non-classical gymnasiums as such, and to found the non-classical secondary schools instead.

In addition, it was suggested to adapt the curriculum of non-classical secondary schools in different places for the industrial needs. The content of education will include general and special subjects that can be used for practical purposes. Such general subjects as mathematics, native language and new languages should be developed. The curriculum of non-classical secondary schools will be made in such a way that the pupils of the county or city schools could enter them. Non-classical secondary schools will train for admission to the higher specialized schools³³.

It is clear that locally such changes in the secondary education system were met with indignation, in particular by the county councils. Then, in September 1869, the Ministry published the leading article in its official print medium, «Journal of the Ministry of Public Education». This article covered the official opinion of the Ministry of Public Education. Thus, in particular, the article stated that «the Ministry is fully aware of the need to terminate the issues our gymnasiums are still suffering from, and which give rise to unpleasant misunderstandings in our society and even in our

---

²⁹ Hanelin Sh. I. Ocherki po istorii sriedniei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka [Skrtches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], M., State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – P. 48.

³⁰ Hanelin Sh. I. Ocherki po istorii sriedniei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka [Skrtches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], M., State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – P. 48.

³¹ Priedstavlieniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlieniia po Ministerstvu narodnogo prosvieshchieniia [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. .P: Printing House of the “Public Weather” Society, 1877. – Vol. 5. – P. 974.

³² S. V. Rozhdiestvienskii, Istoricheskie obzory deiatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvieshchieniia (1802-1902) [Historical Review of the Activity of the Ministry of Public Education (1802–1902)], St. P.: Ministry of Public Education, 1902. – P. 518.

³³ Shmid Ye. K. Istoriia sriednikh uchebnykh zaviedieniia v Rosii [History of secondary schools in Russia], Journal of the Ministry of Public Education, 1877. – P. 189-200. – P. 518.

Zemstvo Assembly»³⁴.

Thus, the «Journal of the Ministry of Public Education» concludes, the gymnasium, in the true sense of the word, belongs to the category of scientific schools, whereas the so-called non-classical gymnasium, together with the higher school and elementary schools, (non-classical gymnasium is placed in line with the schools of lower level – *H.B*) belongs to the category of educational institutions dedicated to the interests of not only scientific but applied knowledge, while classical gymnasiums lead to the university, non-classical gymnasiums join higher specialized educational institutions, as such that deal with the applications of science to the practical life purposes. The mix of such different systems of public education as scientific one (represented by gymnasiums and universities), applied one (represented by non-classical gymnasiums and higher specialized educational institutions) and mixed one, such as that some county councils sought for, cannot be admitted without extreme harm to science, and therefore, to the most applied, specialized knowledge, which is nourished by pure science³⁵.

On December 20, 1869, the issue was discussed at a State Council meeting at the State Economy Department. Some members of the State Council expressed the view that «non-classical gymnasiums not only have its important meaning, but also, especially in the industrial and commercial centers, provide an urgent need for local citizens, enabling them to prepare their children for admission to higher education institutions, and directly to the practical field of the factory and technical industry, which is in dire need of such national figures, especially now, with considerable development of roads, shipping companies and factory industries»³⁶.

Minister Tolstoi expressed a different opinion at this meeting: «Non-classical gymnasiums of the Ministry of Public Education, in a way they were opened under the Charter of 1864, can in no way prepare students directly for the practical field of the factory and technical industry and cannot meet any needs, which are listed in the draft journal of the State Economy Department»³⁷. At the same time, the Minister stated that the Ministry of Public Education, taking care of eliminating the disadvantages that our non-classical gymnasiums suffer from, plans to give them a correct statement in the general educational system and thus facilitate their development and further distribution³⁸.

The State Economy Department, taking into account the statements of the

---

³⁴ Po delam tsentralnogo upravleniia ministerstva narodnogo prosveshchieniia [On the affairs of the central administration of the Ministry of Public Education], Journal of the Ministry of Public Education, 1869. – September. – P. 6.

³⁵ Po delam tsentralnogo upravleniia ministerstva narodnogo prosveshchieniia [On the affairs of the central administration of the Ministry of Public Education], Journal of the Ministry of Public Education, 1869. – September. – P. 7.

³⁶ Priedstavlieniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlieniia po Ministerstvu narodnogo prosvieshchieniia [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the “Public Weather” Society, 1877. – Vol. 5. – P. 957.

³⁷ Priedstavlieniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlieniia po Ministerstvu narodnogo prosvieshchieniia [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the “Public Weather” Society, 1877. – Vol. 5. – P. 957.

³⁸ Priedstavlieniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlieniia po Ministerstvu narodnogo prosvieshchieniia [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the “Public Weather” Society, 1877. – Vol. 5. – Pp. 949-1101.

Minister, acknowledged, that changes should be initiated immediately and therefore made the following decision: «To give the Ministry of Public Education the right to take all possible measures to submit proposals for the proper arrangement of non-classical gymnasiums as soon as possible»³⁹.

To continue the discussion of the amendments to the Charter of 1864 and the new Charter of non-classical secondary schools, a special commission was established by the Tsar's Decree and approved on March 27, 1870. The former Governor of the Moscow district, the Moscow Governor-General, Count S. Stroganov headed the commission. The commission included: P. Valuiev, Actual Privy Councillor, O. Troinytskyi, a friend of the Minister of the Interior, D. Tolstoi, Minister of Public Education, members of the Council of Ministers – teachers D. Postels and I. Steinman and V. Lemonius, Active State Councillor, principal of the 3rd St. Petersburg Gymnasium⁴⁰. The said commission held six meetings and on May 6, 1870 unanimously approved the following proposals concerning, in particular, non-classical gymnasiums: 1) non-classical gymnasiums are renamed into non-classical secondary schools, for which a separate charter will be prepared; 2) non-classical secondary schools are founded in different localities with different training courses in accordance with the needs of local industry, so that some of these schools are agronomic with the mechanical subjects prevailing, technical – with the prevailing of chemistry, mining and metallurgical – with the technological and agronomic subjects prevailing; 3) the course of non-classical secondary schools for the vast majority lasts 7 years, during which general subjects and special subjects are studied; 4) such general subjects as mathematical sciences, native language and new languages are of special importance; 5) the curriculum of the non-classical secondary schools shall be established in such a way that the transition from the district and city schools shall be provided, and that it should serve as far as possible the training for admission to the higher specialized schools; 5) non-classical secondary schools should be the example to open the industrial states and county councils; 6) those students who complete a full-time education in a non-classical secondary school are given the same rights, as the current graduates of non-classical gymnasiums have (§ 120-124)⁴¹.

At the same time, it was suggested: «To give the Minister the right to take dependent measures to prepare proposals for the proper organization of real gymnasiums as soon as possible»⁴².

On June 3, 1870, D. Tolstoi reported to the Tsar that the commission took a

---

³⁹ Priedstavleniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlenii po Ministerstvu narodnogo prosvieshchieniia [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the "Public Weather" Society, 1877. – Vol. 5. – P. 958.

⁴⁰ S. V. Rozhdiestvienskii, Istoricheskii obzor dieiatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvieshchieniia (1802-1902) [Historical Review of the Activity of the Ministry of Public Education (1802–1902)], St. P.: Ministry of Public Education, 1902. – P. 518.

⁴¹ Priedstavleniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlenii po Ministerstvu narodnogo prosvieshchieniia [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the "Public Weather" Society, 1877. – Vol. 5. – Pp. 973-974.

⁴² S. V. Rozhdiestvienskii, Istoricheskii obzor dieiatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvieshchieniia (1802-1902) [Historical Review of the Activity of the Ministry of Public Education (1802–1902)], St. P.: Ministry of Public Education, 1902. – P. 518.

unanimous decision to reform education and received a resolution: «I'm very glad»⁴³.

On February 27, 1871, D. Tolstoi submitted to the State Council a proposal for amendments to the Charter of November 19, 1864, and the Non-classical secondary schools' Charter. And on March 8, for the preliminary consideration of both projects by the Tsar's Decree, a Special Council of 14 persons was established having the rights of the State Council Department headed by Count S. Stroganov⁴⁴.

According to researcher Sh. Hanelin, D. Tolstoi specifically rejected the approved procedure of the project (through the Departments of Economics and Laws etc.) and invented the creation of a «Special Council» to ensure and accelerate the new Charter implementation⁴⁵. The Council was granted the right, if necessary, to invite persons specially acquainted with the subject of public education for consultation.

In his speech at the meeting of the «Special Council», D. Tolstoi presented arguments to justify the reform he began, in particular, the non-classical education. He believed that the reforms of 1849–1851, which undermined the value of classical gymnasiums, distracted the school from the right path. Seeing it (in full accordance with the above-mentioned Rescript of Olexandr II), the main reason for the spread of «subversive pseudo ideas»⁴⁶. The Charter of 1864, according to the Minister, correctly stipulated § 122 that no non-classical curriculum can give university readiness.

However, later in defining the purpose of the non-classical direction, significant deviations were made from the legislative views of that period. The Charter as a whole, with the exception of § 122, gives rise to the idea that non-classical gymnasiums are the same type of educational institutions as universities or classical gymnasiums: firstly, the schools, founded for the classical education, receive an unsuitable name of «gymnasiums» and were united with the present university gymnasiums in the general charter; secondly, the Ministry of Public Education has the right to open one or another gymnasium for local needs and teaching costs (§ 7), as if some gymnasiums were completely equivalent to one another and could replace one another⁴⁷. Thus, according to the Minister, the view those real gymnasiums, that according to the Charter of 1864 are equivalent to university gymnasiums, caused damage primarily to the spread of the same non-classical education⁴⁸. The curriculum of non-classical schools or gymnasiums, which by its very nature cannot adapt students for the further study at

⁴³ S. V. Rozhdiestvienskii, *Istoricheskii obzor dieiatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvieshchienia (1802-1902)* [Historical Review of the Activity of the Ministry of Public Education (1802–1902)], St. P.: Ministry of Public Education, 1902. – P. 289.

⁴⁴ S. V. Rozhdiestvienskii, *Istoricheskii obzor dieiatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvieshchienia (1802-1902)* [Historical Review of the Activity of the Ministry of Public Education (1802–1902)], St. P.: Ministry of Public Education, 1902. – P. 520.

⁴⁵ Hanelin Sh. I. *Ocherki po istorii sriedniei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka* [Skratches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], M., State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – P. 49.

⁴⁶ *Kratkii istoricheskii obzor hoda rabot po reformie sriedniei shkoly Ministerstva Narodnogo Prosvieshchienia s 1871 g.* [Brief historical overview of the progress of works on the reform of the secondary school of the Ministry of Public Education since 1871], P., 1915. – 56 p.

⁴⁷ *Priedstavlieniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlieniia po Ministerstvu narodnogo prosvieshchienia* [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the «Public Weather» Society, 1877. – Vol. 5. – P. 976.

⁴⁸ *Priedstavlieniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlieniia po Ministerstvu narodnogo prosvieshchienia* [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the «Public Weather» Society, 1877. – Vol. 5. – P. 966 (in Russian).

any university faculties, cannot in any way be regarded as general education [19, p. 968]. They are completely unprepared for higher education; they do not have any special knowledge for further practical training in any field of industry knowledge and employment; and higher specialized schools are accessible to pupils of non-classical gymnasiums no more than for classical gymnasiums pupils»⁴⁹.

He convinced enough arguments to support the need to reorganize non-classical gymnasiums into such schools that would provide students with education adapted to various industries and commerce. When opening non-classical secondary schools, a practical goal must be identified. On this basis, the Minister outlined the basis of the features of non-classical secondary schools foundation⁵⁰. The name «non-classical» remains because it has already become nationwide and the public is accustomed to it. Perhaps the most important is the fact, the industry needed middle-ranked specialists who would have applied their knowledge of the natural and physical sciences and mathematics. Non-classical secondary schools could satisfy this need. And the entrance of the non-classical secondary schools' graduates the higher specialized institutions was an objective need, which prompted technical progress. Any attempt to deny the access of non-classical secondary schools' graduates to universities or special educational institutions became a brake on the way of economic development of the state⁵¹.

In the presented project six different special courses (technical, mining, commercial, agricultural, technological-agronomic, mechanical-chemical) were offered. Their development will allow not only to train specialists, but also to stimulate the development of scientific knowledge.

The reform of non-classical education was based on such considerations, introduced by Tolstoy in the «Special Council». Five meetings, that took place on April 1, 8, 12, 16 and 23, 1871, were devoted to discussing this issue.

The issue of whether non-classical gymnasiums should exist along with the classical ones and give the right to enter the university without exams was the most controversial.

During the discussion, a united minority of six members was formed who believed that there were too many politics in solving the issue devoted to non-classical education, that the natural sciences, which carry material education, were a source of thought and could harm the state by spreading «pseudoscience»⁵².

In addition, the minority drew attention to the fact that in 1864, after long discussions, they unanimously decided at the State Council that the purpose of the gymnasium was to provide a general education to the younger generation, and in view

---

⁴⁹ Priedstavlieniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlieniia po Ministerstvu narodnogo prosvieshchieniia [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the "Public Weather" Society, 1877. – Vol. 5. – P. 970.

⁵⁰ Priedstavlieniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlieniia po Ministerstvu narodnogo prosvieshchieniia [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the "Public Weather" Society, 1877. – Vol. 5. – Pp. 949-1101.

⁵¹ Priedstavlieniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlieniia po Ministerstvu narodnogo prosvieshchieniia [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the "Public Weather" Society, 1877. – Vol. 5. – Pp. 949-1101.

⁵² Alieshyntsev I., Istoriia gimnazichieskogo obrazovaniia v Rossii (XVIII i XIX veka) [History of high school education in Russia (XVIII and XIX centuries)], St. P.: Published by O. Bogdanova, 1912. – P. 314.

of the difference between the subjects studied, it was advisable to divide these educational institutions into classical and non-classical ones⁵³.

In course of the discussion, the project of the non-classical gymnasiums abolition and introduction of the only type of general educational institution - classical gymnasiums - was called «complete anachronism» by the Tolstoi's opponents⁵⁴.

The minority noted that the proposed project contradicted the educational theory and practice of Western Europe and could not be based on the experience of Russian non-classical gymnasiums: they existed only from 1865, so that at the seven-year course until 1871 they had no graduates in order to draw any conclusions about the activities of these institutions.

In opposition to the Minister, the six members of the Council proposed their decision, the essence of which was as follows: 1) to reject the opening of non-classical secondary schools on the principles proposed by the Minister, because these schools should not pursue a practical goal, but mainly serve to prepare for the university entrance; general education should not be confused with special education; it is not possible at the same time to prepare for industrial activity and for admission to higher specialized institutions; 2) the course of non-classical secondary schools should last eight years; 3) Latin should be included into the course of non-classical secondary schools as a non-compulsory subject; 3) those who graduate from the non-classical secondary schools should have the right to enter the University on the Faculty of Physics and Mathematics or Medicine, if they have studied Latin; 4) half of the total number of gymnasiums should be reorganized into non-classical secondary schools on the aforementioned grounds⁵⁵.

The other part of the discussion members, which was larger, expressed their full approval for the project of Minister D. Tolstoi. They believed that the proposed non-classical secondary schools would meet the needs of that part of society that does not want to give higher education to their children, but wants to give a thorough practical education. They believed that according to local needs there is no harm in general education, by the study of mathematical sciences and technical drawing or chemistry and drawing, even the learning of new languages. And a six-year course will make non-classical secondary schools accessible to a large number of students.

Thus, eight members of the Council came to the conclusion that the basis of university education remains classical, and therefore proposed changes and additions should be introduced from the 1871-1872 academic year. As for the non-classical secondary schools, the draft Charter should be discussed separately⁵⁶.

On May 15, 1871, the draft amendments to the Charter of 1864, the new Charter of Non-classical secondary schools, and the Special Council Journal with two opposing proposals were presented to the State Council. In discussing these documents, the

---

⁵³ Alieshyntsev I., *Istoriia gimnazichieskogo obrazovaniia v Rossii (XVIII i XIX vieka)* [History of high school education in Russia (XVIII and XIX centuries)], St. P.: Published by O. Bogdanova, 1912. – 346 p.

⁵⁴ Alieshyntsev I., *Istoriia gimnazichieskogo obrazovaniia v Rossii (XVIII i XIX vieka)* [History of high school education in Russia (XVIII and XIX centuries)], St. P.: Published by O. Bogdanova, 1912. – P. 294.

⁵⁵ Shmid Ye. K. *Istoriia sriednikh uchebnykh zaviedienii v Rosii* [History of secondary schools in Russia], Journal of the Ministry of Public Education, 1877. – P. 189-200. – P. 520

⁵⁶ Bilbasov V., *Sredniaia shkola v Rossii tridsat let nazad* [High school in Russia thirty years ago], Russian School. – № 4, 1900. – P. 41.

minority of the «Special Council» became the majority. 29 out of 48 members of the State Council agreed with the opinion of six and spoke in favor of preserving the non-classical gymnasiums and enabling those who studied Latin to enter the medical and mathematical faculties of the university.

«Non-classical secondary schools», noted the majority of the State Council members, «are not special schools, but just like the gymnasiums they are intended to provide basic general education. Therefore, there is no difference between gymnasiums and non-classical secondary schools, they are only mutually limited and complementary. They share the same purpose – to provide the general education required for all types of higher education. This division became necessary as a result of the development of the sciences and requirements of modern life – and the non-classical secondary schools gradually acquired the same status as the gymnasiums»⁵⁷.

Minister D. Tolstoi and his supporters were extremely dissatisfied with the result of the discussion. Not paying any attention to the convincing evidence of opponents, 19 members of the Council fully supported the position of Tolstoi. They made strong arguments in favor of classical education. «In all European countries», said the minority, «only gymnasiums which major subjects are both ancient languages and mathematics are recognized as the university-ready, and the most reliable data convinced us that everywhere where only the sciences flourish, including the medical and natural, only the gymnasiums with full classical course are called scientific schools, and only the education they give is recognized as suitable for university readiness»⁵⁸.

I. Alioshyntsev, the researcher and witness of those events, considers that the arguments of the minority were like «chicanery», that is, of bureaucratic nature, and repeated the thesis of D. Tolstoi. Professor T. Lokot, also a witness of the mentioned events, wrote: «We know that purely political motivation was hidden behind the motivation of the minority, so sharply expressed in the report of D. Tolstoi. As if trying to remove from the younger generation all those negatives, mentioned in the Tsar's Rescript from May 13, 1866, D. Tolstoi first of all drew attention to the strengthening of discipline, as well as strengthening of classicism and the expulsion of natural science...

And if, as we know, the measures of D. Tolstoi have caused not only sympathy, but also irreconcilable opposition, it happened precisely because of the hidden political, not pedagogical, tendency of the whole system of Count Tolstoi, sharply opposite to the hidden, but also political tendencies of a liberal society»⁵⁹.

Thus, 19 members of the Council of Ministers concluded: 1) to prevent the entrance of any university faculty of those students who have completed the course of non-classical secondary schools according to the current regulations; 2) not to convert existing classical gymnasiums into non-classical secondary schools; 3) the amended

---

⁵⁷ Alioshyntsev I., *Istoriia gimnazichieskogo obrazovaniia v Rossii (XVIII i XIX vieka)* [History of high school education in Russia (XVIII and XIX centuries)], St. P.: Published by O. Bogdanova, 1912. – P. 299.

⁵⁸ Lokot T. F., *Mysli pedagoga o reformie shkoly* [Teacher's thinking on the School Reform], St. P.: Publishing House of V. D. Smirnov, 1912. – P. 14.

⁵⁹ Lokot T. F., *Mysli pedagoga o reformie shkoly* [Teacher's thinking on the School Reform], St. P.: Publishing House of V. D. Smirnov, 1912. – Pp. 13-14 (in Russian).

«Project of Amendments to the Charter of Gymnasiums and Progymnasiums, Approved in 1864» to be submitted for the Emperor's approval; 4) the money required for the maintenance of preparatory classes in the amount of 94,000 rubles annually to be given from the State Treasury, starting from 1872; 4) to leave aside the issue of non-classical secondary schools until such differences are remedied⁶⁰.

On June 18, 1871, without taking into account the arguments of the classical education defenders, the Tsar wrote a resolution «To execute on the opinion of 19 members». At the same time he wrote in a letter to Prince Konstantin Nikolaievich: «I approved the minority opinion without any doubt»⁶¹.

It was, of course, an extraordinary event. It is difficult to judge why the Tsar did so. P. Kapteriev expressed his opinion: «D. Tolstoi directly raised the pedagogical issue of the relative value of the classical and non-classical education system on the ground of politics, instead of pedagogical discussion he resolutely and blatantly accused a non-classical educational system in the development of materialism, extreme arrogance and the worst views of its students. Obviously, the pedagogical side of the issue was beyond his scope»⁶².

The affirmation of the minority view did not solve the issue at all, because the dispute was about a deep pedagogical and social issue that cannot be solved by intrigues or orders; such issues are solved only by life and science⁶³.

At the same time, in order to eliminate the differences that arose in the State Council, the Tsar decreed: not to allow those who had completed the course of non-classical secondary schools to enter any of the faculties of the universities; not to transform existing classical gymnasiums into non-classical secondary schools; to submit for his approval the summary of the existing articles of the Charter of 1864 as well as new amendments and additions; to call classical gymnasiums and progymnasiums simply gymnasiums and progymnasiums, excluding from the summary everything concerning non-classical gymnasiums; to leave the non-classical gymnasiums on a preliminary basis for discussion in the State Council of the draft of the Non-classical secondary schools Charter, submitted by the Minister of Public Education until the issue of the Non-classical secondary schools Charter^{64, 65}.

On June 1871 inspired D. Tolstoi sent the «Circular proposal to the heads of

---

⁶⁰ Hanelin Sh. I. Ocherki po istorii sriedniei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka [Skratches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], M., State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – P. 301.

⁶¹ Hanelin Sh. I. Ocherki po istorii sriedniei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka [Skratches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], M., State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – P. 301

⁶² Kapteriev P. F., Istoriiia russkoi pedagogiki. Glava XX. Obshchie pedagogichieskiiie idealy v praktikiie sriedniei shkoly. Klassitsizm i realizm [History of Russian Pedagogy. Chapter XX. General pedagogical ideals in high school practice. Classicism and Realism], Pedagogy, 1995. – № 6. – P. 74.

⁶³ Kapteriev P. F., Istoriiia russkoi pedagogiki. Glava XX. Obshchie pedagogichieskiiie idealy v praktikiie sriedniei shkoly. Klassitsizm i realizm [History of Russian Pedagogy. Chapter XX. General pedagogical ideals in high school practice. Classicism and Realism], Pedagogy, 1995. – № 6. – P. 75.

⁶⁴ S. V. Rozhdiestvienskii, Istoricheskii obzor dieiatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvieshchienia (1802-1902) [Historical Review of the Activity of the Ministry of Public Education (1802–1902)], St. P.: Ministry of Public Education, 1902. – P. 525.

⁶⁵ Shmid Ye. K. Istoriiia sriednikh uchebnykh zaviedienii v Rosii [History of secondary schools in Russia], Journal of the Ministry of Public Education, 1877. – P. 189-200. – P. 521.

educational districts regarding the Highest approval of amendments and additions to the gymnasium charter of November 19, 1864»⁶⁶ to the provinces, in which he reported that according to the Tsar's will the gymnasiums «received such favorable conditions, which they have never had before»⁶⁷. «But whatever the «great graces» and favorable «conditions», – the Minister wrote, – the new educational law can bring substantial benefit to the country only with careful and prudent fulfillment of all its orders by both the governors of the educational districts, and the principals, inspectors, teachers and all other members of educational institutions»⁶⁸.

At the same time, the legislative act «On Amendments and Additions to the Gymnasiums and Progymnasiums Charter, by Imperial consolidation on June 19, 1871»⁶⁹ was published in the «Collection of Orders for the Ministry of Public Education». «Based on this order,» the document noted, «our gymnasiums can develop properly and quietly, without fear of any new shocks from the outside, giving more and more mature and prepared students to the universities and higher specialized educational institutions every year, providing the prosperity of both these educational institutions and in general of all branches of science in Russia»⁷⁰.

On July 30, 1871, the Tsar approved the «Gymnasiums and Progymnasiums Charter of the Department of the Ministry of Public Education»⁷¹. According to this document, the classical gymnasium remained the main type of comprehensive and class-inclusive secondary school, which provides youth with a general education and at the same time readiness for the university and other higher specialized colleges.

At the same time, a draft of the Non-Classical Secondary Schools Charter was prepared. It was initially considered at a meeting of the «Special Council» on February 10 and 17. Along with the project, a separate note was submitted by O. Holovnin, which completely denied the D. Tolstoi's project. Referring to the European experience, O. Holovnin believed that «if you introduce both general education and a special course at the same time, you can lose both»⁷².

In his report, D. Tolstoi initially referred to the population needs, in particular, urban residents who, «without preparing their children for universities and other higher

---

⁶⁶ Sbornik postanovlieni i raspriazhenii po gimnaziiam, vedomstva Ministerstva narodnogo prosvieshchieniia [Collection of decrees and orders on gymnasiums of the department of the Ministry of Public Education], St. P., 1881. – Vol. 5. – 349 p.

⁶⁷ Sbornik postanovlieni i raspriazhenii po gimnaziiam, vedomstva Ministerstva narodnogo prosvieshchieniia [Collection of decrees and orders on gymnasiums of the department of the Ministry of Public Education], St. P., 1881. – Vol. 5. – Pp. 142.

⁶⁸ Sbornik postanovlieni i raspriazhenii po gimnaziiam, vedomstva Ministerstva narodnogo prosvieshchieniia [Collection of decrees and orders on gymnasiums of the department of the Ministry of Public Education], St. P., 1881. – Vol. 5. – Pp. 142-143.

⁶⁹ Sbornik postanovlieni i raspriazhenii po gimnaziiam, vedomstva Ministerstva narodnogo prosvieshchieniia [Collection of decrees and orders on gymnasiums of the department of the Ministry of Public Education], St. P., 1881. – Vol. 5. – Pp. 179-284.

⁷⁰ Sbornik postanovlieni i raspriazhenii po gimnaziiam, vedomstva Ministerstva narodnogo prosvieshchieniia [Collection of decrees and orders on gymnasiums of the department of the Ministry of Public Education], St. P., 1881. – Vol. 5. – P. 179.

⁷¹ S. V. Rozhdiestvienskii, Istoricheskii obzor dieiatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvieshchieniia (1802-1902) [Historical Review of the Activity of the Ministry of Public Education (1802-1902)], St. P.: Ministry of Public Education, 1902. – 785 p.

⁷² Alieshyntsev I., Istoriia gimnazichieskogo obrazovaniia v Rossii (XVIII i XIX vieka) [History of high school education in Russia (XVIII and XIX centuries)], St. P.: Published by O. Bogdanova, 1912. – P. 303.

education institutions, which is expensive and long for them, want to give them a practical education, deeper and more serious than the one that can be obtained in county or township schools currently planned, and not as deep and long as gymnasium. Special schools are needed to meet this social need. Schools of this kind are commonly called non-classical»⁷³.

The project submitted by the Minister envisaged: to determine such a course for the non-classical secondary schools, which, giving general education and opening, if necessary, access to higher specialized institutions, would not lose the practical purpose related to local needs⁷⁴. According to the Minister, the task of a non-classical secondary school should be to provide students with education adapted to the needs of different localities; preparation for higher specialized institutions cannot and should not be the main objective of a non-classical secondary school⁷⁵.

During the discussion in the Council, the following issues were still focused on: the equality of non-classical secondary schools, as general schools and as those preparing for entrance to higher educational institutions and classical gymnasiums.

Everyone who opposed the Tolstoi's reform has been against it now. They believed, first, that instead of the abolished non-classical gymnasiums, non-classical secondary schools with a general education course were needed; secondly, technical, special schools should be opened in accordance with local needs and material resources both by individual departments, district councils, urban and rural communities and individuals⁷⁶.

The opposition also did not accept the minister's opinion that non-classical secondary schools should have a primarily practical purpose: their task was to prepare students for a higher specialized institution⁷⁷.

The majority opposed the Minister's project to another plan of non-classical secondary schools (by A. Holovnin), according to which they, like the gymnasiums, should have the same course for all students, namely the abstract-theoretical course, founded on the prevailing of mathematics and science, without practical and useful application, that is, to be parallel to gymnasiums and schools of general education. D. Tolstoi and his supporters regarded this type of high school as dangerous, capable of developing a materialistic outlook and skepticism in young people⁷⁸. That is why they supported the project of the Ministry of Public Education, considering it the most acceptable and corresponding to the needs of the country and a necessary supplement

---

⁷³ O proektie i shtatakh rialnykh uchilishch viedomstva Ministerstva narodnogo prosvieshchienia [About the project and staffs of non-classical secondary schools of the Ministry of Public Education], (1871–1873), Vol. 5, St. P., 1881, P. 1111.

⁷⁴ O proektie i shtatakh rialnykh uchilishch viedomstva Ministerstva narodnogo prosvieshchienia [About the project and staffs of non-classical secondary schools of the Ministry of Public Education], (1871–1873), Vol. 5, St. P., 1881, P. 1111

⁷⁵ K voprosu o rialnykh uchilishchakh [On the issue of non-classical secondary schools], Journal of the Ministry of Public Education, 1871. – No. 153. – P. 72.

⁷⁶ Alieshyntsev I., Istorii gimnazicheskogo obrazovaniia v Rossii (XVIII i XIX vieka) [History of high school education in Russia (XVIII and XIX centuries)], St. P.: Published by O. Bogdanova, 1912. – P. 303.

⁷⁷ K voprosu o rialnykh uchilishchakh [On the issue of non-classical secondary schools], Journal of the Ministry of Public Education, 1871. – No. 153. – P. 60.

⁷⁸ S. V. Rozhdiestvienskii, Istoricheskii obzor dieiatel'nosti Ministerstva Narodnogo Prosvieshchienia (1802-1902) [Historical Review of the Activity of the Ministry of Public Education (1802–1902)], St. P.: Ministry of Public Education, 1902. – P. 526.

to the educational system⁷⁹.

Finally, on April 3, 1872, the draft Charter of Non-classical secondary schools was again submitted to the State Council for discussion. The Minister and his supporters assured the State Council that «the establishment of non-classical secondary schools, such as gymnasiums and for almost the same purposes, would be incompatible with the true benefit of the state and the proper development of student youth»⁸⁰.

Trying to find a way to meet the production needs of specialists, and the desire of young people to get a non-classical education, the Ministry of Public Education joins another additional class to the main branch of the non-classical secondary schools. This supplementary class (with a normal plan) should consist of three divisions: one intended for preparing for university entrance, the other two for those who wish to get a technical or mechanical education, in order to directly use a received education in practical activities. In the first general department, subjects of general education predominate; in the second (mechanical) one the students will become acquainted with mechanical and chemical technology and some auxiliary sciences, but will especially master the ability to draw machines, and in the third department, the chemical one, they will learn a deeper course of chemical technology and will work 12 hours a week in a chemical laboratory. After completing this training course in the supplementary class, young people will have sufficient technical knowledge and will be really useful workers for the domestic industry. In addition, these proposals take into account the fact that many students cannot continue their studies at higher education institutions due to the lack of money and these institutions are located mainly in large cities. Therefore, an additional class should solve the problem of non-classical education. The goal, which has long but unsuccessfully been sought by the government, namely to distribute technical knowledge as much as possible, will thus be achieved through these technical departments in an additional class of non-classical secondary schools, and the latter will become quite a useful center for secondary technical education, a kind of medium-sized polytechnic institutes that internationally trained competent workers for industry⁸¹.

19 members (a minority) voted in favor of the D. Tolstoi project, while a majority of 29 members voted for O. Holovnin. However, the Tsar again agreed to the decision of a State Council minority and on May 15, 1872 issued a decree «On the conversion of non-classical gymnasiums to non-classical secondary schools», which approved the Charter of non-classical secondary schools and allowed the Minister of Public Education «to convert the existing non-classical gymnasiums to non-classical

---

⁷⁹ Alieshyntsev I., *Istoriia gimnazichieskogo obrazovaniia v Rossii (XVIII i XIX veka)* [History of high school education in Russia (XVIII and XIX centuries)], St. P.: Published by O. Bogdanova, 1912. – P. 304.

⁸⁰ Vypiska iz zhurnala Obshchego sobraniia Gosudarstvennogo Sovieta 3-go apreliia 1872 goda o priobrazovanii realnykh gimnazii v realnye uchilishcha // Sbornik postanovlieni po Ministierstvu narodnogo Prosvieshchieniia [Extract from the journal of the General Assembly of the State Council on April 3, 1872 on the transformation of non-classical gymnasiums into non-classical secondary schools // Collection of decrees of the Ministry of Public Education], St. P.: Publishing House of the “Public Weather” Society, 1877. – Vol. 5. – P. 936.

⁸¹ Vypiska iz zhurnala Obshchego sobraniia Gosudarstvennogo Sovieta 3-go apreliia 1872 goda o priobrazovanii realnykh gimnazii v realnye uchilishcha // Sbornik postanovlieni po Ministierstvu narodnogo Prosvieshchieniia [Extract from the journal of the General Assembly of the State Council on April 3, 1872 on the transformation of non-classical gymnasiums into non-classical secondary schools // Collection of decrees of the Ministry of Public Education], St. P.: Publishing House of the “Public Weather” Society, 1877. – Vol. 5. – Pp. 941-942.

secondary schools from the beginning of 1872-73»⁸².

The practical implementation of the Charter of Non-classical secondary schools in 1872 was directed by D. Tolstoi with the same energy and perseverance that he showed in the struggle against the opposition, defending his reform and the legislative instances.

Already on July 31, 1872 he published the following documents: «Circular proposal to the heads of educational districts regarding the introduction of the Non-classical secondary schools Charter», as well as «Circular proposal to the heads of educational districts regarding the teaching department in non-classical secondary schools» in order to explain the main principles of the Charter⁸³. In these documents, the Minister paid special attention to the characteristics of the features of non-classical secondary schools, that is, how they differ from the gymnasiums. In his circulars, the minister called the governors upon «unanimity» and «unite friendly energetic efforts» to «lead the student youth to the true noble and useful goals»⁸⁴.

Such appeals of the Minister to join forces in order to make radical changes in the education system were not accidental. He knew well that this reform, which had provoked such a heated struggle in governmental areas, would be met with no sympathy and even hostile by the population directly interested in it. Therefore, with all the power of his imperious character, Tolstoi persistently sought to carry out the reform quickly, steadily, without concessions and compromises.

Conclusions.

Many people were dissatisfied with the Tolstoi's reform. However, there was an opinion that he had organized and strengthened the classical gymnasiums. At the same time, an important disadvantage of his work was the focus on classical education, while society needed a complete system of non-classical education. After all, non-classical secondary schools, as well as classical gymnasiums, prepared young people for special higher education institutions by teaching mathematics, natural sciences, native and foreign languages.

References

1. B. A. Vvedenskiy, Bolshaya Sovetskaia Entsiklopediia [The Great Soviet Encyclopedia], Moscow, State Scientific Publishing House «The Great Soviet Encyclopedia», 1955. – Vol. 36. – 670 p.
2. S. I. Honcharenko, Ukrainskiy pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary], Kyiv, Lybid, 1997. – 376 p.
3. Mikhailovskiy N. K., Literaturnyie vospominaniia i sovriemiennaia smuta [Literary Memories and Contemporary Anxiety], St. P., Synodal printing house, 1900.

⁸² Vysochaishnye povieleniia (15 maia 1872 g.). O preobrazovanii realnykh gimnazii v realnyie uchilishcha [The supreme orders (May 15, 1872). On the transformation of non-classical gymnasiums into non-classical secondary schools], Journal of the Ministry of Public Education. – June, P. 161, 1872. – P. 51.

⁸³ Tsyrkularnoie priedlozheniie nachalstvam uchie,nykh okrugov po povodu vviedeniia v dieistiie ustava rielnnykh uchilishch [Circular proposal to the heads of educational districts regarding the introduction of the Non-classical secondary schools Charter], Collection of decrees and orders for high schools, departments of the Ministry of Public Education (1871–1873). Vol. 5. – St. P., 1881. – P. 538-539.

⁸⁴ O proektie i shtatakh rielnnykh uchilishch viedomstva Ministerstva narodnogo prosvieshchieniia [About the project and staffs of non-classical secondary schools of the Ministry of Public Education], (1871–1873). – Vol. 5, St. P., 1881. – P. 955

– Vol. 1.– 534 p.

4. S. Nevedenskiy (Shcheglov), *Katkov i yeho vriemia* [Katkov and his time], St. P., Typography of A.S. Suvorov, 1888. – 569 p.

5. *Polnoie sobraniie zakonov Rossiiskoi imperii* [The complete collection of laws of the Russian Empire], comp. 2nd. – Vol. 41. – Dep. 1. – № 432989

6. *Predlozheniia i proekty P.A. Valuieva po voprosam vnutrennei politiki (1862-1866)* [P.A. Valuiev's proposals and projects on domestic policy (1862-1866)], Historical Archive, 1958. – № 1. – P. 138-153

7. *Katkov M. N., Nasha uchebnaia reforma s prilozheniiami i s priedisloviem i primiechaniiami Lva Polivanova* [Our educational reform with annexes, preface and notes by Lev Polivanov], M., M. G. Volchaninov's Typology, 1890. – 167 p.

8. A. I. Pieskunov, *Ocherki istorii shkoly i pedagogichieskoi mysli narodov SSSR (vtoraia polovina XIX veka)* [Sketches of history of school and pedagogical thought of the peoples of the USSR (second half of the nineteenth century)], M., Pedagogy, 1976. – 600 p.

9. *Russkii arkhiv* [Russian archive], 1899. – № 8. – P. 614

10. *Kapteriev P. F., Istoriia russkoi pedagogiki. Glava XX. Obshchie pedagogichieskie idealy v praktike sriednei shkoly. Klassitsizm i realizm* [History of Russian Pedagogy. Chapter XX. General pedagogical ideals in high school practice. Classicism and Realism], Pedagogy, 1995. – № 6. – Pp. 69-83

11. *Mnieniia i soobrazheniia popechiteliel i popechitielskikh sovetov uchebnykh okrugov o primienienii ustava gimnazii i progimnazii 19-go noiabria 1864 goda* [Opinions of the governors and school boards of the educational districts on the application of the Gymnasiums and Progymnasiums Charter of November 19, 1864], Journal of the Ministry of Public Education, 1867. – April, Part 134. – Pp. 1-60.

12. *Iz vlecheniia iz vsepoddannieishego otchota ministra narodnogo prosvieshchieniia za 1866 god* [Excerpts from the most devoted report of the Minister of Public Education for 1866], Journal of the Ministry of Public Education, 1868. – Part 137 – March. – Pp. 10-82

13. *Iz vlecheniia iz vsepoddannieishego otchota ministra narodnogo prosvieshchieniia za 1867 god* [Excerpts from the most devoted report of the Minister of Public Education for 1867], Journal of the Ministry of Public Education, 1869. – Part 142 – March. – Pp. 1-105.

14. *Smirnov V. Z. Reforma nachalnoi i sriednei shkoly v 60-kh godakh XIX v.* [Reform of primary and secondary school in the 1860s], Publishing house of the Academy of Pedagogical Sciences of the RSFSR, 1956. – 312 p.

15. *Istoriia Rossii v XIX vekie. T.7 Ch.3 Epokha reaktsii* [The history of Russia in the nineteenth century. Vol. 7. Part 3. The epoch of reaction], St P., Publishing House of A and G. Granat, 1909. – 299 p.

16. *Hanelin Sh. I. Ocherki po istorii sriednei shkoly v Rossii vtoroi poloviny XIX veka* [Sketches on the history of secondary school in Russia in the second half of the nineteenth century], Moscow, State Educational and Pedagogical Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR, 1954. – 302 p.

17. *Medynskiy Ye. M. Istoriia rosiiskoi pedahohiky do Velykoi Zhovtnenoi Sotsialistychnoi revoliutsii* [History of Russian Pedagogy before the Great October

Socialist Revolution], Kyiv-Kharkiv, The Soviet School, 1938. – 463 p. (in Ukrainian).

18. Izvlechiennia iz vsepoddannieishego otchota ministra narodnogo prosvieshchieniia za 1868 god [Excerpts from the most devoted report of the Minister of Public Education for 1868], Journal of the Ministry of Public Education, 1870. – Part 147 – January. – Pp. 1-203.

19. Priedstavlieniia v gosudarstviennyi sovet // Sbornik postanovlieni po Ministerstvu narodnogo prosvieshchieniia [Representations to the State Council // Collection of resolutions on the Ministry of Public Education], St. P.: Printing House of the «Public Weather» Society, 1877. – Vol. 5. – Pp. 949-1101.

20. S. V. Rozhdiestvienskii, Istoricheskii obzor dieiatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvieshchieniia (1802-1902) [Historical Review of the Activity of the Ministry of Public Education (1802–1902)], St. P.: Ministry of Public Education, 1902. – 785 p.

21. Shmid Ye. K. Istoriia sriednikh uchebnykh zaviedienii v Rossii [History of secondary schools in Russia], Journal of the Ministry of Public Education, 1877. – P. 189-200. – 684 p.

22. Po delam tsentralnogo upravleniia ministerstva narodnogo prosvieshchieniia [On the affairs of the central administration of the Ministry of Public Education], Journal of the Ministry of Public Education, 1869. – September. – Pp. 1-2.

23. Kratkii istoricheskii obzor hoda rabot po reformie sriedniei shkoly Ministerstva Narodnogo Prosvieshchieniia s 1871 g. [Brief historical overview of the progress of works on the reform of the secondary school of the Ministry of Public Education since 1871], P., 1915. – 56 p.

24. Alieshyntsev I., Istoriia gimnazichieskogo obrazovaniia v Rossii (XVIII i XIX vieka) [History of high school education in Russia (XVIII and XIX centuries)], St. P.: Published by O. Bogdanova, 1912. – 346 p.

25. Bilbasov V., Sredniaia shkola v Rossii tridtsat let nazad [High school in Russia thirty years ago], Russian School. – № 4, 1900. – P. 28+49.

26. Lokot T. F., Mysli pedagoga o reformie shkoly [Teacher's thinking on the School Reform], St. P.: Publishing House of V. D. Smirnov, 1912. – 89 p.

27. Sbornik postanovlieni i rasporiashenii po gimnaziiam, vedomstva Ministerstva narodnogo prosvieshchieniia [Collection of decrees and orders on gymnasiums of the department of the Ministry of Public Education], St. P., 1881. – Vol. 5. – 349 p.

28. O proektie i shtatakh rielnykh uchilishch vedomstva Ministerstva narodnogo prosvieshchieniia [About the project and staffs of non-classical secondary schools of the Ministry of Public Education], (1871–1873), Vol. 5, St. P., 1881 – Pp. 910-115.

29. K voprosu o rielnykh uchilishchakh [On the issue of non-classical secondary schools], Journal of the Ministry of Public Education, 1871. – No. 153. – Pp. 59-87.

30. Vypiska iz zhurnala Obshchego sobraniia Gosudarstvennogo Sovieta 3-go apreliia 1872 goda o prieobrazovanii realnykh gimnazii v realnyie uchilishcha // Sbornik postanovlieni po Ministierstvu narodnogo Prosvieshchieniia [Extract from the journal of the General Assembly of the State Council on April 3, 1872 on the transformation of non-classical gymnasiums into non-classical secondary schools //

Collection of decrees of the Ministry of Public Education], St. P.: Publishing House of the «Public Weather» Society, 1877. – Vol. 5. – Pp. 935–955.

31. Vysochaishyie povieleniia (15 maia 1872 g.). O preobrazovanii realnykh gimnazii v realnyie uchilishcha [The supreme orders (May 15, 1872). On the transformation of non-classical gymnasiums into non-classical secondary schools], Journal of the Ministry of Public Education. – June, P. 161, 1872. – Pp. 51-52.

32. Tsyrkuliarnoie priedlozheniie nachalstvam uchie,nykh okrugov po povodu vviedeniia v dieistiie ustava rielnykh uchilishch [Circular proposal to the heads of educational districts regarding the introduction of the Non-classical secondary schools Charter], Collection of decrees and orders for high schools, departments of the Ministry of Public Education (1871–1873). – Vol. 5. – St. P., 1881. – Pp. 538-539.

УДК 37.091.212:005.963]:172.12

**CIVIL COMPETENCE AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE
PROFESSIONAL GROWTH OF A MODERN TEACHER.
ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ФАХОВОГО
ЗРОСТАННЯ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ.**

Savchenko S.V./ Савченко С.В.

ORCID: 0000-0002-7123-9014

Oleksenko S.V./Олексенко С. В.

ORCID: 0000-0001-7527-1778

*Institute of in-Service Training, Borys Grinchenko Kyiv University,
Ukraine, Kyiv, Tychyny, 22-a,*

*Інститут післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка,
Київ, Тичини, 22-а, 02152*

Анотація. Формування громадянської компетентності педагогів є складовою частиною їх професійного та особистісного розвитку, важливою умовою становлення громадянського суспільства. В статті розглядаються можливості системи післядипломної освіти та освіти дорослих для досягнення вчителями високого рівня громадянської культури, готовності формувати громадянську компетентність учнівської молоді в закладах освіти. Зокрема, відзначається оновлена змістова модель курсів підвищення кваліфікації Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, в якій належне місце посідають змістові очні та дистанційні модулі, спрямовані на підвищення рівня громадянської компетентності вчителів і реалізацію компетентнісного підходу в системі післядипломної освіти, сучасні форми роботи з дорослою аудиторією, використання сучасних технік та інтерактивного навчання.

Ключові слова: фахове зростання педагога, громадянська компетентність, громадянська зрілість, громадянська культура, післядипломна освіта.

Вступ

Сучасна ситуація розвитку українського суспільства, завдання реформування освіти, підвищення ролі громадянської культури особистості визначають нові актуальні вимоги до загальної середньої, професійної освіти та післядипломної підготовки педагогів. Проблеми виховання громадян пов'язані, насамперед, з особистістю вчителя, його професійними знаннями, педагогічною майстерністю та громадянською компетентністю. Адже саме вчитель є носієм ідей громадянського суспільства, громадянських знань у школі, регулює процеси засвоєння громадянського досвіду, здійснює управління процесами соціалізації учнівської молоді.

В Україні існує чинна нормативна база громадянської освіти. Зокрема, у Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р зазначено, що метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за своє власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім'ї, за життя територіальної громади [5]. Громадянські компетентності також виокремлені як

складові Нової української школи. А саме, відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988, до соціальної та громадянської компетентності належать усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття [4]. До того ж ці вміння мають органічно поєднуватись з потребою й здатністю діяти компетентно й професійно.

Відтак маємо визнати, що на законодавчому рівні формуванню громадянської компетентності приділяється певна формальна увага, проте часто-густо самі педагоги не завжди мають достатній рівень її сформованості, про що у своїй статті зазначає Т. Ремех [14, с. 34–41]. На час проведення дослідження у 2018 році вчителям іноді складно було визначити суть громадянської компетентності. Зокрема, визначаючи, що таке громадянська освіта (формувалось як відкрите запитання), вчителі зазначали розвиток соціальної активності особистості та її готовності жити в соціумі, залучення до життя громади, формування соціальної відповідальності, толерантності, поцінування прав і свобод людини тощо. А от громадянську освіту як засіб формування громадянської компетентності зазначив лише 1 респондент. При цьому переважна більшість опитаних учителів вважає, що громадянська освіта має імплементуватись у різні шкільні предмети й курси (56% респондентів) чи реалізовуватись у позаурочній діяльності учнів (37%). Більш суголосними респонденти були у визначенні складників громадянської освіти (закритий тип запитання), називаючи: соціальну відповідальність (93%), права людини (77%), національну ідею, державність та патріотизм (50-53%), медіаграмотність (44%) [14, с. 35].

Із огляду на викладене вище можна зазначити, що формування громадянської компетентності педагогів варто розглядати як складову їхнього подальшого професійного становлення та зростання, а положення компетентнісного підходу – як теоретичну основу їхньої громадянської освіти.

Відтак сприяння та підвищення рівня сформованості громадянської компетентності педагогічних працівників є нагальною та важливою складовою системи післядипломної освіти та освіти дорослих, оскільки сучасний фаховий педагог має володіти відповідними якостями і характеристиками, що виявляються у його громадянській культурі, громадянській зрілості та громадянській позиції як особистості.

Основна частина

Сучасна педагогічна наука має вже достатній обсяг наукових праць і досліджень, які присвячені різним аспектам означеної теми. Так сутність, умови формування громадянської компетентності особистості досліджено такими відомими науковцями, як О. Овчарук, О. Пошетун, В. Степаненко та інші дослідники.

Психологічні особливості формування особистості та умови формування

громадянськості висвітлювали у своїх працях М. Боришевський, Л. Бурлачук, О. Красовська, Т. Титаренко та інші.

Формування громадянської зрілості досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, як-от: А. Адлер, Г. Кершенштейнер, Т. Мироненко, Х. Мюнклер, В. Радула, О. Сухомлинська, Р. Хмелюк тощо.

Висвітлення різних аспектів професійного, зокрема майбутнього фахівця, становлення його як особистості через громадянську освіту та виховання, представлено в наукових працях В. Андрущенко, О. Вишневського, Н. Макогончук, М. Михайліченка, В. Оржеховської, В. Постового, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, В. Сухомлинського, І. Тисячник, Р. Хмелюк.

Проблемі формування громадянської компетентності особистості присвячено і низку наукових праць таких дослідників, як Р. Арцишевський, Т. Бакка, П. Вербицька, О. Кучер, Т. Ладиченко, А. Нікітін, В. Оржеховська, О. Охредько, О. Пометун, С. Позняк, С. Рябов, К. Чорна та інші (становлення й розвиток громадянської освіти як спеціалізованої галузі освіти щодо формування громадянської компетентності); М. Боришевський, З. Возна, Л. Корінна, Р. Мохнюк, О. Сухомлинська та інші (чільні категорії громадянської освіти); Т. Ладиченко, Ю. Олексін, О. Пометун, Т. Смагіна, Т. Ремех та інші (сутність та структура громадянської компетентності, шляхи її формування в учнів).

У сучасній літературі існують різні підходи щодо громадянської компетентності. Так дослідниця – Олена Пометун до найважливіших компонентів громадянської компетентності зараховує знанневий (знання, уявлення), діяльнісний (уміння й навички), ціннісний або мотиваційно-ціннісний (ставлення, ціннісні орієнтації, переживання тощо), процесуальний, технологічно-процесуальний або особистісно-творчий (сфера самореалізації) [10, с. 66–67]. Під громадянською компетентністю як ключовою вчена розуміє здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки для розвитку демократичного суспільства [11, с. 18].

А дослідниця Валентина Шахрай, порівнюючи поняття громадянська компетентність і політична (громадянська) культура, робить висновок, що громадянська компетентність – це якісний рівень громадянської культури особистості, який виявляється в здатності та готовності індивіда до адекватної участі в суспільно-громадських процесах. Це такий рівень громадянської культури, який визначається спрямуванням до згоди, консенсусу, толерантності, прагненням не лише давати оцінку суспільним явищам, але й здійснювати потужні дії щодо їх удосконалення [17, с. 128].

Отже громадянська компетентність сучасних фахових педагогів є невід'ємною частиною їхньої загальної культури, зокрема громадянської. Значна кількість науковців також вважають, що реалізовувати компетентнісний підхід не можна окремо від громадянських цінностей. Бо такі цінності безпосередньо базуються на певних ідеалах, переконаннях, відповідних етичних позиціях, без яких неможливе становлення громадянської компетентності. Тому важливо розуміти:

1. Громадянська компетентність, на відміну від інших компетентностей, не

може формуватися без опори на громадянські цінності та не може реалізовуватися поза системою ціннісних орієнтацій.

2. Процес становлення компетентності як «доведеної готовності до діяльності» здійснюється лише в спільній діяльності тих, хто вчить і вчиться. Компетентність може реалізовуватися тільки в діяльності [9, с. 122–126].

3. Професійна компетентність педагога має інтегративну природу, бо її джерелом є різні сфери культури (духовна, етична, екологічна, громадська, соціальна, педагогічна, управлінська, правова тощо), які вимагають значного інтелектуального розвитку та включають аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси.

Відтак громадянська компетентність повною мірою може виявлятися лише в реальному житті, конкретній ситуації, адже, як будь-яка інша компетентність, вона не може бути ізольованою від конкретних умов її реалізації. Також вона є певним виявом органічного поєднання та мобілізації знань, умінь і способів поведінки, спрямованих на конкретні умови такої діяльності. Таким чином громадянська компетентність педагогів є базовою загальною компетентністю відповідно до затвердженого «Професійного стандарту вчителя» та складовою його професійного зростання [13].

Ще однією важливою складовою, про яку варто згадати, є громадянська зрілість. Саме вона проявляє себе як певний показник сформованості громадянської компетентності. Є достатньо широким поняттям, оскільки визначається не за віком, а поглядами, вчинками, поведінкою в суспільстві, характеризується соціальними цінностями (патріотизмом, інтернаціоналізмом, відповідальністю, обов'язком, відданістю державі) та якостями особи (цілеспрямованістю, організованістю, самостійністю, працьовитістю, наполегливістю). Іншими словами громадянська зрілість – це становище особистості в суспільстві, в системі суспільних відносин, коли вона виступає повноправним суб'єктом громадянських прав і обов'язків. Таким чином, громадянська зрілість може розглядатися як наслідок формування громадянської компетентності педагога і як обов'язкова його складова. Проте слід усвідомлювати, що громадянська зрілість не є підсумком або завершеним процесом. Для її підтримки потрібно постійне вдосконалення. Крім того, саме наявність громадянської зрілості педагога є запорукою формування громадянської компетентності учнів.

Узагальнення вище названих дефініцій дозволяє стверджувати, що громадянська компетентність сучасного педагога є складним інтегрованим утворенням структури його особистості як фахівця, може розглядатися як складова його загальної культури та професійної компетентності, є виявом його громадянської культури та зрілості.

Вочевидь стає зрозуміло, що школа стане дійсно новою лише тоді, коли до неї прийде новий сучасний вчитель, справжній свідомий громадянин. Для цього необхідно, щоб соціальна і громадянська компетентність вчителя була на найвищому рівні. Тож у освітні програми для усіх вчителів мають бути включені курси з громадянства, прав людини і дитини, шкільного самоврядування тощо [15, с. 106–120].

Саме тому в оновленій змістовій моделі курсів підвищення кваліфікації Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка належне місце посідають змістові очні та дистанційні модулі зазначеної тематики, а саме: «Виховання на цінностях – виховання громадянина», «Ціннісні орієнтири виховання», «Громадянська освіта». Також протягом останніх років педагоги брали активну участь у таких тренінгах: «Цінності - не знання», «Як не заблукати у трьох соснах», «Громадянська освіта: виховні можливості», «Базові цінності особистості як орієнтири формування громадянської компетентності», «Цінності – основа формування громадянина», «Виховання на цінностях як формуюча складова громадянської компетентності учнівської молоді» тощо. Основна мета таких заходів – сприяння розвитку громадянської та соціальної компетентності, науково-теоретичного і методичного рівня педагогів як вихователів. Заняття проходять відповідно до сучасних форм роботи з дорослою аудиторією, як-от: інтерактивні лекції, тренінги, майстер-класи, панельні дискусії тощо. Викладачі майстерно використовують техніки інтерактивного навчання та сучасні ІТ технології.

За результатами моніторингового дослідження педагогів, проведеного в квітні 2023 року викладачами кафедри історичної та громадянської освіти, було виявлено динаміку позитивного зростання розвитку громадянської компетентності вчителів, які пройшли підвищення кваліфікації в Інституті післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Зокрема, 88% вчителів вважають розвиток громадянської компетентності пріоритетним для себе особливо в умовах військової агресії РФ в Україні, більшість з них зазначає, що формування громадянської компетентності учнів є також однією з головних компетентностей здобувачів освіти під час війни.

Після студіювання навчального матеріалу педагогічні працівники та інші суб'єкти, які провадять педагогічну діяльність, належним чином володіють і підвищують свій рівень громадянської компетентності та відповідно:

- ✓ намагаються дотримуватися ціннісних орієнтирів громадянського суспільства у повсякденному житті та застосовують їх у педагогічній практиці;
- ✓ намагаються діяти як відповідальні громадяни та брати участь у суспільному житті на різних рівнях;
- ✓ поважають конституційні права інших громадян;
- ✓ вміють формувати громадянські компетентності в учнівської молоді;
- ✓ настановленням і особистим прикладом утверджують повагу до держави, державної мови та державних символів, суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства;
- ✓ взаємодіють з іншими в різних соціальних ситуаціях і мають здатність критично оцінювати соціальні події та явища.

Висновок

Таким чином можна зробити висновок, що громадянська компетентність педагогів є важливим чинником розвитку українського суспільства, становленням його як громадянського, а її формування потребує

цілеспрямованих зусиль як влади (центральної та місцевої), так і системи освіти. Відтак впровадження змістових модулів, спрямованих на підвищення рівня громадянської компетентності та реалізація компетентнісного підходу в системі післядипломної освіти та освіти дорослих, сприяє досягненню основної мети – вдосконаленню особистості педагога, кваліфікованого фахівця з високим рівнем громадянської культури й готовності здійснювати громадянське виховання і громадянську освіту за місцем своєї роботи, який вільно орієнтується в професійній і соціальній галузях діяльності, здатний до ефективної результативної роботи, актуалізований до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності.

Література:

1. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>.
2. Експертна оцінка проекту Концепції громадянської освіти та виховання в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://centromonitor.com.ua/p=1279.html>.
3. Закон України «Про освіту» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року // Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934>
5. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>. Дата звернення 30.10.2020.
6. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / О. А. Кучер. – К., 2014. – 252 с.
7. Нова українська школа : основи Стандарту освіти [Текст]. – Львів, 2016. – 64 с.
8. Овчарук О. В. Характеристики освіти для демократичного громадянства : європейський контекст / О. В. Овчарук / Пост методика. – 2013 (3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/1103/?refresh>.
9. Олексенко С.В. *Тренінг як форма роботи з патріотичного виховання в навчальному закладі* Колективна (три і більше авторів). Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : монографія. Київський університет імені Б.Грінченка, Київ – 2018, С.120-128.
10. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті [Текст] /О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [За заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : К.І.С., 2004. – С. 66–72.

11. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С.18–20.

12. Постригач Н. Структурні компоненти громадянської компетентності сучасного вчителя-європейця. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/2263/1/Postrygach.pdf>

13. «Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

14. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи // Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С. 34-41. Режим доступу: lib.iitta.gov.ua/713638/1/ГК_ст_УПЖ_18.pdf.

15. Савченко С.В., Свирська Т.І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України: методологічний аспект// Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика: монографія./ Авт.кол.: Александрова О.С., Левітас Ф.Л., Салата О.О. та ін. – К.: Київ.ун-т ім. Б.Грінченка, 2018. – С.106-120.

16. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Т. М. Смагіна. – К., 2007. – 267 с.

17. Шахрай В.М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства / В.М. Шахрай // Український соціум. – № 2(25). – 2008. – С. 123–134.

References.

1. Hromadianska osvita. Navchalna prohrama intehrovanoho kursu dlia 10 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>.

2. Ekspertna otsinka proektu Kontseptsii hromadianskoi osvity ta vykhovannia v Ukraini / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://centromonitor.com.ua/_p=1279.html.

3. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

4. Kontseptsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku // Rezhym dostupu: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934>

5. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>.

6. Kucher O. A. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv profilnykh klasiv zasobamy variatyvnykh suspilstvoznachnykh predmetiv [Tekst] : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.02 «Teoriia ta metodyka navchannia (istoriia ta suspilstvoznachni dystsypliny)» / O. A. Kucher. – K., 2014. – 252 s.

7. Nova ukrainska shkola : osnovy Standartu osvity [Tekst]. – Lviv, 2016. – 64 s.

8. Ovcharuk O. V. Kharakterystyky osvity dlia demokratychnoho hromadianstva : yevropeyskyi kontekst / O. V. Ovcharuk / Post metodyka. –2013 (3) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym

dostupu: <http://lib.iitta.gov.ua/1103/?refresh.>].

9. Oleksenko S.V. Treninh yak forma roboty z patriotychnoho vykhovannia v navchalnomu zakladi Kolektyvna (try i bilsh avtoriv). Formuvannia patriotychnoi ta hromadianskoi svidomosti uchniv: teoriia i praktyka : monohrafiia. Kyivskiy universytet imeni B.Hrinchenka, Kyiv – 2018, S.120-128.

10. Pometun O. I. Dyskusiia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnogo pidkhotu v ukrainskii osviti [Tekst] /O. I. Pometun // Kompetentnisnyi pidkhit u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukrainski perspektyvy: Biblioteka z osvitoi polityky / [Za zah. red. O. V. Ovcharuk]. – K. : K.I.S., 2004. – S. 66–72.

11. Pometun O. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky / O. I. Pometun // Visnyk prohram shkilnykh obminiv. – 2005. – № 23. – S.18–20.

12. Postryhach N. Strukturni komponenty hromadianskoi kompetentnosti suchasnoho vchytelia-yevropeitsia. Rezhym dostupu:<http://lib.iitta.gov.ua/2263/1/Postrygach.pdf>

13. «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoi osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)». Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 23.12.2020 № 2736-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

14. Remekh T. Sutnist i struktura hromadianskoi kompetentnosti uchnia Novoi ukrainskoi shkoly // Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. 2018. № 2. S. 34-41. Rezhym dostupu: lib.iitta.gov.ua/713638/1/ГК_ст_ВПЖ_18.pdf.

15. Savchenko S.V., Svyrska T.I. Natsionalna ideia v stanovleni hromadianyna-patriota Ukrainy: metodolohichni aspekt// Formuvannia patriotychnoi ta hromadianskoi svidomosti uchniv: teoriia i praktyka: monohrafiia./ Avt.kol.: Aleksandrova O.S., Levitas F.L., Salata O.O. ta in. – K.: Kyiv.un-t im. B.Hrinchenka, 2018. – S.106-120.

16. Smahina T. M. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv u protsesi navchannia pravoznavstva [Tekst] : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.02 «Teoriia ta metodyka navchannia» / T. M. Smahina. – K., 2007. – 267 s.

17. Shakhrai V.M. Hromadianska kompetentnist osobystosti yak problema suchasnoho suspilstva / V.M. Shakhrai // Ukrainskyi sotsium. – № 2(25). – 2008. – S. 123–134.

Abstract. *The formation of civic competence of teachers is an integral part of their professional and personal development, an important condition for the formation of a civil society. The article examines the possibilities of the post-graduate education and adult education system for teachers to achieve a high level of civic culture, readiness to form the civic competence of student youth in educational institutions. In particular, the updated content model of professional development courses of the Institute of in-Service Training Borys Grinchenko Kyiv University is noted, in which content face-to-face and remote modules, aimed at increasing the level of civic competence of teachers and the implementation of the competence approach in the system of postgraduate education, modern forms of work with adults audience, use of modern techniques and interactive learning.*

Key words: *professional growth of a teacher, civic competence, civic maturity, civic culture, postgraduate education.*

Олексенко С.В.
Стаття надіслана: 12.09.2023 р.

УДК 37.015.3

**PROGRAM PLAN FOR IMPROVING INTERPERSONAL RELATIONS IN
THE TEAM****ПЛАН ПРОГРАМИ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ МІЖСОБОВИХ СТОСУНКІВ У
КОЛЕКТИВІ****Kornieieva O. M. / Корнєєва О. М.**

ORCID: 0000-0003-1023-7135

Samoilenko O. V. / Самойленко О. В.

c. philol. n., ass. prof. / канд. філол. н., доц.

ORCID: 0000-0001-5040-874X

Shundel T. O. / Шундель Т. О.

ORCID: 0000-0003-2001-4509

Donetsk National Medical University, Lyman, Pryvokzalna, 27, 84404

Донецький національний медичний університет,

Льман, вул. Привокзальна, 27. 84404

Анотація. У статті запропоновано тематичний план програми для поліпшення міжособистісних стосунків в колективі, яку можна використовувати для занять з підлітками та дорослими від 13 років.

У рамках програми, яка розрахована на 30 годин, вирішуються завдання переосмислення уявлень про конфлікт, роль емоцій у нашому житті, стратегії конфліктної поведінки, здійснення корекції стереотипних уявлень про навколишніх людей та мотиви їх поведінки, розвиток емоційного інтелекту та емоційної культури, відпрацювання індивідуальних тактик ефективного, гнучкого конструктивного спілкування.

Авторами розроблений конспект одного з тренінгів у рамках вищезазначеною програми, з описом психологічних вправ, які можна використовувати як у комплексі, так і окремо для проведення «психологічних хвилинок» у навчальних закладах різних рівнів.

Ключові слова: конфліктологія, емоційний інтелект, міжособистісні стосунки, мікроклімат, тренінг.

Вступ. **Актуальність** розроблення програми для поліпшення міжособистісних стосунків обумовлена великим значенням сприятливої атмосфери для академічної успішності, гармонійного розвитку студентів, підвищенню або нормалізації самооцінки тощо. Несприятливі міжособистісні стосунки призводять до збільшення кількості міжособистісних, групових, педагогічних конфліктів, що мають негативні та руйнівні наслідки. Уміння вирішувати конфлікти та керувати ними є найважливішою характеристикою професіонала, що працює у соціальній сфері, саме тому формування конфліктологічної компетентності є необхідною складовою нашої програми.

Мета статті полягає в розробленні плану програми для поліпшення міжособистісних стосунків в колективі. Представити приклад плану-конспекту окремого тренінгу програми.

Основний текст.

Конфліктологічна компетентність розглядається як когнітивно-регуляторна підструктура професіоналізму особистості та діяльності, що дозволяє передбачати конфлікти, вирішувати їх на справедливій основі, надавати психологічний вплив на сторони конфлікту з метою зниження негативних наслідків конфліктів.

Конфліктологічна компетентність передбачає знання про причини виникнення конфліктів, закономірності та етапи його розвитку та перебігу, особливості поведінки та діяльності опонентів, що застосовуються стратегіями конфліктного протистояння, а також сформовані вміння впливати на оцінки, судження, мотиви протистояння, вміння керувати конфліктом та вирішувати його.

Окрім формування конфліктологічної компетенції у програмі багато уваги приділяється емоційному інтелекту, як одному з найдієвіших компонентів досягнення успіху в сучасному суспільстві.

Методологічною основою розробки тренінгової програми послужили праці у сфері Є.В. Сидоренко, Н.Ю. Хрящової, Н.В. Ключової, Н.Ф. Вишнякова.

У рамках програми вирішувалися завдання переосмислення уявлень про конфлікт, роль емоцій у нашому житті, стратегії конфліктної поведінки, здійснення корекції стереотипних уявлень про навколишніх людей та мотиви їх поведінки, розвиток емоційного інтелекту та емоційної культури, відпрацювання індивідуальних тактик ефективного, гнучкого конструктивного спілкування.

Програма розрахована на 30 годин тренінгових занять.

Мета тренінгу – поліпшення психологічного мікроклімату у студентській групі через покращення міжособистісних стосунків.

Таблиця 1 - Орієнтовна структура

№п.п	Тема та зміст	Години
1	Тема 1. Що таке емоційний інтелект? Діагностика рівню емоційного інтелекту у студентів групи.	4
2	Тема 2. Бесіда про компоненти емоційного інтелекту та шляхи і методи його розвитку.	2
3	Тема 3. Виконання групових вправ та парних вправ на розвиток емоційного інтелекту.	4
4	Тема 4. Підсумкове заняття. Дискусія з елементами рольової гри «Роль емоцій у нашому житті».	2
5	Тема 5. Заняття «Конфлікт серед нас, ми у конфлікті»	4
6	Тема 6. Способи вирішення конфлікту. Кооперація як альтернатива конфлікту.	4
7	Тема 7. Гендерна толерантність у міжособистісному спілкуванні.	2
8	Тема 8. Гендерна толерантність як комплексна система гармонізованих стосунків.	2
9	Тема 9. «Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки у конфліктах».	2
10	Тема 10. Профілактика конфліктів шляхом засобів ізотерапії. Профілактика конфліктів методом МАК.	2
11	Тема 11. Підбиття підсумків. Визначення рівня конфліктності після проходження тренінгу.	2

Усього: 30 годин

(Авторська розробка)

Зміст тренінгу:

Що таке емоційний інтелект? Діагностика рівню емоційного інтелекту у студентів групи. – 4 години.

Мета – ознайомити студентів з поняттям «емоційний інтелект», провести діагностику рівня розвитку емоційного інтелекту за допомогою методики Н. Холла (див. додатки). Обладнання: проєктор, екран, бланки тестування.

Бесіда на тему: «Емоційний інтелект: що це і як працює».

Ціль: розкрити сутність емоційного інтелекту, його значущість у житті людини; навчитись розуміти, розрізняти, усвідомлювати і сприймати власні емоції та емоційні стани інших людей.

Хід бесіди

Психолог (класний керівник, куратор групи): Усім доброго дня! Сьогодні хотілось би приділити увагу нашим емоціям та почуттям. Погодьтеся, що в нашій культурі емоції завжди сприймалися як щось стихійне, те, що виникає саме по собі та важко контролюється. І тільки останнім часом у стрімкий розвиток життя сучасної людини та соціальний прогрес стимулювали інтерес до сфери почуттів.

Питання до аудиторії: Як ви вважаєте, чому емоції та почуття зацікавили психологів та всіх людей загалом?

У стресові моменти, з якими людина зіштовхується майже щодня, розум відходить на задній план, поступаючись нашим відчуттям та інстинктам. Насправді ж, розуміння власних емоцій, здатність контролювати почуття, аналізувати причину їх виникнення, вміння розпізнавати наміри та мотивацію оточуючих нас людей – навички, які відкривають великі можливості, допомагають не здаватись та опускати руки в складні моменти життя, дають поштовх до дій. Усі ці вміння та навички є складовими компонентами поняття «емоційний інтелект».

Питання до аудиторії: Чи знаєте ви, що таке «емоційний інтелект»? Цей термін виник у 1990-ті роки, тобто порівняно нещодавно. Це поняття визначають як групу ментальних здібностей: здатність людини розпізнавати, усвідомлювати, аналізувати власні емоції; здатність керувати власними емоціями, спрямовувати їх у правильному напрямку та зберігати емоційну рівновагу; вміння за допомогою емоцій збагачувати можливості мислення; здатність розуміти емоції оточуючих, спілкуватись з оточуючими, приймаючи до уваги їх емоційний стан.

Питання до аудиторії: Цікаво, що ви особисто розумієте, під цими здібностями?

У багатьох наших діях та взаємодії з іншими фігурують не явні для нас емоційні складники. Людина – істота емоційна. Одна із самих головних відмінностей людини від інших живих істот – це її здатність керувати власними емоціями та емоціями інших. Для гармонійного розвитку нашої особистості необхідно визначати власні емоції і потреби, погоджувати їх з нашими довгостроковими та короткочасними планами, життєвими цілями, враховуючи при цьому потреби і почуття оточуючих нас людей. Окрім того, нам важливо навчатись вмінню мотивувати себе і активізувати свої ресурси: як внутрішні (стійкість, старанність, дисциплінованість, енергійність та завзятість), так і зовнішні (співпереживання, означення кордонів, зчитування емоцій інших).

Таким чином, емоційний інтелект є базою для успішного життя, особистісного щастя, основою для позитивного мислення, стресостійкості та впевненості у своїх силах.

Почуття завжди з нами. По суті, ми маємо два розуми, один з яких розмірковує, а інший відчуває. Можна виокремити декілька складових емоційного інтелекту: від базового до найвищого. Базовий відповідає за фундаментальні емоції, такі як агресія та страх. Ці реакції були потрібні нашим предкам для виживання. Коли немовля кричить та плаче, воно повідомляє про свої потреби, які необхідні йому, щоб вижити. У такий спосіб проявляється базовий емоційний інтелект. Потім, поступово, поки ми дорослішаємо, відбувається формування наступного, середнього прошарку: ми починаємо усвідомлювати наші почуття та емоції, це дає нам можливість брати з них ресурс. І нарешті, найвищий прошарок відповідає за нашу здатність розуміти емоції та свідомо керувати ними, що впливає на всю нашу життєдіяльність та відносини з іншими.

Питання до аудиторії: Чи може хтось навести приклад, коли емоції ставали ресурсом, або навпаки створювали труднощі?

Навички, які формує розвиток компонентів емоційного інтелекту, є важливими у будь-якому випадку. Так, достатній рівень емоційної компетентності поліпшують якість нашого життя у різних сферах:

1. У тілесній сфері достатньо розвинений емоційний інтелект дозволяє нам «відключатись» від роздумів та нав'язливих думок під час відпочинку, відчувати більше насолоди від простих радощів життя: прогулянки, сну, смачної їжі. Окрім того, розвивається так звана «чуттєвість», уважність до відчуттів у тілі, що сприяє запобіганню різним хворобам.

2. В особистісній сфері розвивається здатність розуміти себе, людина починає усвідомлено ставитися до себе та життя, а не просто займатися самокопанням. У ситуаціях стресу, який є невід'ємною частиною життя кожної сучасної людини, людина не втрачає внутрішнього балансу, залишається спокійною та врівноваженою. Завдяки достатньо розвиненому емоційному інтелекту починаєш чіткіше чути свою інтуїцію, довіряти своїм відчуттям.

3. У роботі та навчанні розвиваються вміння приймати ефективні та врівноважені рішення, стає легше справлятися зі стресом та тиском на роботі чи навчанні, що в майбутньому дозволить попередити та уникнути емоційного вигорання, як в навчанні так і на роботі. Також, міжособистісні навички дають можливість розуміти та керувати емоціями інших, що якісно впливає на роботу в команді або з клієнтами.

4. Позитивні зміни також спостерігаються в сфері спілкування завдяки здатності менше дратуватись. Необхідно навчитися не піддаватися маніпуляціям, зберігати свою цілісність в емоційно складних ситуаціях та конструктивно вирішувати конфлікти.

Головна відмінність емоційного інтелекту від раціональної сфери полягає в тому, що він полягає не тільки в аналізі та сприйнятті почуттів, але й в цілеспрямованій роботі з ними. Отже, зупинимось на практичній частині нашої зустрічі. Хочу запропонувати вам виконати деякі вправи, які допоможуть

розвинути компоненти вашого емоційного інтелекту, розкритися перед іншими.

Завдяки розвитку спостережливості та сприймання ви можете оволодіти навичками розпізнавати емоції інших людей, здатністю до емпатії та співпереживання, що тим самим, допоможе розуміти власні емоційні стани та керувати ними. Отже, точність оцінювання емоцій можна розвивати через міміку, жести, виразні рухи, інтонації оточуючих. Існує багато чудових вправ, які ми з вами зараз виконаємо.

Вправа «Дублювання», яка виконується в парі. Партнер повинен розповісти про власні спогади або про події, які можуть відбутися в майбутньому. Людина, яка це слухає приймає роль «дублера» і закінчує дані розповіді своїми припущеннями, про емоційні стани, які відчував або відчуватиме партнер при цьому, тобто є тими емоціями та переживаннями, які відчуває спікер. Мета даної вправи полягає у тому, що «дублер» таким чином свідомо вчиться розпізнавати почуття інших людей.

Вправа «Змалюй стан» або «Емоційний крокодил» проводиться у групі. У ході вправи потрібно роздати аркуші, на яких вказана певна емоція (радість, гнів, сум, зацікавленість, роздратування, злість, відраза, подив). По черзі кожен учасник зображує свою емоцію, а всі інші уважно спостерігають і стараються зрозуміти, який стан намагається передати учасник. Вправу також можна дещо змінювати, наприклад, запропонувавши привітатися з усіма із певною емоцією. У ході обговорення висловлюються ідеї про те, які емоційні стани розпізнавати важче, що може сприяти їх розумінню. Щоразу після того, як стан названо є можливість сформулювати «банк» тих невербальних та вербальних проявів, на які можна орієнтуватися, визначаючи стан людини.

У вправі «Телефонна розмова» беруть участь двоє. Один з учасників вдає, що розмовляє по телефону, при цьому він не вимовляє слова вголос. Його завдання – передати за допомогою міміки та жестів суть розмови, а інший учасник має вгадати, які емоції та почуття відчуває партнер. Не менш важливим, є розвиток такої компоненти емоційного інтелекту, як «розуміння власних емоцій та почуттів». Здатність правильно розпізнавати те, що ми відчуваємо допоможе нам розуміти себе, вбереже від ізольованості, не дасть втратити контакт як з близькими нам людьми, так і з самим собою. Важливо, щоб людина вміла визначити сутність емоції, їх джерело, могла розпізнавати зв'язок між емоціями та подіями, знала як інтерпретувати причину виникнення складних почуттів. У цьому нам допоможуть вправи на розвиток внутрішнього самоаналізу:

Вправа «Список емоцій» пропонує кожній неділі згадувати назви позитивних та негативних емоцій які виникали за тиждень та записувати їх у два стовпчики: ліворуч - позитивні, праворуч - негативні. Після цього підкреслювати назви найприємнішої емоції серед перших і найнеприємнішої серед інших. Далі варто проводити для себе аналіз того скільки згадалося позитивного і скільки – негативного, у яких випадках виникало те почуття, що виділене як найнеприємніше, а коли – найприємніше, які при цьому були зовнішні ознаки та прояви зазначених емоційних станів.

Вправа «Айсберг» допомагає розпізнати свої сильні емоції, знайти способи

їх вираження та прояву. Потрібно намалювати айсберг, який символізує емоції та почуття які є у людини. На верхівці знаходяться емоції та почуття, які людина проявляє та які бачать оточуючі (вдома чи на навчанні). Під водою – які людина приховує та не хоче показувати. Слід розфарбувати айсберг, підписати емоції та поставити собі наступні запитання: коли я проявляю емоції, які зображені на верхівці?; Хто їх бачить?; Коли емоції, які знаходяться під водою відчуються, в яких ситуаціях?; З ким або з чим пов'язано кожне з цих почуттів?; Чому я не можу проявити ці емоції та почуття?; Коли я відчуваю ці емоції, але не можу проявляти, що роблю та як справляюсь?

Вправу «Стоп! Подумай! Дій!» варто використовувати під час емоційно складних ситуацій чи емоційного напруження. Вона допомагає зрозуміти та висловити свої почуття і сприяє вмінню управляти ними, орієнтуватись у схожих ситуаціях. Береться аркуш паперу та ділиться на 3 колонки. У першій колонці «Стоп!» варто розкрити переживання, почуття які виникли у даній ситуації. Далі, у наступній колонці під назвою «Подумай!», записуються всі виниклі емоційні реакції, вербальні та невербальні прояви почуттів. В останній колонці під словом «Дій!» зазначається розв'язання проблеми та способи керування виниклими емоційними станами, гармонізацію їх зовнішнього та внутрішнього перебігу.

Через власні переживання та емоції ми несвідомо впливаємо на емоційні стани інших людей. Важливо навчитись вмінню адекватно виражати свої емоції та регулювати емоційні прояви, що дозволить нам також розуміти реакції інших, считувати їх, жити не відірвано від подій, а розуміти, що насправді відчувається. Спробуємо виконати такі командні вправи:

«*Передай емоції по колу*». У цій вправі беруть участь кілька людей. Задумується будь-яка емоція і той хто розпочинає без слів передає дану емоцію сусіду який повинен її впізнати й передати далі. Кожен п'ятий гравець називає, що він зрозумів, і задає новий емоційний стан.

«*Палітра емоцій*» яка проходить у два етапи. Перший полягає в тому, що один з партнерів показує якийсь емоційний стан, без слів, а інший вгадує цей стан. Далі, під час наступного етапу, один з партнерів знову показує цей емоційний стан, а його партнер вже «редагує» засоби виразу, робить зображення емоції більш зрозумілим, точним і яскравим.

Вправу «*Протилежні емоції*» необхідно виконувати в парі з кимось. Один з партнерів починає показувати емоційну реакцію, а інший має відразу програвати емоцію яка є протилежною. Таким чином, учасники даної вправи вчаться довільно регулювати прояв емоцій і не віддзеркалювати партнера при цьому.

Вправа «*Майстер емоцій*» проходить з постійним ускладненням. Спочатку необхідно виразити емоційний стан по команді на швидкість і з акцентом на вербальний вираз та інтонацію голосу. Далі потрібно показати іншу емоцію закривши половину обличчя. І в кінці ми мімікою та жестами будемо показувати один емоційний стан, при цьому словами, інтонацією та тоном голосу – інший.

Такі вправи сприяють гармонізації емоційної сфери, формування нових способів емоційного реагування. Ви можете використовувати їх і поза нашою зустріччю, в повсякденному житті, як з друзями та близькими, так і насамоті.

Отже, емоційний інтелект – це важлива складова сучасного суспільства. Людина, яка усвідомлює, що в неї всередині, прекрасно розуміє, що відбувається навколо неї. Хочу подякувати вам за нашу зустріч, вашу активність та щирість. Було надзвичайно приємно сьогодні з вами працювати.

Питання для обговорення результатів та фідбеку з групою:

- *Яка інформація/вправи вас вразили, зацікавили? Чому?*
- *Що було найскладнішим?*
- *Побажання та пропозиції.*

Висновки.

Важко переоцінити важливість розвитку емоційного інтелекту у молоді під час повномасштабних воєнних дій на території країни. Хронічний стрес часто призводить до підвищення агресивності та конфліктності. Більш того, після тривалого періоду навчання онлайн, більшість підлітків повернулися до аудиторій, де вимушені встановлювати нові соціальні контакти чи підтримувати існуючі.

Описана програма в загалі, та тренінг зокрема, дозволяють знизити стрес, розвиває емпатію, сприяє кращому розумінню емоцій як власних, так і оточуючих. Запропоновані вправи можуть застосовуватися у комплексі і окремо, в якості «психологічних» хвилинок у закладах освіти різного рівня.

Можливість подальших досліджень полягає у детальній розробці тренінгів з покращення міжособистісних стосунків.

Література

1. Арт-терапія. Інноваційні психологічні технології / під ред. О. Тіунової. Випуск 6. Київ–Львів–Тернопіль: ЕЕАТА, 2019. 224 с.
2. Дзюба Т. М. Комплекс методик для діагностики психологічної готовності керівника школи до взаємодії в умовах конфлікту / За наук. ред. Л.М.Карамушки. Полтава: ПОППО. 2005. 64 с.
3. Сидоренко Ж. В. Особливості міжособистісних стосунків студентської молоді як передумова постановки життєвих завдань з психологічного здоров'я. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки.* Херсон, 2016. Вип. 6, Т. 2. С. 155- 160.

Abstract. *The article presents a thematic plan of a program for improving interpersonal relationships in a team or groups, which can be used for trainings with teenagers and adults over 13 years old.*

In the program, which is designed for 30 hours, the tasks reframing ideas about conflict, the role of emotions in our lives, conflict behavior strategies, correcting stereotypical ideas about the surrounding people and the motives of their behavior, developing emotional intelligence and emotional culture, working out individual tactics of effective, flexible constructive communication are solved.

The authors proposed one of the trainings of the program, with a description of psychological exercises that can be used both in a complex and separately to conduct «psychological moments» in educational institutions.

Key words: *conflictology, emotional intelligence, interpersonal relations, microclimate, training.*

SHELTER AS A WAY OF ORGANIZING A SAFE SPACE FOR PERSONS WHO HAVE SUFFERED FROM DOMESTIC AND GENDER VIOLENCE
ПРИТУЛОК, ЯК СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗПЕЧНОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Demchenko I. I./ Демченко І.І.

d.p.s., prof./д.пед.н., проф.

0000-0003-4302-7564

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

Kyiv, Heroiv Oborony, 15, 03041 /

Національний університет біоресурсів і природокористування України,

Київ, Героїв оборони, 15, 03041

Revniuk N. I./Ревнюк Н.І.

s.p.s., associate prof./к.пед.н., доц.

0000-0001-7140-094X

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Sadova, 2, 20300 /

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

Умань, Садова, 2, 20300

Ivashchenko K. V./ Іващенко К.В.

s.p.s., associate prof./к.пед.н., доц.

0000-0003-1133-9635

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Sadova, 2, 20300 /

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

Умань, Садова, 2, 20300

Анотація. У статті розглянуто особливості та базові принципи роботи притулків для осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Зазначена важливість їх створення для реалізації місцевих і регіональних ініціатив щодо припинення гендерно зумовленого насильства. Визначено перелік послуг, які надаються в притулку для постраждалих осіб та форми роботи з особами, які постраждали від насильства. Розкрито особливості діяльності спеціалізованих служб щодо організації безпечного простору для постраждалих осіб. Актуалізовано важливість створення розвиненої системи надання послуг з попередження та протидії гендерно зумовленому насильству, яка забезпечує основні аспекти захисту, надання послуг і ресурсів та сприяє відновленню після насильства, відновленню самооцінки, самовизначенню для побудови самостійного життя.

Ключові слова: притулок, безпечний простір, гендерно зумовлене насильство, послуга, спеціалізовані служби, захист, адаптація.

Вступ.

Гендерно зумовлене насильство (ГЗН) вважається одним з найпоширеніших порушень прав людини і непропорційно впливає на жінок і дівчат, хоча чоловіки та хлопчики також є постраждалими. В Україні поширені випадки ГЗН, насильства з боку інтимного партнера, домашнього та сексуального насильства. Кількість зареєстрованих випадків зростає через пандемію COVID-19 [1].

Насильство тягне за собою довгострокові наслідки для здоров'я й благополуччя жінок і дівчат, суттєво впливає на їхню здатність брати участь у житті громади й суспільства. Для відновлення чи реабілітації жінкам і дівчатам може знадобитися тривала допомога, перш ніж вони зможуть повернутися до

повноцінного життя. Тому розвинена система надання послуг з попередження та протидії гендерно зумовленому насильству, зокрема домашньому, у тому числі надання послуги притулку для жінок, забезпечує основні аспекти захисту, надання послуг і ресурсів, що сприяє відновленню після насильства, відновленню самооцінки, самовизначенню для побудови самостійного життя. Починаючи з 2015 року, Програма UNFPA з протидії та запобігання гендерно зумовленому насильству працює над розробкою комплексної національної системи реагування та запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству в Україні. (Програма з протидії та запобігання гендерно зумовленому насильству [2].

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до компетенції забезпечують надання у разі потреби тимчасового притулку для безпечного розміщення постраждалих осіб [3].

Основна частина.

Притулок для постраждалих, що забезпечує цілодобове перебування (до 90 днів) – це не просто послуга безпечного розміщення. Шелтер може забезпечити комплексний підхід до надання допомоги постраждалим і особам, яким загрожує насильство, дає можливість подолати наслідки вчиненого насильства й збільшує шанси уникнути повторних інцидентів.

Притулки для постраждалих як на міжнародному, так і на національному рівні визначено необхідною складовою цілісної системи реагування та протидії гендерно зумовленому та домашньому насильству. Діяльність шелтерів є важливою для реалізації місцевих і регіональних ініціатив щодо припинення гендерно зумовленого насильства [4].

За даними глобальної мережі притулків для жінок спільно з UN Women, яка є структурою ООН з питань гендерної рівності, в Україні притулки для постраждалих відповідають моделі emergency shelters, також відомі як екстрений притулок або житло на перший час/притулок першої сходинок. Такі притулки забезпечують коротко- чи середньострокове безпечне житло й психологічну підтримку для жінок і жінок з дітьми від кількох днів до кількох місяців. Можуть організовуватися кризові кімнати/кімнати екстреного реагування/«острівки безпеки» з можливістю перебування до десяти днів .

У 2022 році Уряд розширив повноваження спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі, враховуючи виклики повномасштабної агресії РФ проти України, зокрема можливість продовження перебування у притулках постраждалих осіб до закінчення дії на території України надзвичайного або воєнного стану.

Безпека, захист і реабілітаційний простір мають бути першочерговими при наданні будь-яких послуг, у тому числі й проживання. Безпека і створення реабілітаційного простору повинні бути головною метою, а надання притулку й послуг мають сприяти негайному покращенню фізичного й емоційного стану, а також довгостроковій фізичній, юридичній і соціально-економічній захищеності постраждалих. Заходи безпеки й захисту постраждалих і персоналу мають

враховуватися при плануванні й проектуванні притулків і послуг, які там надаються. У випадку загрози життю і здоров'ю безпека постраждалих вважається важливішою за все інше (наприклад, за збереження стосунків, за можливість для кривдника користуватися своїм майном тощо).

Робота притулку регламентується Типовим положенням про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. №655 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1372 від 19.12.2022.). Притулок для постраждалих не розголошує інформацію про своє місцезнаходження й не має вивіски на приміщенні (будівлі, споруді), де розташований. Це важливо, бо постраждалі від насильства не шукатимуть притулку й послуг, якщо не матимуть впевненості, що це безпечна для них територія і що тут вони захищені [5].

Послуги в шелтері надаються на основі індивідуального плану роботи, який формується з урахуванням життєвого досвіду особи, котра звернулася за допомогою, і з урахуванням результатів оцінки її потреб, зокрема: форма й тривалість насильства; фізичний, психологічний, правовий і соціально-економічний статус на момент звернення за допомогою; інші індивідуальні фактори сімейного середовища й найближчого оточення, що впливають на здатність уникати зловживань.

Базовим принципом, яким у своїй роботі керуються притулки для постраждалих, є доступність. Рекомендований Радою Європи стандарт доступності – одне родинне місце (одна жінка і двоє дітей) на 10 тис. населення, але навіть у країнах Європейського Союзу досягти такого охоплення вдалося лише на 42-45 %. В Україні на першому етапі створення притулків передбачено наявність щонайменше одного притулку для постраждалих у кожному обласному центрі й у великих містах обласного підпорядкування (200 тис. населення) із розрахунку одне місце на 30-35 тис. населення [4].

Перебування в притулку повнолітніх постраждалих осіб різної статі не допускається. Отримання послуг притулку повнолітніми постраждалими особами різної статі забезпечується шляхом створення окремих притулків для жінок і чоловіків, відповідно до соціальних потреб регіону і з урахуванням непропорційного впливу домашнього насильства на жінок і на чоловіків, а також можливостей позитивних дій.

Важливою умовою для проживання у притулку є індивідуальна відповідальність, зокрема щодо нерозголошення місця свого перебування, активна співпраця з фахівцями притулку при вирішенні своїх проблем.

Окрім іншого, доступність передбачає, що послуги, які надаються притулком, мають бути розроблені з урахуванням особливих потреб постраждалих, які зазнають різних форм дискримінації (люди, які живуть з ВІЛ, особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, мігранти або особи без громадянства, представники ЛГБТ-спільноти тощо). На практиці це може означати: надання доступних послуг перекладу; розробка конкретної політики згоди і вжиття відповідних заходів для юридичного забезпечення захисту дівчат до 18 років; створення послуг для осіб, які мають залежність від алкоголю або

інших психоактивних речовин чи проблеми психічного здоров'я. Жодні особливості постраждалих не повинні перешкоджати отриманню необхідної допомоги.

При веденні випадку клієнтам притулку можуть надаватися послуги, які дозволяють подолати складні життєві обставини. Можуть передбачатися додаткові послуги: надання предметів домашнього вжитку/особистого користування; консультування; перенаправлення; юридична підтримка; кризова підтримка в телефонному режимі; планування заходів безпеки; впровадження реабілітаційних програм для постраждалих осіб та їхніх дітей тощо; а також більш широка підтримка, включно з веденням випадку [6].

Послуги постраждалим особам надаються на безоплатній основі в обсязі, який визначається державними стандартами надання соціальних послуг, затвердженими Міністерством соціальної політики України. Зміст і обсяг соціальної послуги для кожної постраждалої особи визначається індивідуально (залежно від потреб отримувача послуги) і вказується в договорі про надання соціальної послуги. Найбільш затребувані соціальні послуги: надання притулку; соціальна адаптація; соціальна інтеграція та реінтеграція; екстрене (кризове) втручання; консультування; інформування; соціальний супровід; посередництво (медіація); соціальна профілактика [7].

Окрім того, клієнтам притулку можуть надаватися інші послуги, зокрема, психологічні та психотерапевтичні, соціально-педагогічні, юридичні. Основними формами роботи з особами, які постраждали від насильства, є індивідуальне консультування, індивідуальна й групова психологічна реабілітація та корекція.

Будь-яка небажана ситуація в житті людини залишає негативні наслідки в її житті, зокрема це стосується ситуації, якщо по відношенню до людини було вчинено чи вчиняється насильство. Незалежно від тяжкості пережитого, як правило, людина потребує допомоги для того, щоб справитись із такими наслідками, а в деяких випадках – зберегти своє здоров'я, або життя. Це потребує значних зусиль, як самої людини, так і спеціалістів, які надають необхідну допомогу [8].

Здебільшого в суспільстві відсутнє належне розуміння наслідків насильства для людини, а постраждалі особи відчують соціальне відчуження, що позначається в подальшому житті та на їх психологічному стані. Зокрема, це стосується гендерно зумовленого насильства, від якого можуть страждати як чоловіки, так і жінки (будь-якого віку, походження та соціального становища) [4].

Висновки.

Вчинення гендерно зумовленого насильства – це не лише порушення прав людини та громадянина. Таке насильство носить подвійну загрозу для життя та здоров'я постраждалої особи. Така загроза може бути обумовлена не лише наслідком насильницьких дій для постраждалої особи, а ще й ступенем відповідальності для особи, яка його вчинила. Тому, при наданні соціальних послуг постраждалій особі, важливо не лише забезпечити її необхідною допомогою, але й ужити всіх необхідних заходів безпеки.

Література:

1. Аналітична довідка ООН: гендерно зумовлене насильство, 2021. Веб сайт. URL: <https://ukraine.un.org/uk/>
2. United Nations Population Fund, 2021. Веб сайт. URL: https://ukraine.unfpa.org/uk/GBV_services.
3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Відомості Верховної Ради України, 2018. Веб сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text/>
4. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери / Колектив авторів. Київ, 2017. 172 с.
5. Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі від 22 серпня 2018 р. № 655. Веб сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF#Text>.
6. Підтримка людей, які пережили гендерно зумовлене насильство: довідник-порадник із взаємодії. Веб сайт. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/27931/file/Mobile_booklet_Final.pdf.
7. Запобігання та реагування на гендернозумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій. Відень, Австрія, 2022 Веб сайт. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/532505.pdf>.
8. Демченко І., Ревнюк Н. Спеціалізовані служби як спосіб організації безпечного простору для осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. *Інноваційні методи та технології підготовки фахівців соціальної сфери*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 березня 2023 р.) / [ред.кол.: О.М.Котикова, М.І.Радченко, І.В.Прожога та ін.]; Національний авіаційний університет. К.: НАУ, 2023. С. 31–33.

Abstract. *The article examines the features and basic principles of shelters for victims of domestic violence and gender-based violence. The importance of their creation for the implementation of local and regional initiatives to end gender-based violence is noted. The list of services provided in the shelter for victims of violence and forms of work with victims of violence have been defined. The peculiarities of the activity of specialized services regarding the organization of a safe space for the injured persons are revealed. The importance of creating a developed system of providing services to prevent and combat gender-based violence, which provides the main aspects of protection, provision of services and resources and promotes recovery after violence, restoration of self-esteem, self-determination for building an independent life, has been updated.*

Key words: *shelter, safe space, gender-based violence, service, specialized services, protection, adaptation.*

UDC:1.111+122/129+616.89+17:177+81

ANALYSIS OF THE GENESIS OF AGGRESSION AND ITS IMPACT ON HUMAN EXISTENCE**АНАЛІЗ ГЕНЕЗИСУ АГРЕСІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКЗИСТЕНЦІЮ ЛЮДИНИ****Panchuk L.V. / Панчук Л.В.***graduate student/ аспірант*

ORCID:0000-0001-9545-7473

*Odesa Polytechnic National University, Odesa, Shevchenko av., 1, 65044 /**Національний університет «Одеська політехніка», Одеса, пр.Шевченка, 1, 65044*

Анотація. Кожне покоління зіштовхується з проблемами під час взаємодії в соціумі, з пошуком шляхів їх вирішення та можливого покращення умов існування в межах певної соціальної групи та суспільстві загалом. Однією з характерних ознак людського співіснування є комунікація. Але в останні роки з'являється все більше аргументів того, що новочасна цивілізація стає агресивнішою. В повсякденних міжособистісних відносинах спостерігається витіснення адекватних форм спілкування. На зміну розмовам прийшла вербальна агресія, яка виражається в різноманітних формах з негативним забарвленням по відношенню до співрозмовника. Розгляд поняття агресії з точки зору філософії, психології, педагогіки, криміналістики та лінгвістики та її вербальна демонстрація є основними питаннями, які постають в центрі уваги в даній статті.

Ключові слова: агресія, соціальна інтерація, агресивність, насильство, буття, аналіз

Вступ

Буття та сенс життя людини в цьому світі – питання, які ставили собі, мабуть, усі представники свідомого людства у певні значущі моменти за всю історію його існування. Вирішення цих питань було, є і буде проблемою для філософії багато в чому: по-перше, важко однозначно простежити генезис і розвиток питань з точки зору історії філософії; по-друге, питання можуть бути поставлені або відносно певного виду (сенс життя для всіх людей), або окремо (сенс життя однієї людини); по-третє, на ці питання не можна надати універсальну відповідь, оскільки кожна людина в залежності від притаманного їй способу мислення має різні ідеї щодо екзистенції в окремі періоди життя. І все ж таки, як в давнину, так і в епоху нашого існування знаходиться істотна кількість мислителів, які присвячують свої наукові пошуки і охоче беруться за роз'яснення цих питань з бажанням дістатися до його «істини». Найвища мета буття ґрунтується на меті людської природи, вона проявляється в настільки різноманітних і неоднозначних способах існування, що не може мати однозначної дефініції, але вона стає усвідомленою в релігії, мистецтві та філософії.

В даній роботі спробуємо провести соціально-філософський аналіз поняття агресії та дослідити певні аспекти феномену агресії в людському бутті, вияснити причини інтенції людства до зловживання даним явищем в суспільстві та його вплив на індивіда.

Основний текст

Характерною рисою людського життя є соціальна взаємодія, яка виражається в різноманітних формах. Однією з таких форм є комунікація, під час якої один з одним, люди не лише передають та отримують інформацію,

сприймаючи один одного, а й взаємодіють певним чином. Завдяки такій взаємодії відбуваються соціальні процеси, які призводять до змін, а саме – еволюції людства в історії, яка демонструє прогресуюче панування людини над землею, поширення більш обдарованих рас, поширення умов для справедливого і вільнішого формування суспільства. Тенденція суспільства до прогресу проявляється як прагнення просуватися до вищої форми людського існування в усіх психологічних і духовних відносинах, у свідомому сприйнятті цієї вищої мети. «Наявність розуму - фактор, що спонукає людину до розвитку, до створення власного світу, де вона почувалась би “у себе вдома” , проте кожний досягнутий нею щабель розвитку залишає її незадоволеною, провокуючи на нові пошуки й рішення» [1]. Соціальну взаємодію також можна розглядати як одну зі сторін спілкування, як процес спілкування, спрямований на вплив на дії та погляди людей, залучених до цього процесу. І звісно, не завжди це спілкування та його вплив мають позитивний характер. Нажаль, досить часто через різного роду невдоволеності собою чи оточуючими, несприйняття навколишнього образу та способу життя, неспівпадіння мислення та світосприйняття з іншими людьми відбуваються аж ніяк не приємні зміни в поведінці людей – прояв агресивного відношення один до одного в суспільстві. Головною причиною соціальних конфліктів є агресивність індивіда та натовпу.

Стосовно самої агресії та її походження, видів, причин виникнення та шляхів усунення або хоча б зменшення ступеня її впливу на людину, як одиничний об'єкт, так і на спільноту, взагалі, існує багато трактувань та роздумів. В сучасному тлумачному психологічному словнику подається таке трактування: «Агресія (від лат. *Aggressio* - напад) – індивідуальна чи колективна поведінка або дія, направлена на заподіяння фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи. ... Форми агресія, що розвиваються в таких масових соціальних явищах, як терор, геноцид, расові, релігійні та ідеологічні зіткнення, звичайно супроводжуються процесами психічного зараження і взаємної індукції, стереотипізацією уявлень у створюваному «образі ворога». Готовність до агресивної поведінки розглядається як стійка риса особистості – агресивність» [2]. «Агресивність (від фр. *agressif* - агресивний) – стійка риса особистості, що проявляється в готовності до агресивної поведінки. ... Агресивність – одна з природжених установок, що корениться в садистичній фазі лібідо. Виражається в прагненні до наступальних або насильницьких дій, направлених на нанесення ушкоджень або на знищення об'єкту наступу» [2]. В філософському словнику поняття «агресивність» означає будь-яку індивідуальну чи колективну дію, яка полягає в спричиненні шкоди фізичному, психічному чи моральному буттю окремих осіб або людських груп та спільнот [3]. Воно не має конкретного негативного чи позитивного забарвлення. У межах етологічного підходу агресія сприймається як доцільний інстинкт, вироблений у процесі людської еволюції. Витоки його формування відносять до З. Фрейда, а за ним і до австрійського біолога К. Лоренца, якого називають «батьком соціальної етології». На підставі вчення поведінки деяких видів тварин у природних умовах К. Лоренц одним із перших дійшов висновку, що за певних обставин у більшості тварин нібито автоматично спрацьовує інстинктивний

механізм агресії і вони нападають на інших представників свого виду. Така «внутрішньовидова агресія», за твердженням Лоренца, має настільки ж нездоланий і природний характер, як, наприклад, голод або статевий інстинкт, і в свою чергу також служить цілям збереження виду. Таким чином, Лоренц характеризує агресію як корисне явище, яке служить збереженню життя. Він стверджує, що такий процес, який забезпечує організм здібністю та спроможністю до боротьби за своє існування серед собі подібних, викликаний лише базовим інстинктом самозбереження. При цьому агресія – це не лише реакція на зовнішні подразники. Відповідно до теорії Лоренца, агресивна енергія постійно виробляється та накопичується в організмі людини. В процесі життєдіяльності вона періодично виривається назовні у відповідь на якийсь подразник [4].

Науковці розділились на два табори щодо причин прояву та дії агресії. Перші стверджували, що агресія виникла лише за наявності сторонніх, тобто зовнішніх факторів. «Процес формування вторинного (соціального) рівня агресії відбувається під величезним впливом хворого суспільства, у якому соціалізується індивід. У цьому процесі важлива роль відводиться вихованню, засобам масової інформації, соціально-психологічним умовам (фрустрація, настанови, інструкції, параноїдальні ідеї)» [5]. Але згодом, дослідники, які займалися даною проблематикою та намагалися дослідити відповідне явище в соціумі, дійшли висновку, що агресивний стан може бути викликаний й без впливу зовнішнього чинника. То люди насправді злі за своєю природою чи все ж таки добрі? Над цим питанням замислювалися видатні філософи. Наприклад, Томас Гоббс у своїй книзі «Левіафан» у 1651 році говорив про «війну проти всіх» (*bellum omnium contra omnes*) і про те, що «людина для людини вовк» (*homo homini lupus*). Тобто він вважав, що люди, більше погані, ніж хороші [6].

«Агресія у філософії – поняття, що позначає гранично насильницькі акти суб'єктів (сторін) взаємодії. Вирізняють агресію у рослинному, тваринному та соціальному світах. Так звана природна агресія пов'язана з інстинктом самозбереження і продовження роду і виступає важливим адаптивним механізмом усього живого (Лоренц). Агресія у світі соціальної інтеракції характеризується насильницькими та примусовими актами фізичної і вербальної поведінки суб'єктів, що виходять за межі фізичної самодостатності і духовної суверенності і в своїй деструктивній функції загрожують безпеці як окремого людського індивіда, так і соціального життя в цілому. Тлумачення агресії неоднозначне - від релігійного і морального засудження (буддизм, християнство) до психологічного, політичного та історичного виправдання» [1]. Сам Лоренц почав розмірковувати на тему агресії зі спостережень за рибками на узбережжі Флориди, яка стала основою його гіпотези «про бойову поведінку деяких риб та функцію їхнього окрасу для збереження виду» [4].

Лоренц, опираючись на модель Фрейда і того ж часу доводячи свою точку зору через певну критику цієї моделі, посилається на інстинктивну природу людської агресії. «З. Фрейд виділив два фундаментальних інстинкти – інстинкт життя (творче начало в людині, Ерос) і інстинкт смерті (Танатос – початок руйнівний, з яким і пов'язують агресивність). Теорія потягу до смерті була

здіяна в роботах й інших науковців, здебільшого психологів. Зигмунду Фройдю вдалося успішно поєднати роздуми всіх прибічників даної концепції в одну теорію, що дало поштовх на популярність так званої другої дуалістичної теорії. Потяг до смерті, за З. Фройдом, спонукає до саморуйнування, і агресія є механізмом, завдяки якому цей потяг перемикається: руйнування направляється на інші об'єкти, у першу чергу, на інших людей» [7].

Насправді агресія – міцна енергія, і питання про те, куди вона буде спрямована, залежить від зовнішніх та внутрішніх умов та переконань. Звісно, у тварин цей процес належить до інстинктів. «Агресія, яка спостерігається у багатьох тварин, спрямована проти побратимів свого виду, взагалі кажучи, жодним чином не шкідлива для цього виду, а навпаки - необхідна для його збереження. Однак, це аж ніяк не повинно спокушати нас оптимізмом з приводу сучасного стану людства, зовсім навпаки» [4]. Стосовно людей, існує багато протиріч між представниками філософії, психології та соціології, а також різними носіями відмінних культурних кодів, незбіжних світоглядів. Насправді, питання неоднозначне й потребує розгляду з урахуванням багатоманітних факторів. Який матиме вплив агресія та яким буде її результат, прогресуючий чи руйнівний, - досі важко стверджувати. Причиною цьому є той факт, що агресію відносять до інстинктів, а «головна небезпека інстинкту полягає в його спонтанності. Якщо б він був лише реакцією на певні зовнішні умови, як припускають багато соціологів і психологів, то становище людства було б не таким небезпечним, як у реальності» [4]. Звісно, майже всі дослідники погоджуються з тим, що «пояснення природи агресії відбувається через пряму апеляцію до біологічної природи людини. В основі цього підходу лежить відомий постулат вчення Ч. Дарвіна, який говорить: змінити людину щодо її біологічної спадковості та вроджених нахилів можна лише в тій мірі, наскільки це реально в результаті природного відбору і спеціальних вправ» [5]. Зрозуміло, що в кожній живій істоті існують базові інстинкти, без яких не можлива її екзистенція. Але порівнювати людину з твариною, і стверджувати про наявність агресії в однакових формах її вираження в обох варіантах сутності, не можна і не можливо.

«Слід зазначити, що пояснення агресивності в рамках теорії К. Лоренца є досить спрощеним, тому що при порівнянні поведінки людини і тварини не враховується дуже серйозний аспект, а саме те, що соціальний вплив і навчання грають безсумнівно велику роль у розвитку людини, ніж тварин... К. Лоренц все ж допускає можливість регуляції людської поведінки і відводить певну роль вихованню, покладає надії на посилення моральної відповідальності за своє майбутнє» [5]. Отже, стає зрозумілим той факт, що в будь-якому разі на людину має вплив її походження, умови існування, розвиток, взаємозв'язок з навколишнім світом та персонально з собою. Тобто, вторинні фактори, не лише базові, що проявлені в ролі «тваринних» інстинктів. Німецький лінгвіст Райнхарт Філер, який досліджував роль емоцій у вербальній комунікації, стверджував, що кожна людина має власний різний ступінь потенціалу агресії. Агресія, як сама по собі так і різні її прояви можуть бути контрольованими громадським оточенням та вихованням [8]. В кримінології переконливо доведено, що

відхильну поведінку не визначають «вроджені механізми», а зумовлюють соціально-психологічні чинники, зокрема особливості мікросередовища, групові взаємини, недоліки виховання. Саме під їх впливом виникають і розвиваються такі види відхильної поведінки, як агресія, аномія та фрустрація. Агресія – відхильна поведінка людини, яка заподіює моральний, фізичний і матеріальний збиток іншим людям або порушує їхній психічний дискомфорт [9, 450].

Існування в суспільстві завжди чинило тиск на саму людину та її світосприйняття, що досить часто ставить в залежність «істоту мислячу» перед всілякого роду вибором. Як наприклад, найбільш часте питання, що звучить в думках кожної людини і виливається в найпопулярнішій концептуальній парадигмі творів різних епох – питання добра і зла. «Вільний вибір людини між добром і злом можливий тільки в межах культури, лише всередині її. Спілкування і роз'єднання, що не порушує природної моральності на рівні звичаю і загальних моральних цінностей та ідеалів, утримують людське життя, за всієї його драматичності й конфліктності, в межах культури. Моральне й неморальне є результатом вибору людиною між традиціями й новаторством, старим і новим. Крайні форми аморалізму (вбивство, зазіхання на життя, честь, гідність людини та її права і т. п.) є руйнуванням суспільної природи людини, культури, моральності й не мають ніяких виправдань, хоч би якими цілями вони прикривалися» [10]. Результатом присутності та взаємодії людини в суспільстві може бути як позитивний, так і негативний. Власне агресія і виникає через негативний вплив співіснування, через що й виникають загрози тому ж самому людству загалом, або ж конкретній людині в декотрих ситуаціях. «Хто безпосередньо загрожує існуванню виду – це не «пожиратель», а конкурент; саме він і лише тільки він» [4].

У тваринному світі саме агресія і є ненавистю. Людська агресія може досягати такої інтенсивності та наближення до об'єкта, де вона більше не має обмежень від небажаних подразників. У ненависті знижується рівень взаємодії. Вербальна образливість, перетин кордонів і напад вказують на почуття ненависті. «Ненависть руйнує суспільство, оскільки надмірна реакція порушує культурні правила. Однак у ненависті є потенціал, який можна порівняти в деяких моментах з любов'ю. Колективи стають вибухонебезпечними масами, оскільки наростає ненависть. Здатність відчувати агресію і діяти агресивно можна використовувати систематично. Однак, на відміну від кохання, немає адекватних механізмів вимкнення назріваючого вибуху агресії. Любов може бути мертвою, але ненависть самопідкріплюється. Ненависть заразлива» [11].

Виходячи з вище сказаного можна стверджувати, що ненависть та агресія взаємопов'язані. В процесі життєвого шляху кожна людина нашоується на такого характеру відчуття та перебуває в стані, що може призводити до негативних наслідків. Походження агресії зрозуміле, воно закладене в кожному з нас з народження на рівні фундаментальних інстинктів. Але ж чому ми піддаємося її тиску, якщо не одним науковцем було винесене твердження того, що соціалізована особа може підпорядковувати свої відчуття та тяготіння до чогось на беззмістовному рівні? Існує достатньо міркувань у відповідь не це питання. Справа в тому, що для людей характерне накопичення агресії. І

найстрашніші та важчі наслідки її накопичення саме в колі близьких чи добре знайомих осіб. «У такій ситуації – а я можу це стверджувати з власного досвіду - всі стимули, що викликають агресію і внутрішньовидову боротьбу, зазнають різке зниження порогових значень. Суб'єктивно це проявляється у тому, що людина на дрібні жести свого кращого друга - варто тому кашлянути чи висьорбатися – відповідає реакцією, яка була б адекватна, якби йому дав ляпас п'яний хуліган. Розуміння фізіологічних закономірностей цього надзвичайно болісного явища хоч і запобігає вбивству друга, але жодним чином не полегшує мук. Вихід, який зрештою знаходить той, хто розуміє, полягає в тому, що він тихенько виходить із барака (намети, хатини) і розбиває щось не дуже дороге, але щоб розлетілося на шматки з найбільшим можливим шумом. Це трохи допомагає. Мовою фізіології поведінки це називається, за Тінбергеном, перенаправленою, або зміщеною, дією. Ми ще побачимо, що цей вихід часто використовується в природі, щоб запобігти шкідливим наслідкам агресії. А той, хто не розуміє вбиває-таки свого друга - і нерідко!» [4]. Нажаль, в ході історичного розвитку людства та умов його існування було розкриття фактів та ситуацій прояву агресії, яка призводила до доволі тяжких наслідків. «Оскільки процеси фокусуються в полі соціального контексту, йде домінування соціальних факторів як детермінант агресії, що створює умови для формування хворого патологічного суспільства. І тільки змінення соціальної і духовної настанови суспільства дозволить зменшити вплив негативних соціальних детермінант та розв'язати проблему людської деструктивності» [5]. Війни, навмисні вбивства, теракти та аналогічні дії, наповнені виплеском ненависті до окремих представників людства, забирали життя ні в чому не повинних людей, найвищої цінності буття на планеті. І все це через агресію, яка призводить до насильства. «Насильство - застосування сили або загроза її застосування. В найширшому смислового контексті, сила - це вияв свавілля та його здійснення відповідно до намірів певного суб'єкта. З огляду на це, насильство є обмеженням, аж до зведення нанівець, можливостей вільної життєдіяльності індивідів та людських спільнот. Насильство включає нав'язування у той чи інший спосіб суб'єктам неадекватних їхній природі умов життєдіяльності; зазнавати насильства означає втрачати свободу. Відповідно до характеру здійснення і форм вияву розрізняють насильство пряме, або інституційне, фізичне, психологічне, інтелектуальне (нав'язування думки), мовне (ненормативна лексика), символічне...» [1]. Але необхідно сконцентруватися на оцінці та розмежуванні понять агресії і насильства. Позаяк теоретична плутаниця в даному питанні, без сумніву, може ввести в оману правильне сприйняття цієї проблеми та пошук виходу з неї. Смазнова І.С. інтерпретує поняття насильства та агресії наступним чином : «При поверхневому розгляді поняття «насильство» є складовою частиною поняття «агресії». Але незалежно чи викликаний агресивний акт спонтанними, несвідомими імпульсами і реакціями, де не переслідується певної мети, або ж агресія пов'язана іншими причинами, агресія завжди пов'язана з насильством. Хоча серед деяких дослідників агресії присутнє зворотнє. Агресія, якщо не завдає фізичного насильства, так заподіює насильство вербальне, психологічне, моральне і т.п., в будь-якому прояві має собою наслідком насильство по

відношенню до кого-небудь або чого-небудь. Навіть, якщо припустити згідно психологічним дослідженням, що агресія може бути «во благо», вона буде такою тільки для суб'єкта агресії, наприклад зняття психологічної напруги, скидання дратівливості на об'єкт агресії, наявність агресії як складової творчого імпульсу. Поняття агресії має цілком деструктивний і руйнівний характер, чого не можна сказати про насильство, яке часто здійснюване з позитивними мотивами і має позитивні наслідки. І в цьому плані насильством можна вважати будь-яка дія, що має примусовий характер, здійснюване поза волею об'єкта додатка цієї дії. Саме тому поняття насильства з логічної точки зору ширше поняття агресії» [12]. «Так, наприклад, поняття насильства і агресії є ключовими категоріями в кримінальному праві. Не з'ясувавши сутність цих категорій, не можна з достатньою мірою достовірності визначити належну міру покарання, правильно кваліфікувати злочин. Саме тому необхідна робота над визначенням насильства та агресії» [13].

Будь-яке відхилення від форм спілкування, що притаманні певній групі, викликає агресію, і тому члени такої групи виявляються змушені точно виконувати всі норми соціальної поведінки. А більшість ситуацій з відхиленням цих норм безпосередньо пов'язані з мовою, адже спілкування в соціумі відбувається за рахунок мовлення та систем мови. Людина в її людській життєдіяльності завжди дає про себе знати, тобто відтворює свої думки та почуття в формі мовленнєвих знаків, з яких створює текст. В таких випадках, під впливом агресії, ненависті та інших негативних ефектах, формується та продукується так звана ненормативна лексика та словниковий запас з негативним відтінком і значенням, вживання чого визначає стан суб'єкта та розкриває його відношення до об'єкта ненависті. І навіть якщо фізичної шкоди не завдається, через мовлення та його стиль, з використанням відповідних лексичних, фонетичних та стилістичних компонентів реципієнт може піддаватися насильству та агресії. Деякі науковці навіть займалися складанням так званих глосаріїв маркерів агресивної поведінки людини. Наприклад, О. Хренніков уклав такий словник, який був представлений набором знаків-лексем агресивно-конфліктної, агресивно-попереджувальної і агресивно-контактної дії людини. Власне в побуті, під час розмовного стилю спілкування, найчастіше зустрічаються лексичні елементи, тобто слова, значення яких може змінюватися залежно від контексту та ситуації, що виникає поміж співрозмовників. За використанням негативно забарвлених лінгвістичних конструкцій та елементів досить часто виникають конфлікти та агресія і навпаки. Тобто, це взаємопов'язаний процес. І якщо не зупинитися вчасно, може відбуватися ситуація, що була вище вказана Лоренцом про вбивство друга через накопичення агресії та невміння впоратись з цим тягарем без втрат. Людвіг Вітгенштейн робить «ставку» саме на самоопанування і закликає починати втілення змін власної концепції, яку потрібно в будь-який момент переосмислити й виправити, базуючись при цьому на філософії. Вимога постійних змін ґрунтується на етичному ставленні, яке виражається, з одного боку, у самонав'язаному високому етосі в письмовій формі, з іншого — у способі життя, який відповідає етосу. «Філософування вимагає жвавого, невтомного

вивчення мови, дослідження різниці між змістовними і безглуздими реченнями, вираженими в «Трактаті» на основі логіки, а також дослідження різноманітних форм і значень слів у повсякденному мовленні, з якими Вітгенштейн бориться, особливо в наступні роки, оскільки філософські проблеми – це переважно мовні проблеми, наслідки нашого неправильного поводження з мовою, нашого нерелексивного використання слова та ідіоми, які призводять до філософської плутанини. Необхідною умовою для уникнення цієї плутанини є не лише обережне використання мови, а й уважне сприйняття феноменального світу, яке має зустрічатися з повагою та здивуванням» [14].

Про вплив та щодо запобігання агресивного відношення з використанням лексики, що завдає шкоди психіці, моральному здоров'ю та світосприйняттю опонента писали філософи різних країн. Кожен при цьому дійшов своїх висновків. «Етологічний метод дозволяє прогнозувати розвиток агресивної активності (в тому числі і прихованої) за латентними ознаками з урахуванням етнічної (лінгвістичної) приналежності людини» [15]. Не можна не погодитись, що співіснування в суспільстві, виховання, взаємодія з собі подібними має як недоліки, так і переваги. Людина абсолютно здатна контролювати себе і результат своєї життєдіяльності, але лише за умови прикладання великих зусиль в роботі над собою. Г.С. Сковорода в своїх спостереженнях дійшов висновку про те, що «людина здійснює прекрасні вчинки і щаслива тільки тоді, коли вона погодить свою поведінку і образ життя зі своїми природними схильностями. А можливість подолання людиною моральних вад Сковорода зв'язує не з зовнішніми обставинами (на які ми так часто зважаємо), а з внутрішніми якостями людини. Прагнення «бути краще» Сковорода пов'язує з поняттям «чистої совісті», звертаючись до внутрішнього світу людини» [16].

Висновки

На завершення можна дійти висновку, що агресія, агресивність, насильство є практично буденними факторами поведінки людини в суспільстві. Це серйозна проблема, яка викликає небажанні дії в різних сферах діяльності індивіда. Зростає рівень життя соціуму, розвивається освіта, досягнення цивілізації та відкриття вчених розширили горизонти екзистенції людини, проте, нажалі поки що, людство не може впоратися з небажаним чинником, таким як агресія, що частіш за все має негативний вплив на життєдіяльність представників людського роду. Вивчення та аналіз природи походження агресії та її виплиск у соціумі стосується не однієї науки та потребує ширшого та більш ґрунтового задіяння дослідницьких інтересів.

Література:

1. Булатов М.О. Філософський словник / Булатов М.О. — К.: СтилоС, 2009.— 575 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf
2. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Х.: Прапор, 2007. – 640с.
3. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії

імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.] – Київ: Абрис, 2002. – VI, 742с.

4. Lorenz, Konrad, Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression. Wien: Dr. G. Borotha-Schoeler Verlag, 1963, S. 263.

5. Олена Коломієць, Агресивність особистості: етологічний і екзистенційний контекст – «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць.- К., 2012. Випуск 58 (3) – 2012 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://ird.npu.edu.ua/files/kolomiec.pdf>

6. Томас Гоббс, Левиафан (1651 г.) Політична філософія – CreateSpace, 2016 – 298 с.

7. Jenseits des Lustprinzips, Leipzig, Wien, Zurich, Internationaler Psychoanalytischer Verlag Ges. M. B. H., 1920. G.W., Bd. 13, S. 1-69....

8. Reinhard, Fiehler, Kommunikation und Emotion: theoretische und empirische Untersuchungen zur Rolle von Emotionen in der verbalen Interaktion – Walter de Gruyter, 1990 – 335 S.

9. Варій М.Й. Психологія особистості: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008, - 592 с.

10. Слюсаренко Р.О., Зміст логіки добра і зла. «Філософські проблеми людини і суспільства в реаліях ХХІ століття» (в рамках програми МОН України Всеукраїнські сквородинські навчання «Пізнай себе»), 13 березня 2020 р. – Київ, 2020.– 458 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u333/tezi skovoroda zbirnik 13 berezenya 2020 1.pdf>

11. Martin P. Wedig, Liebe und Hass vom Anbeginn zum Alltag: Ausgabe 2/2011.

12. Смазнова І. С. Насильство та агресія: традиції інтерпретації [Електронний ресурс] / І. С. Смазнова // Концептуалізація та використання правової спадщини : матеріали Всеукр. круглого столу (26 грудня 2018 р., м. Одеса) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф. загальнотеорет. юриспруденції. – Електронні дані. – Режим доступу : <https://hdl.handle.net/11300/11932>

13. Смазнова І.С., Агресія і толерантність: філософсько-правовий дискурс: монографія / І.С. Смазнова. – Одеса: Фенікс, 2019. – 378с.

14. Ludwig Wittgenstein, „Die Arbeit an der Philosophie“ als „Arbeit an Einem selbst“ (von Ilse Somavilla) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.uibk.ac.at/brennerarchiv/literatur/tirol/lilit 6 2015/zeitblende/links/vortrag-lw teil-2.pdf>

15. Борисенко О. Д., Аналітико-статистичні методи й моделі психології та педагогіки : Вибрані лекції / О. Д. Борисенко, Р. Є. Майборода. – К. : ВЦ «Київський ун-т», 2000. – 117 с.

16. Кісіль Наталія, Проблеми людини і суспільства в філософії Г. Сковороди «Філософські проблеми людини і суспільства в реаліях ХХІ століття» (в рамках програми МОН України Всеукраїнські сквородинські навчання «Пізнай себе»), 13 березня 2020 р. – Київ, 2020.– 458 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u333/tezi skovoroda zbirnik 13 berezenya 2020 1.pdf>

References:

1. Bulatov M.O.(2009) Philosophical dictionary, 575 p. Available from: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf
2. Shapar V.B.(2007) Modern explanatory psychological dictionary, 640p.
3. Philosophical encyclopedic dictionary (2002) / NAS of Ukraine, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy; [edited by: V. I. Shynkaruk (head) and others], VI, 742 p.
4. Lorenz, Konrad (1963). The so-called evil. On the natural history of aggression, 263p.
5. Olena Kolomiets (2012). Aggressiveness of personality: ethological and existential context - "Gilea: scientific herald": Collection of scientific works, Issue 58 (3) Available from: <https://ird.npu.edu.ua/files/kolomiec.pdf>
6. Thomas Hobbes (2016). Leviathan (1651) Political Philosophy, 298 p.
7. Beyond the pleasure principle (1920) Leipzig, Vienna, Zurich, Internationaler Psychoanalytischer Verlag Ges. M. B. H., G.W., vol. 13, pp. 1-69.
8. Reinhard, Fiehler (1990). Communication and Emotion: theoretical and empirical studies on the role of emotions in verbal interaction, 335p.
9. Vary M.Y. (2008) Personality psychology, 592 p.
10. Slyusarenko R.O.(2020) The content of the logic of good and evil. "Philosophical problems of man and society in the realities of the 21st century" (within the framework of the program of the Ministry of Education and Culture of Ukraine "Know Yourself" All-Ukrainian pan training), 458 p. Available from: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u333/tezi_skovoroda_zbirnik_13_berezenya_2020_1.pdf
11. Martin P. Wedig (2011). Love and hate from the beginning to everyday life: Issue 2/2011.
12. Smaznova I. S.(2018). Violence and aggression: traditions of interpretation [Electronic resource] / I. Smaznova // Conceptualization and use of legal heritage: materials Vseukr. round table / National Odesa University law Acad." Available from: <https://hdl.handle.net/11300/11932>
13. Smaznova I.S.(2019). Aggression and tolerance: philosophical and legal discourse: monograph / I.S. Smaznova, 378 p.
14. Ludwig Wittgenstein, "The work on philosophy" as "work on oneself" (by Ilse Somavilla). Available from: https://www.uibk.ac.at/brennerarchiv/literatur/tirol/lilit_6_2015/zeitblende/links/vortrag-lw_teil-2.pdf
15. O. D. Borysenko(2000) Analytical and statistical methods and models of psychology and pedagogy: Selected lectures / O. D. Borysenko, R. E. Maiboroda, 117 p.
16. Nataliya Kisil (2020). Problems of man and society in the philosophy of G. Skovoroda "Philosophical problems of man and society in the realities of the 21st century" (within the framework of the program of the Ministry of Education and Culture of Ukraine "Know Yourself" All-Ukrainian pan-educational training), 458 p. Available from: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u333/tezi_skovoroda_zbirnik_13_berezenya_2020_1.pdf

Abstract. Each generation faces problems during interaction in society, the search for ways to solve them and possible improvement of living conditions within a certain social group and society in general. One of the characteristic features of human coexistence is communication. But in recent years there are more and more arguments that modern civilization is becoming more aggressive. Adequate forms of communication are observed in everyday interpersonal relations. Conversations were replaced by verbal aggression, which is expressed in various forms with a negative connotation towards the interlocutor. Consideration of the concept of aggression from the point of view of philosophy, psychology, pedagogy, criminology and linguistics and its verbal expression are the main issues that come into focus of this article.

Key words: aggression, social interaction, aggressiveness, violence, existence, analysis

УДК-165.

**THE PROBLEM OF INNOVATIONS IN THE COGNITIVE SPHERE AND
HOLISTIC STRATEGIES OF COGNITION
ПРОБЛЕМА НОВАЦІЙ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ХОЛІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ
ПІЗНАННЯ**

Poplavska Tetiana

ORCID: 0000-0003-2492-8068

Ph.D, docent South Ukrainian National

Pedagogical University named after K.D.Ushinsky

Odessa, Staroportofrankovskaya 26,65000

***Abstract.** The problem of knowledge is one of the most pressing problems of the philosophy of science in the 21st century. This is due, first of all, to the peculiarities of the development of scientific and technological civilization and the style of thinking generated by it. The article discusses the cognitive and explanatory possibilities of holistic epistemology as an opportunity for the development of a holistic mentality and a more harmonious socio-cultural space.*

Keywords: epistemology, holism, mentality, rationality, analytics

Introduction.

We all live in a very difficult time – a time of change. Changes occur in almost all types of human activity, and these changes do not always lead to improvement or progress, rather, on the contrary, there is a whole fan of global problems that need to be solved urgently, and not by individual countries or regions, but by the whole world. In this regard, there is a need for humanity to be imbued with the idea of the unity of the world, especially since at the fundamental level, as physicists explain to us, nature is one and all the boundaries in it are very conditional and only reflect the consistent approach of social consciousness to the truth. If nature is one and integral in its essence, then the methods of cognition must be just as integral. Therefore, an urgent issue of modern epistemology should be the expansion of cognitive strategies, which can contribute to the expansion of the worldview field not only of young scientists, but also of a wide range of European scientific intelligentsia.

Results.

The existing methodology of the scientific approach, which was based on rationalism and the analysis of the complex by decomposing it into parts, throughout the twentieth century showed that when studying the integral properties of a system, it is not able to describe them. This happens because any, even imaginary, operation of separating an element means the destruction of integrity and the loss of a number of qualitative properties, which leads to the fragmentation of knowledge, and with it the fragmentation of the worldview.

This is the impasse in which the technogenic civilization now finds itself with its cult of scientific and technological progress, with its attitude to nature as a faceless, and sometimes even as a hostile environment, with its individualism as the basis of society, with its social domination of the financial oligarchy and many other attitudes of thinking and perception, which actually give rise to the existing fan of global problems.

Scientists and philosophers see a way out of this impasse in different ways: some advocate changing a person in order to improve social life, others advocate changing social life in order to improve a person. According to the holistic concept, life is one and every being (holon) is characterized not only by the subtlest internal homeostasis, but also by elusive and innumerable connections with all other holons and with the entire Whole. Man as a thinking creature plays an important role in this finely tuned interaction of everything with everything, which is why it is so important for him to have an adequate worldview and attitude that can be formed by means of modern science and education.

An adequate worldview should be understood as such a system of views on the world, in which there are clear and unambiguous answers to the most intimate questions of mankind: Who are we? Where are we and why? Where do we come from and where do we go then? Here we can add the famous Kantian questions: What can I know? What can I hope for? and What should I do? These are eternal questions, and the answers to them must be given by a new epistemology.

But, there are problems here. First, how dramatically can the methods of cognition change within the old paradigm? Secondly, to what extent is our scientific establishment ready to accept innovations in the cognitive sphere?

The picture of the world, as it is defined by experts, is a system of images and connections between them, visual representations of the world and the place of man in it, of the relationship of man with reality, of his role and his place in the world, of the spatial and temporal sequence of events, their causes, significance and goals. A person acts based on his picture of the world. She combines all the images and concepts known to her into a single global image, which contains everything she has encountered in life. In fact, this is the most complex mental formation that we form from early childhood, it is a multi-layered structure that stores all the knowledge about the world around us in the form of memories or images.

The picture of the world, as a rule, is formed in the process of upbringing and education with the use of certain cognitive strategies. In modern science and education, behind the seeming pluralism of methods of cognition, there is only one - the method of trial and error. According to Karl Popper, expressed in his book *Logik der Forschung* (2002), the method by which all problems are solved is usually the same – it is trial and error.

The method of trial and error has been known to mankind since prehistoric times, it has always been used within the framework of traditional, more precisely, everyday logic, where the law of exclusion of contradictions works, which says that two statements that contradict each other cannot be true at the same time. However, this method has always been good only when applied to a single, physical, three-dimensional reality, which is structured according to the principle of "or either" and the third option is really not given.

The application of this method to a psychic or spiritual reality always leads to a contradiction on the part of the researcher, who a priori denies the existence of realities other than the physical. At the same time, a negative attitude to the contradictions that arise in the process of constructing scientific theories leads to unambiguous conclusions, to the simplification of the object of study, be it the World or the Man.

The imperfection of the existing scientific methods of cognition is especially striking when trying to explain the phenomena of quantum physics. For example, the famous physicist John von Neumann, realizing the fact that the quantum world does not fit into Aristotelian either-or logic, invented three-valued logic. To the two options proposed by Aristotle: "true" or "false", the scientist added "possibly" (Von Neumann J., 1961). Some physicists believe that von Neumann solved "all" paradoxes, others consider three-valued quantum logic to be nothing more than a formalism or trick that does not clarify the uncertainty of quantum events, while transactional psychology shows that perception always begins with a state of "maybe."

The dominant epistemology in modern science is based on one-dimensional logic or the same one-dimensional dialectics. The picture of the world, formed within the framework of this epistemology, has the following characteristic features: the assertion of a certain objective reality, independent and opposite to man; the properties and characteristics of this reality are encoded in immutable physical laws; A person can obtain reliable (albeit imperfect and experienced) knowledge about reality by strictly adhering to the objective procedures and norms proposed by the scientific method.

A number of works by both Western and domestic philosophers are devoted to the criticism of this classical episteme, as well as attempts to build knowledge on new principles. The ontological and epistemological foundations of classical science are questioned. Such researchers as I.Z. Dobronravova, V.Z. Lukyanets I.M., I.M. Predborskaya, V.A. Ryzhko substantiate the multidimensional, non-linear approach to the study of science and man as an "epistemological turn", which causes a revision of the way of obtaining knowledge, a revision of the foundation itself, as well as the attitude to the bearer of knowledge, a turn to "personal" knowledge.

Epistemological "manifestos" are also put forward by feminist researchers - G. Brandt, E. Vasilyeva, V. Haydenko, S. Zhrebkin and I. Zhrebkina, E. Zdravomyslov and A. Temkina, A. Kletsyn and I. Kletsyna.

All these attempts to construct new knowledge, of course, expand the possibilities of traditional, classical epistemology, but they also suffer from limited methods of cognition for a number of reasons: the Eurocentric nature of scientific interests, the limited cognitive capabilities of a person within the framework of a single, three-dimensional reality, and the use of formal-logical attitudes.

Meanwhile, in ancient culture, for hundreds, if not thousands, of years, three variants of knowledge were known. The first, the simplest, was actively used by Aristotle and admirers of his talent - formal-logical - with his law of the excluded third. It is also the basis of all other methods of knowledge used in both the natural sciences and the humanities, including synergetics with its "nonlinearity", feminist epistemology with its masculine and feminine types of being and the ideology of emancipation, and many others discussed in Western philosophy of science.

The second variant is known to us from Plato's dialogues and bears the appropriate name – dialectical. In contrast to Hegel's one-dimensional dialectic with its thesis-antithesis-synthesis triad, Plato's dialectic is essentially multidimensional, because it admits all kinds of human experience, up to and including religious-mystical experience, all kinds of knowledge, including mythological, and all possible metaphysics.

Reading Plato's dialogues, one can trace the train of thought of the philosopher, who moves in a circle around the object of contemplation with the help of a dialogue between the presenter and the listeners. More often than not, Socrates is the leader in Plato's work, and it can be seen how he achieves results with a constantly renewed 'concentric attack', moving towards the object in narrowed circles; as a result of summing up or integrating a combination of single impressions received from different points of view, A multidimensional, multifaceted impression is formed until the last, conceptually incomprehensible stage of this concentric approximation, the subject cognizes. is identified with the object of knowledge. From this experience is born a symbol, a guiding sign comparable to the symbolic language of mathematics, and a paradox that transcends itself.

The problem with this way of thinking is not to fix the mind according to the system of classical logic, according to which no two opposite statements can be true at the same time and there is no third possibility, but to keep the mind mobile, that is, to change the point of view by allowing the mind to make circles around the object it knows. This way of thinking by no means abolishes conventional logic, as well as the multidimensional logic of higher mathematics, but it assigns its place to each of these types of logic.

And, finally, the third variant of cognition, or rather the experience of knowledge, is mystical. Mysticism is a complex spiritual tradition that combines different, sometimes contradictory tendencies. It has a solid prognostic potential and ideological condensation. The mystical consciousness, with the help of intuition, tries to grasp the primordial unity of all things. It proceeds from the premise that through intense "communion with God" it is possible to obtain from Nature certain mysteries to which science and its corresponding type of rationality advance analytically and experimentally.

These three variants of cognition of the World and Man, which were used in ancient cultures, correspond to the three planes of Being: physical, psychic and spiritual.

The fact that our physical reality is not the only reality was also the first to be spoken of by physicists of the last century. According to David Bohm's concept, the world as we know it is only one aspect of reality, its "manifest" or "unfolded" order. The matrix that gives rise to it is a "hidden" (implicit) order, that is, it is a realm invisible to us, in which time and space are collapsed. In this way, consciousness and matter appear to be interconnected and interdependent, such that they have no causal relations at the "explicit" level of reality. They are nested within each other projections of a higher reality, which is neither matter nor consciousness in its pure form (D. Bohm, 2002).

Successful experiments gave Bohm's theory solidity, and the fractal geometry discovered by Benoit B. Mandelbrot (1977), describing the ordered chaos of nature, also demonstrated the "holographic" principle of infinite nesting of self-similar structures into each other on the basis of very simple mathematical relations.

Thus, a new picture of the world, or holographic, as it is sometimes called, can and should radically change and complement existing cognitive strategies. Here, as we can see, the poles of the ontological, anthropological and epistemological converge,

because we know this reality based on our ideas about it. At the same time, multidimensional or holistic dialectics can become a unifying method. The mentality formed by such dialectics can also be described as holistic.

Currently, the carriers of this type of mentality, as we learned from a study by a group of American psychologists led by Professor Richard E. Nisbett of the University of Michigan (Richard E. Nisbett, 2003), are representatives of the East Asian region, where it is obvious that the ancient tradition of knowledge has been preserved as much as possible. Researchers have come to the conclusion that East Asians have holistic thinking, they take into account the entire semantic field and attribute almost to it the causes of events. They make comparatively little use of categories and formal logic, and rely on "dialectical" thinking. At the same time, Western people are more analytical, they are focused primarily on a specific object and on the categories to which it can be attributed. To understand the behavior of an object, they rely on rules, including the rules of formal logic. The types of cognitive processes described are part of the broader naïve metaphysics and implicit epistemology that is characteristic of representatives of these cultures.

I was most interested in the last point about the influence of metaphysics and implicit epistemology on the cognitive procedures that people use to solve certain problems. It follows that our ideas about the world as a whole, about our place in this world, and about how we can know it and ourselves, that is, our thinking strategies, are really shaped by a certain culture and are not universal, as many Western scientists and philosophers have believed since the seventeenth century.

These are, firstly, and secondly, a holistic or holistic picture of the world and a holistic epistemology form respectively a holistic type of mentality, for which complexity means dynamism and constant variability, and the belief in instability and constant variability leads to the fact that the habits of categorization and the search for universal rules lose their meaning; contradiction seems inevitable because everything is constantly changing and opposing factors are constantly coexisting; interest in specific objects and events seem to be more useful than searching for abstractions.

Thus, the popularization of holistic epistemology can contribute to solving the problem of obtaining holistic knowledge through the discovery of the unity, completeness and concreteness of being. The highest degree of knowledge can only be knowledge-life, where the subject does not oppose the object, but knows the object because it is merged with it in its very being, where being and knowledge are one and the same.

The fundamental identity of being and cognition is presupposed by the very nature of the holistic method of cognition and must be considered as the unity of the knowable and the comprehensible, the knowable and the objective sense that is known. That is why the correlate of integral knowledge is not cognitive subject-object relations. The starting point of holistic thinking is the inseparability of subject and action, the activity of the subject and what his activity is directed towards: it inspires, not explains.

O.F. Losev (O.F. Losev, 1992) called such thinking "incorporated thinking", that is, thinking as a whole, where there is no categorical division, there is no difference between "general" and "individual". It is conceived as a sensuous-material phenomenon that is capable of being something general and giving rise to everything

specific and individual; It is able to transcend the immanent world into transcendence. Such cognition is more direct than forms of cognition, which stand out for the classical theory of knowledge, since they are beyond the difference between object and subject. It is both a means of cognition and cognition itself: being and cognition of being become two inseparable aspects of being in its entirety.

Findings.

Modern socio-cultural reality as heterogeneous, changeable, multivariate, plural, embodies new, non-traditional, alternative, sometimes provocative approaches that allow us to move away from the unambiguous definition of reality and man and abandon the concepts of linearity and reductionism in favor of harmony, integrity and diversity.

Список використаних джерел:

1. Popper K. (2002). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, London: Routledge Classics. P.419-451.
2. Von Neumann J. (1961). *Collected Works*, v 1-6. Publisher: *Pergamon Press, Oxford*, V.1.
3. David Bohm (2002). *Wholeness and the Implicate Order*. London and New York: Routledge.
4. Benoit B. Mandelbrot (1977). *Fractals: Form, Chance and Dimension*. W. H. Freeman and Co., San Francisco. 365pp.
5. Richard E. Nisbett. (2003). *The Geography of Thought. How Asians and Westerners Think Differently - and Why*. Free Press. 288pp.
6. Лосев О.Ф., Лосева И.Н. Миф и религия в отношении к рациональному познанию., *Вопросы философии.*, 1992., № 7. С.69-70.

References:

1. Popper K. (2002). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, London: Routledge Classics. P.419-451.
2. Von Neumann J. (1961). *Collected Works*, v 1-6. Publisher: *Pergamon Press, Oxford*, V.1.
3. David Bohm (2002). *Wholeness and the Implicate Order*. London and New York: Routledge.
4. Benoit B. Mandelbrot (1977). *Fractals: Form, Chance and Dimension*. W. H. Freeman and Co., San Francisco. 365pp.
5. Richard E. Nisbett. (2003). *The Geography of Thought. How Asians and Westerners Think Differently - and Why*. Free Press. 288pp.
6. Losev O.F., Loseva I.N. Myth and religion in relation to rational cognition., *Questions of Philosophy.*, 1992., No. 7. P.69-70.

Анотація. Проблема пізнання є однією з найактуальніших проблем філософії науки у ХХІ столітті. Це пов'язано, в першу чергу, з особливостями розвитку науково-технічної цивілізації та стилем мислення, породжуваним нею. У статті розглядаються пізнавальні та пояснювальні можливості холистичної епістемології як можливості розвитку холистичної ментальності та більш гармонійного соціокультурного простору.

Ключові слова: епістемологія, холізм, менталітет, раціональність, аналітика

УДК 372.811.111

**THE ESSENCE OF GRAMMATICAL COMPETENCE IN TEACHING
ENGLISH TO 11 GRADE STUDENTS****СУТНІСТЬ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У НАВЧАННІ
УЧНІВ 11 КЛАСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ****Ardelian O.V. / Арделян О.В.***k.p.s., assoc. prof. / к.п.н., доц.*

ORCID: 0000-0002-7166-0095

Holovina K.V. / Головіна К.В.*student of the second (master's degree) level of education**faculty of Ukrainian philology, foreign languages and social communication**Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University,**Kropyvnytskyu, Shevchenka, 1, 25006**Центральноукраїнський державний університеті**м. В.Винниченка, Кропивницький, Шевченка, 1, 25006*

Анотація. В роботі розглядається питання, що граматична компетентність може бути визначена, як складова частина мовної компетентності, що входить в структуру іншомовної комунікативної компетентності. Граматична компетентність складається з таких елементів, як: лексичні, синтаксичні, фонетичні, морфологічні, орфографічні складов. До граматичної компетентності відносять оперування граматичними поняттями, засобами реалізації граматичних категорій, адекватне використання граматичних явищ у мовленні. Використовуючи у мовленні нові граматичні форми, учні запам'ятовують їх та використовують у своєму мовленні у подальшому здійсненні іншомовної комунікації.

Ключові слова: граматична компетентність англійської мови, іншомовна комунікативна компетентність, граматичні навички, граматичні знання, граматична усвідомленість.

Вступ.

Вивчення іноземних мов включає в себе багато аспектів. Одним з ключових аспектів є вивчення граматичних норм мови, оскільки процес засвоєння та вивчення граматичних норм є складним, з огляду на те, що його ускладнюють терміни і правила, винятки тощо. Граматичні аспекти англійської мови є найбільш складними для вивчення та засвоєння, з огляду на те, що англійська та українська граматики значно відрізняються. Сучасний рівень розвитку суспільства демонструє, що застарілі методи заучування граматичних правил не є ефективними, так як набуті знання учні не можуть ефективно застосовувати ані на письмі, ані у мовленні. Існує велика кількість інформаційно-комунікаційних технологій, які можуть бути використані в ході навчання граматичних структур англійської мови учнів старших класів. Отже, сучасна система освіти потребує модернізації засобами застосування нових методів вивчення та ефективного засвоєння граматичних аспектів мови.

Сучасний світ вимагає від освітньої системи значного реформування підходів до викладання, зокрема, формування граматичної компетентності. Результати навчання за старою моделлю обумовлюють необхідність формування нових підходів до викладання граматичних аспектів іноземної мови, з метою їх ефективного засвоєння учнями. Мета нашої роботи з'ясувати сутність граматичної компетентності у навчанні учнів 11 класу англійської мови.

Грамаіічній аспекі в контекіі освііінього процесу знаходиться у фокусі уваги багатьох науковців, які вважають формування грамаіічної компетентності пріоритетним завданням сучасної системи освіти (О.Б. Бігич, Н.Ф. Бориско, О.М. Ванівська, О.І. Вовк, Д.О. Вольницька, А.Г. Гудманян, С.Ю. Ніколаєва та ін.). Отже, проблема обумовлює необхідність докладного аналізу сутності поняття грамаіічної компетентності.

Основний текст.

Широке визначення поняття грамаіічної компетентності дає О.М. Ванівська, зазначаючи, що грамаіічна компетентність полягає в умінні грамаіічно коректно утворювати словосполучення, речення, що є фундаментальною умовою функціонування слів як засобу спілкування. Дослідниця зауважує, що грамаіічна компетентність є надзвичайно важливою для розуміння мовлення інших людей, носіїв іноземної мови: так, мовець може грамаіічно коректно вибудувати власне висловлювання, використовуючи обмежений набір лексичних одиниць та знань, щодо грамаіічних явищ мови, що вивчається. Проте, інші комуніканти можуть використовувати складні конструкції, що стане перепорою у розумінні усього висловлювання [1, с. 72]. Таким чином, реалізація повноцінного процесу двосторонньої комунікації можлива лише за умови розуміння співрозмовників одне одного.

Д. О. Вольницька зазначає, що грамаіічна компетентність може бути визначена як «знання грамаіічних елементів мови і вміння ними користуватися в процесі спілкування» [3, с. 53]. Зарубіжний науковець S. Thornbury [13] визначає, що грамаіічна компетентність є рівнем освоєння учнем основного коду мови, що включає в себе грамаіічні правила, словотворення, структуру речень, лексичний склад мови. На думку І. А. Воробйової грамаіічна компетентність може бути визначена як здатність особи ефективно та коректно використовувати набуіі грамаіічні знання та навички у кожній окремій ситуації, адекватно здійснювати мовну діяльність в процесі іноземного спілкування [4, с. 14].

Автор багатьох навчальних методик С. Ю. Ніколаєва зазначає, що вивчення грамаііки іноземної мови є фундаментальним елементом практичної мети навчання іноземних мов, яка може бути визначена, як «опанування комунікативною компетентністю на рівні, достатньому для іноземного спілкування у чотирьох видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, говорінні, читанні та письмі у типових ситуаціях» [6, с. 39]. Таким чином, на думку дослідниці, грамаіічна компетентність включає в себе навички ефективного застосування грамаіічних засобів мови, а саме:

- вміння побудування грамаіічно коректних висловлювань різного рівня складності;
- вміння розпізнавати та розуміти різноманітні грамаіічні структури у мовленні інших;
- вміння поєднувати та видозмінювати слова для побудови грамаіічно правильних словосполучень і речень.

Отже, на думку С. Ю. Ніколаєвої, грамаіічна компетентність може бути визначена, як складова частина мовної компетентності, що входить в структуру

іншомовної комунікативної компетентності. Як одна зі складових іншомовної комунікативної компетентності, граматична компетентність складається з таких елементів, як: зв'язки, закономірності взаємодії граматичних явища та концептів, що реалізуються ними; взаємодія рідної мови та іноземної, в ході якого виникають граматичні відносини, які полягають у взаємодії когнітивного та концептуального світосприйняття різних мовних соціумів [6, с. 54].

На думку дослідників О. Пометун, Л. Пироженко, поняття граматичної компетентності може бути визначене як «здатність особи до здійснення комунікативно-доцільного і ситуативно-адекватного застосування іншомовних граматичних знань, навичок і умінь з метою реалізації своєї мовної поведінки іноземною мовою в процесі спілкування». Дослідники зазначають, що використання цього терміну передбачає, що особистість володіє такими навичками, як здатність розуміти, граматично коректно висловлювати ті чи інші думки, використовуючи систему граматичних правил конкретної мови [8, с. 54].

Згідно загальноєвропейських рекомендацій щодо викладання іноземної мови (European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment [11, с. 52]), граматичну компетентність можна визначити як знання граматичних ресурсів мови і здатність їх використовувати. Граматична компетентність – це здатність розуміти та виражати значення шляхом створення та розпізнавання сформованих фраз та речень відповідно до цих принципів (на відміну від запам'ятовування та відтворення їх у вигляді фіксованих формул).

У міжнародній документації Ради Європи також наводиться визначення поняття: «Граматична компетентність є володінням навичок використання граматичних елементів конкретної мови та вмінням коректно використовувати ці знання на практиці. Граматична компетентність включає здатність розуміти і виражати певний сенс, оформляючи його у вигляді фраз і речень, побудованих за правилами певної мови (на відміну від механічного відтворення завчених зразків)» [5, с. 107 – 108]. Наведено складові поняття граматичної компетентності: а) високий рівень знань граматичних правил конкретної мови, за якими утворюються граматично вірні висловлювання – словосполучення, речення, які утворюють граматично вірний, осмислений текст; б) високий рівень умінь та навичок застосування граматичних засобів та явищ в іншомовній діяльності не залежно від ситуації та контексту спілкування; в) готовність та здатність розуміння, висловлювання будь-якого сенсу у будь-якій формі (усна, письмова), оформлюючи його за вимогами граматичного ладу конкретної мови [5, с. 108].

На думку вітчизняного дослідника І. П. Тригуба [10, с. 75] до основних складових граматичної компетентності можна віднести наступні:

– граматичні навички, які включають в себе:

1) навички говоріння й письма – репродуктивні навички;

2) навички аудіювання й читання – рецептивні навички, ознаками яких є автоматизованість, гнучкість, поетапна сформованість;

– граматичні знання;

– граматична усвідомленість.

На думку О. Вовк, граматична компетентність складається з таких елементів, як: лексичні, синтаксичні, фонетичні, морфологічні, орфографічні складові системи мови. До граматичної компетентності дослідник відносить і оперування граматичними поняттями, засобами реалізації граматичних категорій, адекватне використання граматичних явищ у мовленні [2, с. 22].

Основою граматичної компетентності є граматичні навички, які представлено групою рецептивних та репродуктивних граматичних навичок. Рецептивна граматична навичка полягає у ефективному розпізнаванні граматичних форм тексту, що сприймається засобами аудіо- або зорових каналів, та їх співвіднесенні із певним значенням. На відміну від репродуктивної граматичної навички, метою якої є вибір необхідної у певній комунікативній ситуації граматичної структури, базовою операцією рецептивної граматичної навички є сприйняття звукового або графічного образу граматичної структури [7, с. 240].

Отже, граматична компетентність є комплексним явищем, що входить до складу іншомовної комунікативної компетентності. С. Ю. Ніколаєва дає таке визначення: граматична компетентність – складова частина мовної компетентності, що входить в структуру іншомовної комунікативної компетентності. Граматична компетентність складається з таких елементів, як: зв'язки, закономірності взаємодії граматичних явища та концептів, що реалізуються ними; взаємодія рідної мови та іноземної, в ході якого виникають граматичні відносини, які полягають у взаємодії когнітивного та концептуального світосприйняття різних мовних соціумів.

Для формування граматичної компетентності можна розглянути такі підходи: комунікативний та концептуальний. Комунікативний підхід базується на формуванні граматичної компетентності засобами здійснення роботи над комунікативними завданнями та вправами, тобто, в рамках комунікативної діяльності. Отже, граматична компетентність формується в ході мовленнєвої діяльності учнів. Використовуючи у мовленні нові граматичні форми, учні запам'ятовують їх та використовують у своєму мовленні у подальшому здійсненні іншомовної комунікації [8, с. 101].

Концептуальний підхід було розроблено такими дослідниками, як С. Страус, Дж. Лі та інші. Такий підхід полягає у тому, що будь-яке висловлювання розуміється як комплексне явище, яке включає не лише граматичну складову, але й контекстуальну, стилістичну, характеризується наявністю авторських особливостей побудови тексту. А отже, в першу чергу, необхідно з'ясувати, який смисловий та емоційний ефект автор висловлювання хотів досягти. Концептуальний підхід дає учням змогу осмислити граматичні концепти та способи їх кодування носіями мови [12, с. 185].

Державний стандарт передбачає, що основною метою навчання іноземної мови є формування в учнів мовленнєвої компетентності, яка, в свою чергу, включає в себе і граматичну [9]. В рамках формування граматичної компетентності, діяльність викладача має бути сфокусована на використанні активних та інтерактивних методів викладання. Інтерактивний підхід базується на взаємодії між учнями. Його методами є весь комплекс педагогічних дій,

спрямованих на ефективну організацію навчального процесу. Методи інтерактивного навчання включають в себе: імітаційні методи, що базуються на імітації професійної діяльності, і не імітаційні.

Імітаційні методи інтерактивного навчання включають в себе ігрові методи та неігрові. Неігрові, в свою чергу, включають такі методи, як аналіз конкретних ситуацій, розбір ділової пошти керівника, дії по інструкції, тощо. Ігрові методи підрозділяють на: ділові ігри, дидактичні, або навчальні ігри, ігрові ситуації, ігрові прийоми і процедури, тренінги в активному режимі.

Отже, формування граматичної компетентності – складний процес, який включає в себе широке коло складових. Лише комплексний підхід до формування граматичної компетентності дозволить отримати позитивні результати та підвищити рівень граматичних навичок учнів.

Висновки.

Таким чином, аналіз теоретичних джерел дозволив встановити, що граматична компетентність є комплексним явищем, яке входить до складу іншомовної комунікативної компетентності. Граматична компетентність включає здатність розуміти і виражати певний сенс, оформляючи його у вигляді фраз і речень, побудованих за правилами певної мови (на відміну від механічного відтворення завчених зразків). Граматична компетентність складається з таких елементів, як: зв'язки, закономірності взаємодії граматичних явища та концептів, що реалізуються ними; взаємодія рідної мови та іноземної, в ході якого виникають граматичні відносини, які полягають у взаємодії когнітивного та концептуального світосприйняття різних мовних соціумів. До основних складових граматичної компетентності можна віднести: граматичні навички, граматичні знання, граматичну усвідомленість. Граматична компетентність формується в ході мовленнєвої діяльності учнів, коли використовуючи у мовленні нові граматичні форми, учні запам'ятовують їх та використовують у своєму мовленні у подальшому здійсненні іншомовної комунікації.

Література

1 Ванівська О. М. Реалізація компетентнісного підходу в процесі викладання іноземної мови у вищій школі. *Науковий вісник ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. Випуск 1 (38). С. 71–75.

2 Вовк О. І. Формування граматичної компетентності студентів-філологів у процесі оволодіння англійською мовою. *Вісник ЛНПУ ім. Т. Шевченка*, 2007. № 20 (136). С. 20–24.

3 Вольницька Д. О. Методика формування граматичної компетентності у студентів ВНЗ. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20086/1/51.pdf>

4 Воробйова І.А. Формування соціокультурної компетенції учнів старшої школи засобами іноземної мов. Київ, 2003. 17 с.

5 Загальноєвропейські компетенції володіння іноземною мовою: вивчення, навчання, оцінка / Департамент з мовної політики, Страсбург. М.: МЛУ, 2005. С. 107-108.

6 Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах у структурно-логічних схемах і таблицях : навчальний посібник / [С. Ю. Ніколаєва, С. В. Гапонова та ін.]. К.: Ленвіт, 2004. 208 с.

7 Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за загальн. Ред. С. Ю. Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 2013. 590 с.

8 Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. К., 2002. 255 с.

9 Програма Міністерства Освіти і Науки України «З іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 10 – 11 класи Англійська мова; Німецька мова; Французька мова; Іспанська мова. 72 с.

10 Тригуб І. П. Формування граматичної компетентності у студентів немовних спеціальностей ВНЗ у процесі вивчення англійської мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія, 2014. № 10. том 2. С. 74–77.

11 Common European Framework Of Reference For Languages: Learning, Teaching, Assessment. URL: <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4>

12 Strauss S., Lee J., Ahn K. Applying Conceptual Grammar to Advanced-Level Language Teaching: The Case of Two Completive Constructions in Korean / *The Modern Language Journal*, vol. 90. № 2, 2006. P. 185–209.

13 Thornbury S. *Uncovering Grammar New Edition (Anglais) Broché*, 2005. 454 p.

Abstract. The article analyzes the importance of learning grammatical aspects of foreign languages in the modern educational context. The complexity of the process of learning grammatical norms and rules is emphasized, especially in the case of English for Ukrainian students. It is noted that traditional methods of teaching grammar have lost their effectiveness, and it is necessary to use modern information and communication technologies to achieve positive results. The need to modernize the education system and reform approaches to teaching grammatical aspects of the language, in particular, the formation of grammatical competence, is noted. The purpose of the article is to reveal the essence of the grammatical competence in teaching English to grade 11 students as an indicator of readiness for intercultural communication. The relevance of this problem is emphasized and references to the works of scientists who study aspects of grammatical competence are made.

The article examines different definitions of the concept of "grammatical competence" by different researchers. The authors propose different approaches to defining this concept, but the general implication is that grammatical competence reflects a person's ability to use grammatical knowledge and skills for effective communication. It includes the ability to construct grammatically correct utterances, to recognize and understand the grammatical structures of other speakers, and to use grammatical devices to construct sentences. Grammatical competence is defined as one of the key elements of linguistic competence and linguistic behavior in foreign language communication. The authors also emphasize the importance of grammatical competence for understanding and using language in different communication situations.

The main aspects of grammatical competence are studied, in particular, its basis on grammatical skills, including receptive and reproductive aspects. The importance of receptive skills

in recognizing grammatical forms of language material through audio and visual channels, as well as understanding their connection with meaning is highlighted. The role of reproductive skills in the selection and use of grammatical structures in communicative situations is emphasized. Two approaches to the formation of grammatical competence are distinguished: communicative and conceptual, which interact to ensure the development of a deep understanding of grammatical concepts and their use in the context of communication. The article also emphasizes the importance of using interactive teaching methods, in particular game and analytical ones, to ensure the effective development of students' grammatical competence.

The conclusion of the article reflects the results of the analysis of theoretical sources related to grammatical competence. It has been established that grammatical competence is a component of foreign language communicative competence, covering the ability to understand and express meaning in language structures. The main elements of grammatical competence, such as grammatical skills, knowledge and awareness, are defined. It is emphasized that the formation of grammatical competence occurs through the speech activity of students, which allows them to use new grammatical forms in further foreign language communication. The essence of grammatical competence lies in the interaction of grammatical phenomena and concepts, as well as in the perception of language relations through cognitive and conceptual worldview.

Keywords: *grammatical competence in teaching English, intercultural communicative competence, grammatical skills, grammatical knowledge, grammatical awareness.*

УДК 378.811.111

**THE ESSENCE OF CULTURE-ORIENTED LINGUISTIC
COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH TO GRADE 11 STUDENTS
СУТНІСТЬ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У НАВЧАННІ
УЧНІВ 11 КЛАСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ**

Ardelian O.V. / Арделян О.В.*k.p.s., assoc. prof. / к.п.н., доц.*

ORCID: 0000-0002-7166-0095

Kotova A.M. / Котова А.М.*student of the second (master's degree) level of education**faculty of Ukrainian philology, foreign languages and social communication**Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University,**Kropyvnytskyu, Shevchenka, 1, 25006**Центральноукраїнський державний університеті**м. В.Винниченка, Кропивницький, Шевченка, 1, 25006*

Анотація. В роботі розглядається питання, що основною функцією мови є спілкування, одночасно воно виступає в якості засобу пізнання світу. Вивчаючи англійську мову учні стикаються з абсолютно новою для них культурою, таким чином, учні мають комплементарний філологічний метод побічного пізнання малознайомого світу. Якщо вважати мову хранителем національної культури держави, то мовні одиниці можуть бути носієм країнознавчої інформації, яка так необхідна для тих, хто її вивчає. Отже, під час навчального процесу слід пам'ятати, що всі країнознавчі явища у світі так чи інакше відбиваються в культурі і згодом передаються через мову. Таким чином, викладання мови повинне здійснюватися саме із застосуванням лінгвокраїнознавчого підходу.

Ключові слова: лінгвокраїнознавство, лінгвокраїнознавча компетентність, міжкультурна комунікація, мовленнєва та не мовленнєва комунікація.

Вступ.

Вивчення англійської мови нерозривно пов'язане із зануренням у культуру її народу, оскільки мова і культура нероздільні. Учні повинні вивчати англійську мову як засіб спілкування, а також як елемент залучення їх до національно-культурних цінностей англійського народу. Це поступово стає домінуючою стратегією навчання англійської мови в школі і зумовлює потребу у формуванні в учнів лінгвокраїнознавчої компетентності.

В останні роки увага науковців до феноменів лінгвокраїнознавчої компетентності як показника готовності особистості до міжкультурної комунікації значно посилилась. Нині досягнуто вагомих результатів у вирішенні питання паралельного вивчення мови та культури країни учнями середньої школи в процесі навчання усного іншомовного спілкування. Проблему формування лінгвокраїнознавчої компетентності детально досліджували Ю. Веклич, А. Вітренко, С. Заволока, Т. Калинюк, О. Кечик, С. Роман, О. Селіванова та ін. Мета нашої роботи з'ясувати сутність лінгвокраїнознавчої компетентності в навчанні англійської мови учнів 11 класу.

Основний текст.

Протягом усього періоду навчання іноземної мови формується комунікативна компетентність, складовими частинами якої є: лінгвістична, соціолінгвістична, дискусивна та соціальна. Здатність застосовувати знання про

національно-культурні особливості країн іноземної мови складається з: лінгвокраїнознавчих знань (фонові знання, реалії країни досліджуваної мови, безеквівалентна лексика); країнознавчих знань (природно-кліматичні умови, суспільно-політичні, економічні та соціальні особливості, основні етапи історичного та культурного розвитку країни мови, що вивчається); знань про культуру країни мови, що вивчається (традиції і звичаї, побут, особливості національного характеру і психології країни мови, що вивчається) [3, с. 59].

На сьогоднішній день термін «лінгвокраїнознавство» у різних країнах тлумачать по-різному. Наприклад, у Франції – «мова і цивілізація», у Німеччині його називають терміном «культурознавство», а в англійській методичній літературі – «лінгвокультурні дослідження». Як зазначає О. Селіванова, «лінгвокраїнознавство – мовознавча галузь, що вивчає фіксацію в мові та її знакових продуктах інформацію про історію, матеріальну й духовну культуру певного народу. Лінгвокраїнознавство має теоретичний і прикладний напрям: перший досліджує відбитки історії народу, його традицій, обрядів, звичаїв, вірувань, мистецьких навичок у мовній системі й текстах шляхом вилучення та систематизації фонових знань; другий проектується у практику перекладу, методу навчання мові як іноземній. Лінгвокраїнознавство пов'язане із фразеологією, етимологією, історією мови, лінгвосеміотикою, етнопсихолінгвістикою, лінгвокультурологією. Лінгвокраїнознавство має більш прикладну спрямованість і застосовує вивчення ментальності й національного характеру народу лише побіжно у зв'язку з відповідною фоною інформацією» [8, с. 354]. «Лінгвокраїнознавство – відносно молода і поки що недостатньо розроблена і вивчена галузь лінгвістики, основне завдання якої полягає у виявленні зв'язків між мовою і культурою народу, що є носієм цієї мови. Лінгвокраїнознавство співвідноситься із загальним краєзнавством як систематизованою сукупністю наукових знань» [1, с. 118].

В сучасній науковій та методологічній літературі, лінгвокраїнознавство розглядається у двох вимірах: перший, лінгвокраїнознавство – це аспект методики викладання іноземних мов, в якому досліджуються питання відбору та прийомів подачі учням відомостей про країну, мова якої вивчається, з метою забезпечення їх практичного володіння даною мовою. Другий, лінгвокраїнознавство – це аспект навчання іноземної мови (поряд з лексичним, фонетичним, граматичним матеріалом), який відбиває національно-культурний компонент мовного матеріалу. Заключною метою засвоєння лінгвокраїнознавчого аспекту є формування в учнів лінгвокраїнознавчої компетентності, тобто «цілісної системи уявлень про основні національні традиції, звичаї та реалії країни, мова якої вивчається, що дозволяє учням асоціювати з мовною одиницею ту ж саму інформацію, що й «носії» цієї мови і досягати повноцінної комунікації» [1, с. 120].

Для формування лінгвокраїнознавчої компетентності потрібні фонові знання, тобто знання про країну та її культуру, відомі усім жителям досліджуваної країни (на відміну від загальнолюдських або регіональних). Під фоновими знаннями С. Роман розуміє знання, які є характерними для жителів конкретної країни і здебільшого невідомі іноземцям, що ускладнює певною

мірою процес спілкування, оскільки взаєморозуміння неможливе без принципової тотожності в обізнаності співрозмовників із дійсністю, що їх оточує [7, с. 55]. Кожному британцю, наприклад, у тому числі дитині молодшого шкільного віку, відомо, що означає абревіатура *UK*, як виглядає прапор Великої Британії, який вони називають *Union Jack*, якими є національні звичаї та традиції. Лексику, що відрізняється фонами (рівень лексичного поняття при цьому збігається), називають фоною. Реалії – це назви властивим тільки певним націям і народам предметів матеріальної культури, фактів історії, державних інститутів, імен національних і фольклорних героїв, міфологічних істот [4, с. 366].

У лінгвокраїнознавстві існує ще безеквівалентна лексика, під значенням якої розуміють лексичні одиниці, план вираження яких неможливо порівнювати з якими-небудь іншомовними лексичними поняттями. Безеквівалентні слова в точному значенні не перекладаються, і їхнє значення розкривається шляхом тлумачення. Так, прикладом цього в англійській мові може бути власна назва: *Jack, Jem or Jonathan; Go to Hanover*; назви свят: *Boxing Day, Late Summer Bank Day* [4, с. 366].

Ю. Веклич каже про те, що «тексти країнознавчого характеру займають сьогодні все більше місце в процесі навчання іноземним мовам. Завдяки таким текстам, студенти знайомляться з реаліями країни мови, що вивчається, одержують додаткові знання в галузі географії, освіти, культури тощо. Зміст країнознавчих текстів повинен бути значущим для студентів, мати визначену новизну, включати відомості про державний устрій, географічне середовище, характерні предмети матеріальної культури, елементи фольклору або про особливості мовленнєвого поведіння й етикету» [1, с. 119].

Лінгвокраїнознавча компетентність розглядається А. Вітренко як володіння особливостями вербальної та невербальної поведінки носіїв мови в комунікативних ситуаціях. До складових лінгвокраїнознавчої компетентності належить мовленнєва та немовленнєва поведінка. Мовленнєву поведінку складають знання лексики з національно-культурним компонентом семантики, вміння і навички адекватно володіти ними в умовах міжкультурної комунікації, а також уміння застосовувати фонові знання для досягнення взаєморозуміння у ситуаціях опосередкованого й безпосереднього міжкультурного спілкування. До структури немовленнєвої поведінки входить володіння наступними засобами спілкування: 1) проксемічними (пози комунікантів, тілесні рухи, дистанція між учасниками під час спілкування); 2) кінесичними (жести, міміка, контакт очей); 3) паралінгвістичними (ритміка, мелодика, інтонація, паузація, фонації, вигуки) [2, с. 138].

Оскільки лінгвокраїнознавча компетентність включає не лише мовленнєву, а й немовленнєву поведінку, на нашу думку, важливим і доцільним є ознайомлення учнів з немовленнєвою поведінкою англійців і залучення їх до використання різних засобів спілкування на уроках іноземної мови.

Лінгвокраїнознавчий матеріал є сильним важелем для створення і підтримки інтересу до вивчення іноземних мов. Звідси випливає, що мотивація збільшиться і стане міцнішою, якщо ми будемо все ширше використовувати

елементи лінгвокраїнознавчого характеру [1, с. 120]. Формування лінгвокраїнознавчої компетенції полягає у залученні людини, яка вивчає іноземну мову, до духовних і культурних цінностей іншої етнокультурної дійсності, які є базовим змістом мови.

Недарма французький вчений Ж. Ласера справедливо визнавав: «...яким би не був підручник або метод викладання, саме відомості про культуру перш за все складають основне багатство освіти. Викладач не повинен обмежуватися вузькими мовними цілями. Без звернення до явищ культури вивчення мови збіднюється і зводиться до засвоєння фонетичних та граматичних явищ» [6, с. 218]. У формуванні історико-культурних понять про англomовну країну потрібна поступовість, розмаїтість і емоційно-образне вивчення зарубіжної культури у зіставленні з культурою своєї країни. Адже сприйняття зарубіжної культури завжди відбувається через призму власної. Лінгвокраїнознавство не може обійтися системою однієї мови. Це наука порівняльна, «...де явища однієї семантичної системи протиставляються іншій» [6, с. 219].

Англійська мова має свої особливості, з якими зустрічається кожна людина, що її вивчає. На кількість цих особливостей впливають не тільки суто лінгвістичні, а й екстралінгвістичні фактори. Але основним фактором вивчення англійської мови є схожість або відмінність з рідною мовою учня на тому чи іншому рівні (граматичному, лексичному і т.д.). Особливі труднощі з'являються при стиканні в процесі навчання з фоновою, безеквівалентною лексикою, реаліями англійської мови та всім тим, що не можна просто перекласти на рідну мову [4, с. 367].

Проаналізувавши співвідношення елементів змісту англійської культури з аспектами навчання, можна визначити компоненти іншомовної культури як мети навчання .

1 Розвиваючий аспект – *психологічний зміст мети*. В даний аспект входить головна мета – розвиток мовленнєвих здібностей, психічних функцій, умінь спілкуватися.

2 Виховний аспект – *педагогічний зміст мети*. Навчання іншомовній культурі є засобом всебічного виховання.

3 Навчальний аспект – *соціальний зміст мети*. Даний аспект включає оволодіння іноземною мовою як засобом міжособистісного спілкування, а також освоєння навичок самостійної роботи, як процес удосконалювання рівня іншомовної культури.

4 Пізнавальний аспект – *лінгвокраїнознавчий зміст мети*. Використовується як засіб збагачення духовного світу особистості і реалізується переважно на основі рецептивних видів діяльності: читання й аудіювання [5, с. 66].

Це трапляється через те, що дві національні культури ніколи не збігаються повністю – кожна з них складається з національних та інтернаціональних елементів. В області збігу двох культур при викладанні мови допустимо застосовувати реляційно-перекладну методику, але вона незручна в області розбіжностей: тут вдаватися до перекладу, до пошуку відповідності, даремно. Тому перед вчителем виникає завдання: будувати в свідомості учнів світогляд про нові предмети і явища, що не мають аналогів ні в їхній рідній культурі, ні в

їхній рідній мові. Один із основних аспектів навчання іноземної мови – лінгвокраїнознавчий – прямо пов'язаний з культурологічною спрямованістю вивчення іншомовної дійсності. Було також визначено сукупність даних, які складають основний зміст лінгвокраїнознавчого аспекту.

1 Фонові знання, які присутні у свідомості усіх носіїв мови і які є основою акту комунікації.

2 Невербальна мова жестів, міміки, звичаїв, повсякденної поведінки.

3 Дані про географію та історію країни, політичний устрій, соціальну стратифікацію, досягнення науки, культури, літератури, мистецтва, звичаї та традиції народу і т.д. [5, с. 65].

Висновки.

Таким чином, лінгвокраїнознавство є невід'ємним аспектом у вивченні будь-якої іноземної мови, зокрема англійської. Опановуючи англійською мовою учні зустрічаються з аутентичною культурою, таким чином, вони мають комплементарний філологічний метод побічного пізнання маловідомого світу. Ця іншомовна культура включає в себе такі компоненти: навчальний, пізнавальний, розвиваючий та виховний. З досвіду нашої роботи з лінгвокраїнознавчими матеріалами на уроках ми дійшли висновку, що їх використання залучає студентів до діалогу культур, збагачує учнів відомостями країнознавчого характеру, дає змогу дізнатися про культуру країни, мова якої вивчається, формує вміння розуміти основний зміст автентичних текстів і аудіотекстів, активізує навчальну діяльність, сприяє розвитку інтересу до вивчення іноземної мови, розширює словник учня, створює доброзичливу атмосферу.

Література

1 Веклич Ю.І. Формування лінгвокраїнознавчої компетенції у процесі професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. № 3 (86). 2012. С. 118 – 121.

2 Вітренко А.В. Основні компоненти лінгвокраїнознавчої компетенції // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Випуск 29. С. 138-143.

3 Заволока С.І. Лінгвокраїнознавчий аспект викладання іноземної мови // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 73. Т. 1. С. 59-62.

4 Калинюк Т. До проблеми використання лінгвокраїнознавчих знань у процесі вивчення іноземної мови у вищій школі // Вісник Львівського університету. 2009. Вип. 25. Ч. 3. С. 364–369.

5 Кечик О.О. Лінгвокраїнознавчий аспект навчання іноземної мови // Філологічні науки. № 7. 2007. С. 64-66.

6 Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під керівн. С.Ю. Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 2002. 328 с.

7 Роман С.В. Методика навчання англійської мови в початковій школі: навч. посіб. К.: Ленвіт, 2005. 208 с.

8 Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.

Abstract. *The paper investigates the importance of the culture-oriented linguistic competence development to grade 11 students as an indicator of readiness for intercultural communication. The aim of our study is to figure out the essence of the culture-oriented linguistic competence in teaching English.*

The main function of language is communication, but students should study English not only as a means of communication, but also as an opportunity to be involved into the national-cultural values because language and culture are inseparable. While learning English, students encounter a completely new culture for them, thus, students have a complementary philological method of secondary knowledge of an unfamiliar world. If we consider language as the custodian of the national culture of the state, then language units can be a carrier of country science information, which is so necessary for those who study it. Therefore, during the educational process, it should be remembered that all political science phenomena in the world are reflected in culture in one way or another and are subsequently transmitted through language.

Nowadays, the term “culture-oriented linguistics” is interpreted differently. In modern scientific and methodological literature, culture-oriented linguistics studies are considered from two aspects. The first aspect reflects the methodology of teaching foreign languages, and the second aspect concerns the study of foreign languages and includes the national-cultural component of language material.

It is investigated, that prior knowledge about the country and its culture is necessary for the formation of culture-oriented linguistic competence. Whereas this knowledge is unknown to foreigners, the communication process complicates, as mutual understanding is impossible without common knowledge of the reality surrounding the interlocutors.

Moreover, as linguistic competence includes not only verbal, but also non-verbal communication, it is important to acquaint students with the non-verbal communication of English people and involve them into the usage of various means of communication in foreign language lessons.

After analyzing the correlation between the elements of English culture and the educational aspects, it is possible to define the components of culture-oriented linguistics as learning goals: the developmental aspect, the educational aspect, the teaching aspect and the cognitive aspect. Thus, language teaching should be carried out precisely with the use of culture-oriented linguistic approach.

Keywords: *culture-oriented linguistics, culture-oriented linguistic competence, intercultural communication, verbal and non-verbal communication.*

UDC 808.51:316.772.4

STRATEGIC COMMUNICATION AS A PHENOMENON IN PUBLIC SPEAKING

Yakymchuk V. V.

lecturer

ORCID: 0000-0003-3768-1623

Bukovinian State Medical University,

Chernivtsi, sq. Teatralna 2, 58000

Abstract. *In today's hyper-connected world, effective public speaking is a crucial skill that extends beyond traditional arenas. It's not limited to politicians, CEOs, or gifted speakers; it's now indispensable for professionals, students, and everyone else. However, public speaking isn't merely about charisma; it hinges on strategic communication. Integrating strategic communication into public speaking elevates it beyond words and gestures. It empowers speakers to create compelling narratives, connect with diverse audiences, and achieve their goals. Whether the aim is to inspire, educate, motivate, or inform, mastering communication techniques can significantly enhance your impact as a speaker. In this article, we explore the vital connection of strategic communication and public speaking. We delve into principles, strategies, and practical tips to turn any speech or presentation into a captivating and influential experience. From audience understanding and message customization to mastering body language and rhetoric, we uncover the multifaceted facets of strategic communication that every public speaker should embrace.*

Key words: *communication theory, strategic communication, public speaking, communication skills, rhetoric*

Introduction.

In today's fast-paced and interconnected world, effective public speaking is more than just the art of eloquence; it is a powerful tool that can shape perceptions, influence opinions, and drive change. At the heart of this art lies a fundamental pillar that often goes unnoticed but is crucial for success: strategic communication. Public speaking, at its core, is not merely about delivering a speech; it is about conveying a message that resonates with your audience, compels them to listen, and prompts them to act.

Strategic communication is a multifaceted field that can be studied from various perspectives and viewpoints. From the point of linguistics, it is defined as “the main line of speech behaviour within a specific communicative event, determined by the general purpose of communication, the situational context and ideas about the recipient” [2, p. 161].

Public speaking involves the act of presenting an idea to an audience, utilizing one's voice as the primary means of communication. The term 'public' encompasses a broad spectrum, ranging from small gatherings to large audiences. Interestingly, while many individuals tend to associate greater fear with larger audiences, some experience an equal level of anxiety when speaking to smaller groups [5].

When we contemplate public speaking, our minds often conjure images of inspirational or educational speeches, reminiscent of TED Talks. However, the definition extends beyond this narrow perception. Public speaking can manifest in various forms, including delivering workplace presentations, pitching ideas to potential investors, leading school assemblies, or participating in job interviews.

Considering the diverse applications of public speaking, it becomes evident why

this skill holds such significance. The reality is that nearly everyone will find themselves addressing an audience on multiple occasions throughout their lives. Consequently, it becomes imperative to hone these skills, ensuring that anxiety doesn't restrict one's abilities and allowing individuals to thrive in diverse situations.

Adopting a broader perspective, the importance of public speaking lies in its capacity to harness the power of voices for positive impact. Discussing a wide array of engaging and informative subjects serves as an educational tool, and a well-delivered speech possesses the potential to be profoundly influential.

Main text.

Communication and the communicative competence are subjects of continuous investigation across various fields, including linguistics, education, artificial intelligence, and media. The enduring interest in communication stems from its fundamental role in nearly all aspects of human interaction. Indeed, human communication is intricate, encompassing linguistic, pragmatic, cognitive, social, and emotional dimensions, making it a subject worthy of ongoing research.

In broad terms, communicative competence of a public speaker can be divided into four primary components:

1. Grammatical competence, which pertains to syntax.
2. Sociolinguistic competence, addressing the social appropriateness of communication.
3. Discoursal competence, which deals with cohesion and coherence in discourse.
4. Strategic competence, focused on the pragmatic functions of communication [3, p. 2].

Pragmatic functions, therefore, refer to the practical purposes and goals of communication. In public speaking, the pragmatic functions are multifaceted and may include informing, persuading, motivating, inspiring, or even entertaining the audience. Strategic competence involves the ability to align these pragmatic functions with the overall objectives of the speech.

Strategic communication involves adapting messages to suit different contexts and audiences. Public speakers often find themselves addressing diverse audiences with varying levels of knowledge and perspectives. The ability to tailor your message while remaining true to your communication objectives is a shared skill between the two disciplines. A successful public speech can be classified according to its intended purpose, and, therefore, this purpose can significantly influence the content and style of the presentation. According to the communicative goal, a public speech can be classified according to the following strategic goals:

- *informative presentations*: these are designed to provide comprehensive information about a particular topic. The emphasis is on delivering informative content while considering the audience's existing knowledge. The aim is to make the subject engaging and informative, either to expand the audience's knowledge or to help them acquire specific skills.
- *persuasive presentations*: in persuasive presentations, the speaker takes a clear position on a subject and presents information that supports that viewpoint. Material is selected and organized to align with the audience's opinions, with the goal of persuading them to change their thoughts or actions.

- *inspirational presentations*: inspirational presentations revolve around public events, either ongoing or recent. The speaker structures their remarks to convey values associated with the event. The objective is to build upon the audience's existing knowledge and attitudes, deepening their appreciation for specific ideas, individuals, or events [4, p. 14].

The term "strategy" finds its origin in the Greek word "strateghein," which literally meant "building roads" (stratos agein). Over time, it has also taken on meanings like "being a leader" and "employing tactics to achieve victory." As scholars such as Mintzberg (1994), Whittington (1993), and more recently, Koch (2011), have noted, the conceptual foundations of strategy development have evolved. Classical strategy theory emphasized rational, long-term planning, whereas contemporary strategy theory prioritizes ongoing adaptation, emergence, and incremental changes.

Although these theorists don't explicitly discuss strategic communication, we can infer that in classical theory, strategic communication likely serves to present and promote long-term plans. Conversely, in emergent and incremental strategy development, strategic communication clearly plays a pivotal role in shaping and constructing strategy [6, p. 377].

From a research perspective, strategic communication is an emerging field of knowledge bringing established research fields such as public relations, organizational communication and marketing communication [1, p. 6]. This interdisciplinary fusion has opened up new avenues for exploration and has broadened our understanding of how communication functions in contemporary contexts. Furthermore, strategic communication research recognizes the importance of audience analysis and engagement. It acknowledges that effective communication is not a one-way process but a dynamic interaction between organizations, individuals, and communities. Researchers in this field investigate how messages are received, interpreted, and acted upon by diverse audiences, shedding light on the nuances of persuasion, influence, and information dissemination.

Summary and conclusions.

Strategic communication, in linguistics, refers to the systematic and purposeful use of language and discourse with the intent of achieving specific communicative objectives. It involves the careful selection of linguistic elements, such as words, tone, style, and rhetorical devices, to convey information, persuade, or influence an audience. Linguistic strategies are employed to ensure that the message is coherent, effective, and aligned with the communicator's goals.

Communication and communicative competence are continuously explored in various fields like linguistics, education, artificial intelligence, and media. This enduring interest is driven by the central role that communication plays in human interaction, which is multifaceted, encompassing linguistic, pragmatic, cognitive, social, and emotional dimensions. Consequently, researchers continually investigate these aspects.

When it comes to public speaking, communicative competence can be thought of as a set of skills that involve understanding language structure (grammatical competence), knowing how to communicate appropriately in different social contexts (sociolinguistic competence), maintaining coherence in discourse (discoursal

competence), and using communication effectively for various practical purposes (strategic competence). This last aspect, strategic competence, is crucial in public speaking as it involves aligning communication goals with the overall objectives of the speech.

Strategic communication, a key component of strategic competence, requires adapting messages to suit different situations and audiences. Public speakers often face diverse audiences with varying levels of knowledge and perspectives. Hence, the ability to customize the message while staying true to the communication objectives is a shared skill between communication and public speaking. The success of a public speech depends on how well the message is tailored to the intended purpose, which can be classified into informative presentations, persuasive presentations, or inspirational presentations, depending on the speech's strategic goals.

In essence, the study of strategic communication and communicative competence remains a subject of ongoing research due to their fundamental roles in human interaction, while public speaking relies on these competencies to effectively convey messages to diverse audiences and contexts, aligning with the intended speech objectives.

References:

1. Falkheimer, J., Heide, M. (2023). *Strategic Communication: An Introduction to Theory and Global Practice*. Routledge. 268 p.
2. Melko Kh. B. (2019). Nature of communicative strategies and tactics: linguistic approach. *Vectors of the development of philological sciences at the modern stage*. Collective monograph. Lviv-Toruń. Liha-Pres. 2019. pp. 157 – 175. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-124-7/157-175>
3. Sausen Faisal El- Samir (2011). *Pragmatic Communicative Strategies* Mustansiriyah Journal of Arts, volume 35, issue 54. pp. 1 – 22.
4. Tarnopolsky O.B., Kabanova M.R., Bradbeer P. (2018). *Communicative strategies of communication in English in the aspect of Applied Linguistics: The Notes of Lectures* [Electronic resource] Dnipro. Alfred Nobel University. 40 p.
5. *The art of public speaking: How to give great speeches*. Future learn. URL: <https://www.futurelearn.com/info/blog/the-art-of-public-speaking>
6. Van Ruler B. (2018). *Communication Theory: An Underrated Pillar on Which Strategic Communication Rests*, *International Journal of Strategic Communication*, 12:4, pp. 367-381, DOI : <https://doi.org/10.1080/1553118X.2018.1452240>

Article sent: 19.09.2023

© Yakymchuk V. V.

УДК 343.14

**INDIVIDUAL WORK WITH THE VICTIM OF A CRIMINAL OFFENSE
UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL
ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА З ПОТЕРПІЛИМ ВІД КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Kryvonos M.V. / Кривонос М.В.*D. in Law, Associate Professor / к.ю.н., доц.*

ORCID: 0000-0001-5252-0663

*Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko,**Donetsk State University of Internal Affairs,**Ivano-Frankivsk, Natsionalnoi Hvardii, 3, 76005**Луганський навчально-науковий інститут імені Е.О. Дідоренка**ДонДУВС, м. Івано-Франківськ, Національної Гвардії, 3, 76005*

Анотація. У статті висвітлено проблематику індивідуальної роботи з потерпілим, зокрема проведення допиту потерпілого від кримінального правопорушення в умовах правового режиму воєнного стану. Розкрито особливості та тактику проведення вказаної слідчої (розшукової) дії з потерпілими від насильства особами в межах стабілізаційних та деокупаційних заходів, дотримання законності та психологічного підходу під час роботи з вказаною категорією осіб, як основу для побудови лінії обвинувачення на початковому етапі досудового розслідування особливо тяжких кримінальних правопорушень.

Ключові слова: збройна агресія, кримінальне провадження, документування, розслідування, воєнні злочини, деокуповані території, потерпілий.

Вступ.

Спланована заздалегідь збройна агресія росії проти нашої держави розпочалась 20.02.2014 з військової операції збройних сил рф, анексії частини території України – Автономної Республіки Крим та подальшої окупації значної частини Донецької і Луганської областей [1], продовжилась в новій фазі 24.02.2022. Після початку масштабного вторгнення росії в Україну, станом на 18.09.2023, слідчі органів досудового розслідування розпочали 107 713 кримінальних проваджень за фактами ведення рф агресивної війни [2]. Протизаконні дії агресора, крім захоплення територій, також супроводжуються вчиненням цілої низки тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень проти всіх, хто не підтримує новий режим та порядки або чинить опір (військових, поліцейських та цивільного населення). Захист прав, свобод та законних інтересів громадян, що потерпіли від злочинів агресії є одним із ключових завдань держави в умовах правового режиму воєнного стану. Їх реалізація у кримінальному провадженні неможлива без створення дієвого кримінального процесуального механізму поновлення прав потерпілих [3, с. 15], складовим елементом якого є якісна індивідуальна робота з постраждалими особами.

Основний текст.

Незаконне вторгнення російської федерації на територію України збільшило кількість порушень прав людини проти цивільного населення (чоловіків, жінок, осіб похилого віку та дітей). При цьому, відомості про дійсну кількість та конкретні види кримінальних правопорушень, а також постраждалих

осіб наразі достеменно відсутні. Пов'язано це також із тим, що агресія проти нашої держави триває, доступу до тимчасово окупованих ворогом територій немає, що ускладнює або і зовсім унеможлиблює виявлення, документування та розслідування всіх злочинів, скоєних там.

03.07.1954 ратифіковано Женевські конвенції про захист жертв війни від 12.08.1949, зокрема «Конвенцію про захист цивільного населення під час війни». Даний міжнародний документ передбачає необхідність гуманної поведінки з особами, які не брали активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю тощо, тим самим здійснюючи їх захист [4].

20.06.2022 Верховна Рада України ратифікував не менш важливий міжнародний документ – «Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 11.05.2011. Норми зазначеної міжнародної угоди захищають не тільки права жінок, а застосовуються до всіх, хто є жертвою насильства (чоловіків та дітей в незалежності від статі) у мирний час і в ситуації збройного конфлікту.

Ст. 56 п. d Стамбульської конвенції вимагає, від держав вживати «необхідних законодавчих або інших заходів для захисту прав та інтересів постраждалих осіб, у тому числі їхніх особливих потреб як свідків, на всіх стадіях розслідування та судового провадження». Зокрема, захист прав та інтересів потерпілих досягається за рахунок «надання таким особам можливості в спосіб, що відповідає процесуальним нормам національного законодавства, бути вислуханими, подавати докази та викладати безпосередньо або через посередника свої думки, потреби й занепокоєння, а також щоб такі думки, потреби й занепокоєння були розглянуті» [5].

Протягом 2023 року Офісом Генерального прокурора України видано кілька методичних рекомендацій щодо розслідування воєнних злочинів за різними профілями (незаконне позбавлення волі, катування, які найменовано як Стандарти розслідування [6; 10]. В Стандартах фактично розроблено алгоритм дій слідчих та прокурорів на деокупованих територіях з питань документування воєнних злочинів проти населення України, скоєних військовими окупаційної армії. Алгоритми розроблено на взірцевих прикладах, які є майже типовими для всіх деокупованих населених пунктів.

У загальній частині Стандартів розслідування воєнних злочинів зазначено, що воєнні злочини завжди вчиняються проти осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права і до числа таких належать як мінімум 6 окремих категорій осіб:

1) «комбатанти hors de combat (комбатанти, які вибули зі строю) – поранені, хворі або такі, що зазнали корабельної аварії, які перестали брати участь чи не брали участі у військових діях, положення про захист яких передбачено Женевською конвенцією (I,II), Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12.08.1949., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 р.;

2) військовополонені – комбатанти, які потрапили під владу супротивника (склали зброю та здалися або були захоплені в полон супротивником),

положення про захист яких передбачено Женевською конвенцією (III), Додатковим протоколом до Женевських конвенцій;

3) цивільні особи – положення про захист яких передбачено Женевською конвенцією (IV), Додатковим протоколом до Женевських конвенцій;

4) медичний та духовний персонал збройних сил (ст. 15 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій) – не є комбатантами (ст. 43(2) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій), але в разі потрапляння під владу противника можуть бути затримані та в такому випадку користуються всіма правами та пільгами військовополонених (ст. 33 Женевської конвенції (III));

5) персонал організацій цивільної оборони (ст. ст. 51-67 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій);

6) персонал, призначений для захисту культурних цінностей (ст. 15 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року); та інші» [6, с. 15].

Зазначені у Стандартах особи повноправно вважаються потерпілими щодо вчинення стосовно них кримінальних правопорушень під час військової агресії з урахуванням фактору непереборної сили.

Правоохоронні органи України з перших днів збройної агресії вживають всіх можливих заходів для своєчасного та якісного документування всіх без виключення епізодів вчинення воєнних злочинів, забезпечуючи права та інтереси, в першу чергу, постраждалих.

Починаючи з вересня 2022 року, після деокупації частини Донецької, Харківської, Херсонської та Миколаївської областей на рівні Офісу Генерального прокурора було утворено спеціальний підрозділ прокурорів, що пройшли спеціальну підготовку та займалися документуванням воєнних злочинів. У своїй діяльності прокурори:

1) застосовували принципи глобального Кодексу Мурад – поведінки щодо збору та використання інформації про систематичне сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, базовими серед яких є права потерпілих на гідність, приватність, безпеку, доступ до правосуддя, на правду та ефективний юридичний захист тощо [7];

2) проводили розслідування у спосіб недопущення повторної травматизації, здійснюючи процесуальні дії лише за згоди потерпілої або потерпілого. В подальшому створювалися спеціалізовані мобільні групи, до складу яких входили прокурори та слідчі, які одночасно виїжджали в різні райони деокупованих територій, де безпосередньо виявляли кримінальні правопорушення та встановлювали контакт із постраждалими.

На сьогоднішній день прокурори Офісу Генерального прокурора проходять спеціалізоване навчання у США, де вивчають передовий досвід впровадження механізмів підтримки для учасників кримінального провадження в контексті розслідування воєнних злочинів [8].

Пошук потерпілих на деокупованих територіях та налагодження з ними довірливого спілкування вважається одним з найбільш складних завдань при виявленні та документуванні воєнних злочинів. І пов'язано це з тим, що не кожна особа, що зазнала фізичних та моральних страждань, в силу певних причин, має

сили про це говорити [9]. Працівники Національної поліції та інших правоохоронних органів, які першими прибувають на деокуповані території здійснюють безпекові, фільтраційні, стабілізаційні та інші заходи з метою пошуку відомостей про можливі випадки вчинення воєнних злочинів, які можуть бути підставою для початку досудового розслідування, про осіб, які володіють інформацією або доказами [10, с. 15] й одночасно з цим у спосіб проведення побудинкового, поквартирного обходу, спілкування з громадянами виявляють потерпілих осіб. Ця робота триває на постійні основі.

У кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів показання потерпілого можуть бути надані такими особами:

- фізичною особою, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК);
- фізичною особою, яка набула прав і обов'язків потерпілого, оскільки є близьким родичем або членом сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть цієї особи (ч. 6 ст. 55 КПК);
- фізичною особою, яка набула прав та обов'язків потерпілого, оскільки є близьким родичем або членом сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення ця особа перебуває у стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви (ч. 6 ст. 55 КПК) [11].

Відповідно до ч.2 ст. 55 КПК України для виникнення прав і обов'язків потерпілого, особа має подати заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого [11].

Після оформлення заяви про визнання потерпілим, таким особам роз'яснюються права та обов'язки, про що робиться відмітка у протоколі допиту, вручається копія пам'ятки про процесуальні права та обов'язки потерпілого, після чого проводиться допит у зазначеному статусі.

Враховуючи положення ст. 91 КПК України, *предмет показань* потерпілого має охоплювати обставини події кримінального правопорушення, винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; пов'язані із встановленням будь-яких інших даних, що є значимі для встановлення обставин розслідуваного кримінального правопорушення тощо [12, с. 335; 13, с. 380].

В умовах воєнного стану зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження (глава 2 КПК України), з урахуванням концепції особливого режиму досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, що має забезпечити ефективне кримінальне переслідування винних осіб.

Під час допиту потерпілого слідчим має бути з'ясовано важливі обставини вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності, серед яких умисні вбивства, катування, випадки викрадень, незаконне позбавлення волі, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, взяття заручників, жорстоке поводження з цивільним населенням, позасудові страти тощо [14]. Тому й

допит особи планується слідчим задалегідь з урахуванням саме особливостей конкретної події. Від уміння тактично правильно побудувати допит потерпілого залежить його результат та якість отриманих свідчень.

На початку допиту слідчий має встановити належний психологічний контакт з потерпілим, що є актуальним, намагатися викликати довіру та почуття впевненості, бути професійним. У межах допиту слідчий має дотримуватись психологічного нейтралітету, не провокуючи потерпілого на емоції від події, яка з ним сталася. Це особливо важливо під час допиту дорослого потерпілого від насильства, у тому числі й неповнолітнього, бо такі дії можуть спровокувати емоційний зрив особи, що допитується і, як наслідок, спотворення інформації, яка має бути об'єктивною та необхідною для досудового розслідування саме на початковому етапі. Для цього слід використовувати медичну термінологію під час саме опису подій, особливо якщо це стосується сексуального насильства.

Перед початком допиту слідчий має впевнитись, що потерпіла особа готова давати показання, після чого їй роз'яснюється, що саме її свідчення є ключовими та дуже цінними, а тому фіксуватимуться під безперервний відеозапис (у разі необхідності застосування такого). Обов'язково наголошується, що постраждала у безпеці й що в будь-який момент допит може бути перервано або зупинено на її вимогу.

Щоб надати належну оцінку задокументованим злочинам, наприклад актам сексуального насильства, вчиненого під час збройного конфлікту, як воєнного злочину, потрібно акцентувати увагу на наявності таких елементів: дії (що саме було вчинено), обставин (у якому контексті дії вчинено) та режиму відповідальності – як було вчинено злочин (яка роль ймовірного злочинця у вчиненні сексуального насильства). Саме ці дані можна встановити, допитавши потерпілого на початковому етапі досудового розслідування та зібравши інші докази протягом усього періоду проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Отримані від потерпілого показання підлягають ґрунтовній перевірці й оцінці в сукупності з іншими обставинами, що були отримані під час досудового розслідування. Закінчення досудового розслідування, яке має наслідком звернення до суду з обвинувальним актом, не може ґрунтуватися на показаннях потерпілого, які є суперечливими або такими, що не підтверджені іншими доказами та показаннями інших осіб [15, с. 41].

При отриманні відомостей про заподіяння тілесних ушкоджень для їх фіксації та визначення ступеня тяжкості відразу призначається судово-медична експертиза. У разі істотного негативного впливу жорстокого поведіння з потерпілим, а також «сумнівів у здатності правильно сприймати події, давати показання і розуміти їх значення, керувати власними діями і передбачати їх наслідки доцільно призначити судово-психологічну або комплексну судову психолого-психіатричну експертизу, результати якої можуть суттєво вплинути не лише на оцінку показань особи, а й прийняття рішення у кримінальному провадженні по суті» [12, с. 336]. З метою перевірки показань потерпілого, а також детального пояснення обставин вчинення правопорушення можуть бути проведені додаткові, повторні допити, одночасні допити, слідчі експерименти,

інші слідчі (розшукові) дії [16]. З метою ідентифікації осіб, причетних до вчинення злочину, із потерпілим проводиться пред'явлення для впізнання.

У випадку ж процесуальної необхідності, слід опрацювати питання проведення допиту потерпілого в порядку ст.225 КПК України слідчим суддею.

Дотримання тактики проведення допиту потерпілого є основним підґрунтям збирання доказової бази зі сторони обвинувачення та запорукою прийняття законного рішення у кримінальному провадженні судом.

Висновки.

Аналіз розглянутої проблематики дозволяє стверджувати, що індивідуальна робота з потерпілим є основною на початковому етапі досудового розслідування та при побудові лінії обвинувачення стороною обвинувачення. Саме позиція потерпілого у кримінальному провадженні вибудовує позицію державного обвинувачення при розслідуванні воєнних злочинів та злочинів агресії, бо відповідно до положень статті 3 Конституції України саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [17].

Література:

1. Ключові питання та відповіді про російську агресію. URL: <https://mfa.gov.ua/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu> (дата звернення – 23.08.2023)
2. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ (станом на 18.09.2023). URL: <https://www.gr.gov.ua> (дата звернення – 25.09.2023).
3. Буртовий М.О. Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування : дис. канд юрид наук за спец. 12.00.09. Київ, 2022. 260 с.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Міжнародний документ від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення – 23.08.2023).
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Міжнародний документ від 11.05.2011. URL: <https://rm.coe.int/1680462546> (дата звернення – 17.08.2023).
6. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: методичні рекомендації / Пашковський М.І., Крапивін Є.О., Яворська В.В., Постоловська М.М., Коваль Д.О. та ін. Київ, 2023. 112 с.
7. Кодекс Мурад українською / Murad Code in Ukrainian. URL: <https://www.muradcode.com/uk/murad-code> (дата звернення – 17.08.2023)
8. Група українських прокурорів проходить у США тренінг із підтримки потерпілих і свідків воєнних злочинів. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/931953.html> (дата звернення – 15.09.2023)
9. Сексуальне насильство на окупованих територіях – елемент тероризму і

пригнічення спротиву. Як покарати злочинців? URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3747968-seksualne-nasilstvo-na-okupovanih-teritoriah-element-terorizmu-i-prignicenna-sprotivu-ak-pokarati-zlocinciv.html#google_vignette (дата звернення – 17.08.2023).

10. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування: методичні рекомендації / Пашковський М.І., Лисенко Д.Л., Лещенко А.Л. та ін. Київ, 2023. 102 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення – 15.09.2023)

12. Кримінальний процес: підручник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

13. Кримінальний процес : підручник / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч. 1. 492 с.

14. Пам'ятка фіксації доказів злочинів проти цивільного населення. <https://zmina.info/articles/pamyatka-fiksaciyi-dokaziv-zlochyniv-proty-cyvilnogo-naselennya/> (дата звернення – 15.09.2023).

15. Процесуальні можливості досудового розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми: довідник / укл.: А.-М. Ю. Ангеленюк, Ю. В. Гуцуляк, О. В. Захарова та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 84 с.

16. Процесуальні можливості досудового розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми: довідник; укл.: А.-М. Ю. Ангеленюк, Ю. В. Гуцуляк, О. В. Захарова та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 84 с.

17. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 16.09.2023)

Abstract. *The article highlights the problems of individual work with the victim, in particular, the interrogation of the victim of a criminal offense in the conditions of the legal regime of martial law. The peculiarities and tactics of carrying out the specified investigative (search) action with victims of violence within the framework of stabilization and de-occupation measures, compliance with the law and psychological approach when working with the specified category of persons, as a basis for building a line of accusation at the initial stage of a pre-trial investigation of particularly serious criminal cases, are revealed. offenses*

Key words: *armed aggression, criminal proceedings, documentation, investigation, war crimes, de-occupied territories, victim.*

УДК 353

**EVOLUTION OF SIDE SUPPORT FROM EUROPEAN INTEGRATION
EFFORTS FOR UKRAINE**
**ЕВОЛЮЦІЯ ПІДТРИМКИ З БОКУ ФРН ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ
УКРАЇНИ**

Hnylytska A. / Гнилицька А. В.*Student the Faculty of Law / здобувач вищої освіти юридичного факультету***Mykhaulyuk O. / Михайлюк О. І.***Candidate of Historical Sciences, Docent of the Department of Political Science and Cultural**Studies/ канд. істор. наук, доцентка,**доцентка кафедри політологічних та культурологічних студій*

ORCID: 0000 – 0002 – 1014 - 3342

VOLODYMYR DAHL EAST UKRAINIAN NATIONAL UNIVERSITY,

Kyiv, John Paul II Street, 01042 /

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,**Київ, Іоанна Павла II 17, 01042*

Анотація. У статті на підставі офіційно доступних матеріалів, нормативних документів, доступної статистичної інформації, інтерв'ю уповноважених осіб, повідомлення засобів масової інформації автор намагається проаналізувати багатовекторну направленість співробітництва України та Німеччини. Висвітлюється еволюція підтримки з боку Німеччини євроінтеграційних прагнень України. Обґрунтовується думка, що військова агресія Росії проти України кардинально змінила зовнішньополітичні погляди Німеччини щодо України.

Ключові слова: Німеччина, Україна, Європейський Союз, країни Центральної і Східної Європи, асоційоване членство, євроінтеграційні прагнення, незалежність, українсько-німецькі міжурядові консультації, Європейська політика сусідства, німецька протидія російській агресії

Вступ. Німеччина, починаючи з проголошення нашою державою незалежності, є одним з важливих партнерів України. Під час аналізу офіційно доступних матеріалів, нормативних документів, доступної статистичної інформації, інтерв'ю уповноважених осіб, повідомлення засобів масової інформації, можна умовно дійти висновку, що взаємини між країнами були різного ступеню інтенсивності.

Федеративна Республіка Німеччина (далі – ФРН) була однією з держав-засновниць спочатку Європейських співтовариств, а потім – і нинішнього Європейського Союзу (далі – ЄС). Вона завжди мала відчутний вплив на перебіг подій у повоєнній історії континенту. У якості історичного шансу на примирення, ліквідації бар'єрів післявоєнного розколу Європи та, як наслідок цього, створення єдиної Європи, керівники ФРН – федеральний канцлер Г. Коль і міністр закордонних справ Г.-Д. Геншер, розглядали розбудову відносин з країнами Центральної і Східної Європи (далі – ЦСЄ) й надавали підтримку процесам політичних та економічних перетворень в них. Разом з тим, нові уряди країн ЦСЄ, які постали після розпаду радянської системи, стали прагнути стати членами ЄС. Проте, такі бажання наштовхнулись на відмови з боку переважної більшості членів Євросоюзу. Натомість країнам ЦСЄ було запропоноване асоційоване членство.

Основна частина

З моменту здобуття Україною незалежності її інтеграція до Європейського Союзу стала одним з головних політичних та економічних пріоритетів. Ці прагнення було активно підтримані ФРН, яка є одним із засновників та найбільшим донором Європейського Союзу. Саме Німеччина була вирішальною мірою причетна до укладання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом (далі УПС), підписаної в червні 1994 року. Слід зазначити, що дієвою підтримкою євроінтеграційних прагнень України з боку офіційних кіл об'єднаної Німеччини стала якісно нова форма двосторонніх відносин між державами – політичні консультації на найвищому рівні, започатковані в травні 1998 року у Бонні. Під головуванням президента України Л. Кучми та федерального канцлера Німеччини Г. Коля пройшли перші українсько-німецькі міжурядові консультації під час яких українська сторона підтвердила незмінність курсу на здійснення демократичних перетворень і ринкових реформ. З боку німецького керівництва була підтверджена однозначна підтримка України як важливої складової європейської спільноти. Під час зустрічей міністрів закордонних справ детально обговорювалися шляхи співпраці обох держав у процесах європейської інтеграції. У намірах інтегруватися до європейських політичних та економічних структур Німеччина постійно підтримувала Україну. Так, Федеральний канцлер Німеччини Г. Коль започаткував у Європейському Союзі дискусію про неповне членство в ньому нашої держави, щоб на практиці розпочати реалізацію її входження до нього. Під час п'ятих українсько-німецьких консультацій федеральний канцлер Г. Шредер заявив про намір підтримати Україну в її прагненні отримати від ЄС статус держави з ринковою економікою та запевнив в допомозі зі вступом до Світової організації торгівлі, як тільки будуть виконано всі необхідні для цього передумови. Втім, касетний та кольчужний скандали в Україні, дострокові парламентські вибори й переформатування коаліції у ФРН призвели до відчутного охолодження українсько-німецьких відносин, що спричинило труднощі у просуванні України до чисельно зростаючої об'єднаної Європи [1, с. 339]. **Кучма був підданий міжнародному бойкоту з боку лідерів країн і був змушений скоротити зв'язки з Європейським Союзом й піти на зближення із Росією, президент якої Володимир Путін виказував йому всебічну підтримку.**

За часи виконання Ангелою Меркель обов'язків канцлера, динаміка українсько-німецьких відносин почала знижуватися. Під час промови на 42-й Мюнхенській конференції з політики безпеки (12 лютого 2006 року) канцлер зазначила, що перспектива членства в НАТО України та Грузії не має бути автоматичною реакцією [1, с. 340–341]. Німецькі політики стверджували, що Україна ще далека від виконання так званих Копенгагенських критеріїв. Натомість була запропонована Європейська політика сусідства (далі ЄПС), яка могла б сприяти утворенню своєрідного «кола друзів», тобто, держав, близьких Європейському Союзу з політичного, економічного, цивілізаційного поглядів.. Президент В.Ющенко у Берліні, під час першої офіційної зустрічі з А. Меркель у лютому 2007 року запевнив, що в Україні з розумінням ставляться до скептичних настроїв у ЄС відносно подальшого розширення. За оцінкою

аналітиків і прихильників України, головування ФРН в ЄС у першій половині 2007 року не вирішило проблем щодо активної підтримки євроінтеграційних прагнень України. Відомий німецький політолог В. Шнайдер-Детерс зазначив, що Федеральне міністерство закордонних справ Німеччини запропонувало лише політику сусідства «зі знаком плюс», маючи неприкритий намір запобігти виникненню вакууму між ЄС і Росією [1, с. 341–342]. Як зазначають українські дослідники, однією з причин, що стали на перешкоді членства в Євросоюзі стала «втома» ЄС від попередніх великих хвиль розширення (в 2004 році та 2007 році до Європейської спільноти приєдналося 12 країн), що призвели до зростання труднощів, подолання яких ускладнюється проблемами інституціонального, економічного, соціального, культурного характеру та ставить під сумнів необхідність подальшої інтеграції. Це, у свою чергу, сприяло зростанню євроскептичних поглядів. Прохолодність у двосторонніх взаєминах, відчутне зниження підтримки України, її євроінтеграційних прагнень з боку ФРН, здавалося, мав би згладити довгоочікуваний перший візит федерального канцлера А. Меркель до Києва 21 липня 2008 році. Проте, кризові явища у відносинах Києва з Москвою щодо оцінок історичного минулого, транзиту енергоресурсів до ФРН й інших держав Європи мали негативний вплив з боку офіційних кіл Німеччини. Можливо це призвело до того, що під час візиту А. Меркель акцентувала увагу, що «йдеться про інтеграцію, зокрема – економічну, а не про членство» [1, с. 342]. Втім, канцлер висловила зацікавленість Німеччини у відносинах з Україною як економічного, так і загальнополітичного характеру.

Відносини з Росією з приходом до влади А. Меркель теж втратили колишню приязнь і почали характеризуватися лише як просто «дружні» і «партнерські». Під час Російської агресії проти Грузії влітку 2008 року Німеччина закликала до припинення вогню та завершення військових дій. Тоді ФРН не акцентувала увагу на країні-агресорі, проте засудила визнання Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії. Після формування у 2009 році урядової коаліції без участі традиційно проросійськи налаштованих соціал-демократів продовжилося подальше охолодження у німецько-російських відносинах. Паралельно розпочався процес німецько-українського зближення. Після довгих дискусій та тривалого переговорного процесу у 2013 році була підписана «Угода про асоціацію», яка передбачала «поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі» й безвізовий режим, проте не містила положень про перспективу членства в Євросоюзі. У якості посередника між країнами Євросоюзу та Україною була Німеччина. Очікувалося, що така угода з Україною буде започаткована на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі 28–29 листопада 2013 року.

Анексія Криму 20 лютого 2014 року та подальша неоголошена російська агресія проти України були сприйняті ФРН як загроза тій системі військових союзів і регіональних об'єднань, яка була наполегливо збудована німецькими політиками з початку 1950-х років. Незаконне порушення Росією міжнародно визнаних кордонів України німецьке керівництво назвало «одним із величезних викликів сучасності». Дотримуючись принципів збереження суверенітету та територіальної цілісності України, уряд Німеччини засудив російську анексію

Криму та агресію проти України і відмовився визнати входження Криму до складу Російської Федерації.

Ініціювання переговорів між Україною та Росією 4 червня 2014 року, стало свідченням розширення участі Німеччини у врегулюванні питань європейської безпеки. «Нормандський формат» переговорів представників Німеччини, Франції, України та Росії сприяв виробленню шляхів припинення російської агресії на сході України. Німеччина, разом з Францією, виступала як спільний посередник у цих переговорах. Ці дві країни відіграли ключову роль у сприянні діалогу між конфліктуючими сторонами. На тому етапі «нормандський формат» ставив за мету відновлення діалогу між Росією та Україною. На початку вересня 2014 року переговори сприяли укладенню домовленостей про припинення вогню на Донбасі в формі перших Мінських угод (пакет «Мінськ-1»). У лютому 2015 року, через черговий російський наступ в ході переговорів у Мінську в рамках «нормандського формату» була укладена проміжна угода про засади врегулювання конфлікту («Мінськ-2») [2]. Німецький міністр закордонних справ Франк-Вальтер Штайнмаєр, який активно співпрацював з іншими лідерами та міжнародними організаціями задля сприяння мирному вирішенню конфлікту і поліпшення відносин між Україною і Росією, у 2016 році запропонував план мирного врегулювання конфлікту на сході України (далі – формула Штайнмаєра). Ця формула стала важливим кроком в напрямку вирішення конфлікту в Україні і передбачала проведення виборів на окупованих територіях згідно з українським законодавством та під наглядом Організації з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ). Суть її у тому, що якщо ОБСЄ визнає проведення виборів демократичним, Україна надає теренам, які нині становлять Окремі райони Донецької та Луганської областей, особливий режим місцевого самоврядування. Київ отримує контроль над кордоном [3]. Отже, формула Штайнмаєра ігнорує безпекову складову і підносить політичні аспекти Мінська – вибори, статус. При її буквальному розгляді, складається враження, що оминаються такі теми, як роззброєння бойовиків, виведення російських військ та військової техніки, покарання винних у воєнних злочинах, контроль над кордоном.

Одночасно Росія послідовно намагалася перетворити Німеччину на центр свого впливу в Західній Європі, надаючи преференції німецькому бізнесу та залучаючи німецьких політиків до власних проєктів. До 2035 року ФРН планувала завершити «вихід із атомної енергетики» та розраховувала на безперебійні поставки російського газу для теплових електростанцій. Прикладом тому є Договір на будівництво Північного потоку, який було укладено між російською компанією «Газпром» і німецькою компанією «BASF» у 2005 році. «Північний потік» був спроектований для транспортування російського природного газу до Німеччини, обходячи Україну та Польщу через Балтійське море. Через це уряд ФРН послідовно підтримував побудову газопроводу «Північний потік-2», що виглядало як потурання російській агресії й призвело до загострення відносин зі США, які пропонували Німеччині купувати їхній скраплений газ. Пізніше компанія «BASF» продала свою частку у проєкті «Північний потік» «Газпрому», і проєкт став контролюватися виключно російською стороною. Незважаючи на енергетичну залежність від Росії, ФРН

спромоглася взяти на себе ініціативу очільника зусиль країн Західної Європи з припинення російської агресії. Саме за наполяганням Німеччини на засіданні Європейської Ради 17 квітня 2014 року було схвалено рішення про запровадження трьох рівнів санкцій проти Російської Федерації. Така концептуальна зміна у відношенні до Росії, а також визначення агресії РФ, як загрози європейській безпеці, мали стратегічне значення. Проте, німецька протидія російській агресії виявилася для росіян неочікуваною. Враховуючи, що Німеччина є найпотужнішим європейським споживачем російських енергоносіїв, «Газпром» призупинив будівництво газопроводу «Південний потік» з метою маніпулювання ситуацією. Заради забезпечення безперервних поставок російських енергоносіїв уряд А. Меркель послідовно блокував заходи, спрямовані на надання Україні перспективи членства в ЄС. Після анексії Криму, попри запровадження помірних санкцій проти РФ, ФРН намагалася завершити будівництво газопроводу «Північний потік-2», відкидаючи застереження з боку урядів України, Польщі та США. Отже, на той час в комплексі інтересів правлячих кіл Німеччини зацікавленість в економічній співпраці з РФ переважувала реалістичне сприйняття загроз європейській безпеці. Під час переговорів у «нормандському форматі» Німеччина обмежувалася невизначеним статусом посередників, уникаючи надання будь-яких гарантій виконання досягнутих домовленостей та покладаючись на деескалацію та замороження конфлікту. Питання про відновлення контролю України над окупованими районами Донецької і Луганської областей та АР Крим, включаючи їх повернення під державний суверенітет України, урядові кола Німеччини оминали. Проте, хоча на певному етапі участь Німеччини у переговорах в рамках Мінської тристоронньої контактної групи сприяла деескалації військового конфлікту, її прихильність до співпраці з РФ та половинчастість ролі в переговорах довкола врегулювання конфлікту в Донбасі не змогли упередити перехід російського керівництва до повномасштабного вторгнення в Україну.

24 лютого 2022 року стало днем зміни епох. Спочатку спостерігалась деяка стриманість позицій ФРН з приводу російської агресії. Вона з неабиякими труднощами долала шлях від несподіваної розгубленості до спротиву рашизму. Промовляючи до німецького Бундестагу (у березні 2022 року), В.Зеленський наголошував, що «за три тижні війни за наше життя, за нашу свободу ми переконались у тому, що ви – ніби знову за стіною. Так, не Берлінською. Але посеред Європи. Між свободою і неволею. І стіна ця міцнішає з кожною бомбою, яка падає на нашу землю... З кожним рішенням, яке не ухвалюється заради миру... Канцлере Шольц! Зруйнують цю стіну. ... Підтримайте нас!» [4, с.59]. Проте, попри певне несприйняття низкою німецьких політиків Президента України, його натиску і «турборежиму», заданого Європі, Німеччина розпочала рухалась у напрямку «руйнування цієї стіни». Результати давалися взнаки: вагомим свідченням підтримки України стало 9 зібрань (впродовж року війни) міністрів оборони кількох десятків країн світу у форматі «Ромштайн» та, відповідно, прийняті на них рішення щодо підтримки України. Взагалі під час першої конференції 22 квітня 2022 року понад 30 країн погодилися виділити більш за 5 мільярдів доларів США. Федеральне міністерство оборони

Німеччини надало дозвіл на передачу Україні 50 одиниць зенітних самохідних установок Gepard виробництва Krauss-Maffei Wegmann. Також з'явилася інформація про передачу Україні Німеччиною БПЛА і протитанкових мін без уточнення подробиць. Окрім того, Крістіне Ламбрехт, федеральний міністр оборони Німеччини, також оголосила про низку інших заходів, зокрема про участь у навчанні українських солдатів використанню броньованої гаубиці PzH 2000, далекобійної зброї, яку Нідерланди планували направити в Україну [5].

Федеральний президент Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр у своєму зверненні до німецької нації 27 жовтня 2022 року наголосив на непринциповості дій Росії, яка перетворила на попіл європейський безпековий порядок. Одночасно зазначив, що тепер країни протистоять одна одній. Акцентував увагу на підтримці України стільки, скільки буде потрібно. Йдеться про військову, фінансову та політичну підтримку, а також гостро необхідну підтримку для швидкого відновлення після підлих атак Росії на об'єкти енергопостачання, опалення, гарячого водопостачання, на інфраструктуру [6]. Це було підтверджено конкретними діями, а саме: Німеччина підтримує Україну, постачаючи їй оснащення і зброю – як зі складів Бундесверу, так і постачаннями з боку промисловості, які фінансуються з коштів Ініціативи Федерального уряду Німеччини з підвищення дієздатності. Кошти на фінансування статті з підвищення дієздатності на 2023 рік становлять загалом 5,4 мільярди євро (у 2022 році - 2 млрд. євро) плюс повноваження на взяття зобов'язань на наступні роки в розмірі близько 10,5 млрд. євро. Ці кошти мають піти переважно на військову підтримку України. Водночас вони будуть використовуватися з метою внесків Німеччини до Європейського фонду забезпечення миру, з якого своєю чергою можуть компенсуватися витрати країн-членів ЄС на підтримку України [7].

Висновки

Підсумовуючи зазначене вище, можна стверджувати, що зовнішньополітичні погляди Німеччини щодо України кардинально змінила війна. Спочатку політична еліта ФРН (корумпована російськими грішми чи отруєна російської пропагандою в Європі) неквапно міркувала, час від часу висловлюючи «стурбованість» чи «занепокоєння» з приводу війни в Україні, що з 2014 року набирала обертів. А потім Німеччина, обміркувавши (з німецькою педантичністю!) впродовж року тезу В.Зеленського, що без нас, без України повноцінність Європи викликати неможливо, погодилася з нею та почала підтримувати Україну фінансово, політично та у військовій сфері.

Література:

1 Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / За редакцією доктора історичних наук, професора А. І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2009. – 544 с.

2 Декларація Президента Російської Федерації, Президента України, Президента Французької Республіки і Канцлера Федеративної Республіки Німеччина про підтримку Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей, схваленого у Мінську 12 лютого 2015 р. Президент України Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво. URL:

<http://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-prezidenta-rosijskoyi-federacijiprezidenta-ukra-34695> (дата звернення: 10.08.2023).

3 Формула Штайнмаєра. Що вона означає і чому дошкуляє багатьом українцям/ Ростислав Хотин <https://www.radiosvoboda.org/a/30173522.html> (дата звернення 12.09.2023)

4 Кармазіна М. С. Іпостасі Європи (до якої ми прагнемо): аналіз рефлексій Президента України упродовж 445 днів повномасштабної російської агресії проти України (24 лютого 2022 р. – 14 травня 2023 р.) /Україна на шляху відновлення: завдання науки і освіти в європеїзації держави : матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 17–19 травня 2023 року) / Уклад.: Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. – 946 с.

5 Зустрічі у форматі «Рамштайн»/ Вікіпедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki>. (дата звернення 12.09.2023).

6 "Для Німеччини це нова епоха": історична промова Штайнмаєра про війну та зміну ставлення до РФ. Франк-Вальтер Штайнмаєр. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/28/7149599/> (дата звернення 12.09.2023).

7 Військова допомога для України. Сайт Посольства Федеративної республіки Німеччина. <https://kiew.diplo.de/ua-uk/aktuelles/-/2549080> (дата звернення 12.09.2023).

***Abstract.** In the article on the basis of officially available materials, normative documents, available statistical, interviews with authorized persons, mass media notification the author is trying to analyze the multi-vector direction of cooperation between Ukraine and Germany. The evolution of Germany's support for Ukraine's European integration aspirations is highlighter.*

The author substantiates the opinion that Russia's military aggression Ukraine has radically changed Germany's foreign policy views towards Ukraine.

***Keywords:** Germany, Ukraine, European Union, Countries of Central and Eastern Europe, associate membership, European integration aspirations, independence, Ukrainian: German inter governmental consultations, European Neighborhood Policy, German Counteraction to Russian Aggression.*

Стаття надіслана: 20.09.2023 р.

© Гнилицька А.В., © Михайлюк О.І..

УДК 32:316.3

MIGRATION AND POLITICAL ASPECT OF THE EU'S RELATIONS WITH THE SOUTHERN MEDITERRANEAN STATES ON THE EXAMPLE OF THE KINGDOM OF MOROCCO

МІГРАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМВІДНОСИН ЄС З ДЕРЖАВАМИ ПІВДЕННОГО СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я НА ПРИКЛАДІ КОРОЛІВСТВА МАРОККО

Osnach O.M. /Оснач О.М.

candidate of political sciences / канд. політ. наук

ORCID 0000-0001-7973-6683

*doctoral student of the department of legal problems of political science /**докторант відділу правових проблем політології**Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine**01011, Kyiv, str. Triochsvyatitelska, 4,**Інституту держави і права ім В.М. Корецького НАН України**01011, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4,*

Анотація: У даній статті пропонується аналіз того, як міграційні питання поступово включалися в середземноморську політику ЄС з метою залучення південних середземноморських сусідів до управління міграційними потоками, досліджується формування на сучасному етапі та еволюція середземноморського вестору міграційної політики Європейського Союзу, її основні характеристики.

Ключові слова: міграція, Європейський Союз, Королівство Марокко міграційна політика.

Вступ.

Питання міграції поступово стало постійним предметом занепокоєння і стратегічним пріоритетом у європейській середземноморській політиці. ЄС намагається залучити своїх південно-середземноморських сусідів до зовнішнього управління міграцією і продовжує працювати над розширенням співпраці з міграційних питань.

Боротьба з нелегальною імміграцією, контроль зовнішніх кордонів, політика повернення та реадмісії стали пріоритетами європейського політичного порядку денного, сферою консенсусу між інституціями ЄС та його державами-членами.

Поступово міграційні питання на європейській політичній арені перетворилися з питань внутрішньої політики на питання зовнішньої політики. Зараз міграційні питання повністю інтегровані у сферу зовнішніх відносин. Зовнішній вимір міграційної політики ЄС набуває все більшого значення з початку 2000-х років з метою заохочення третіх країн до співпраці з питань міграції та давно став окремою сферою політики — міграційною політикою ЄС.

Серед українських дослідників, які займалися даною проблематикою, можна назвати таких як Макух В. В., Священко З. І., Тихоненко І. М., Чернега О. Б., Яковенко Ю. В. та інших.

Основний текст

Хоча співпраця ЄС з країнами-сусідами Південного Середземномор'я є багатогранною, питання міграції стали ключовими аспектами європейсько-середземноморських відносин як на регіональному, так і на двосторонньому рівні. І презентація Нового пакту про міграцію та притулок чітко підкреслює, що

питання міграції залишаються пріоритетом для Комісії. [5]

В 1992 р. Євросоюзом була запроваджена Оновлена середземноморська політика. Незважаючи на обмеженість цієї політики, вона підготувала ґрунт для створення справжнього євросередземноморського простору в душі партнерства, заклавши таким чином основи Євро-Середземноморського партнерства (ЄСП). Започаткувавши в листопаді 1995 р. Барселонський процес, який інституціоналізував євросередземноморське співробітництво, Барселонська декларація стала поворотним моментом у середземноморській політиці ЄС. Окрім двостороннього виміру, ЄСП також включає багатосторонній та (суб)регіональний вимір, а також багатовимірний підхід. З метою створення зони миру, стабільності та процвітання, ЄСП базується на триєдиному підході: 1) політичний та безпековий; 2) економічний та фінансовий; 3) соціальний, культурний та гуманітарний. [7]

Питання міграції було включено до третього напрямку з метою посилення європейсько-середземноморської співпраці для зменшення міграційного тиску та боротьби з нелегальною імміграцією. Таким чином, метою було досягнення спільного процвітання, щоб запобігти дестабілізуючим наслідкам. Питання міграції стало домінуючим на порядку денному.

У квітні 2005 р. Комісія представила п'ятирічну робочу програму, спрямовану на створення "спільного євро-середземноморського простору співпраці у сфері юстиції, безпеки та міграції". Програма мала на меті активізувати співпрацю з середземноморськими країнами-партнерами, країнами походження та транзиту мігрантів, зокрема, у сфері управління міграцією, прикордонного контролю та боротьби з нелегальною імміграцією. Таким чином, міграція стала четвертим стовпом і пріоритетним напрямком діяльності. [1]

Європейська політика сусідства (ЄПС) започаткувала новий етап у європейсько-середземноморських відносинах, перейшовши від євро-середземноморського простору до "євро-середземноморського простору сусідства". Спочатку ЄПС була розроблена для країн Центрально-Східної Європи з метою уникнення нових ліній поділу в Європі. [4] Потім вона була поширена на середземноморські країни-партнери, а потім на країни Південного Кавказу, створивши новий геополітичний простір, хоча включення таких різних країн, як Марокко та Україна, в один напрямок залишається під питанням. Метою цієї політики було сприяння миру, стабільності, процвітання та безпеці, а також створення кола партнерів без перспективи членства. Ця логіка, таким чином, передбачає неучасть сусідів у процесах прийняття головних рішень.

ЄПС інституціоналізувала сферу юстиції та внутрішніх справ, включаючи питання міграції та прикордонного контролю, в європейсько-середземноморських відносинах. Південне сусідство стало "стратегічним полем екстерналізації" зовнішньої міграційної політики ЄС, де ЄС прагне змістити баланс управління міграцією в бік південного узбережжя Середземного моря. У цьому сенсі Середземномор'я розглядається з точки зору безпеки, що передбачає зростаючу сек'юритизацію міграції та кордонів. Таким чином, управління міграцією та контроль кордонів займає центральне місце в ЄПС.

У рамках стратегії сусідства ЄС, у поєднанні з багаторічною фінансовою

програмою та 25-ю річницею Барселонської декларації, у лютому 2021 р. Європейська Комісія ухвалила Нову середземноморську програму, спрямовану на оновлення стратегічного партнерства з південними сусідами. [12]

З огляду на перспективу перезапуску після пандемії коронавірусу та 25-ту річницю Барселонської декларації, Комісія та Високий представник у лютому 2021 р. представили спільне Комюніке з метою оновлення та зміцнення стратегічного партнерства з південними сусідами. У Комюніке пропонується Новий порядок денний для Середземномор'я, який є одночасно амбітним та інноваційним. У Комюніке також представлена "Нова програма для Середземномор'я", яка є одночасно амбітною та інноваційною і яка покликана визначити середземноморську політику ЄС та багаторічне програмування в рамках Інструменту сусідства, співробітництва та міжнародного співробітництва (ІСМС) на двосторонньому та регіональному рівнях, із середньостроковим оглядом, запланованим на 2024 р. Таким чином, ЄС пропонує закласти підвалини для оновленого партнерства зі своїми південними сусідами як нового напрямку у відносинах із середземноморськими країнами-партнерами.

Міграція та мобільність є однією з п'яти сфер діяльності Нової середземноморської програми. Міграція описується як виклик, що вимагає спільних дій і спільної відповідальності. У Комюніке зазначається, що це посилене партнерство охоплює всі аспекти міграції, беручи до уваги інтереси середземноморських країн-партнерів. Для того, щоб протистояти нелегальній міграції, програма спрямована на посилення співпраці в управлінні міграцією, в тому числі в управлінні кордонами, а також на активізацію співробітництва в сфері ефективного повернення і реадмісії. Крім того, комісар Олівер Вархелі підкреслює, що зовнішні виміри Нового пакту про міграцію та притулок будуть реалізовані в Новій середземноморській програмі. Таким чином, в основі останньої лежить екстерналізація.

Як заявив Верховний представник Жозеп Боррель у березні 2021 р.: "ЄС має потребу і бажання забезпечити, щоб міграція в усіх її аспектах стала важливим елементом наших загальних відносин з третіми країнами". [12] Зовнішня міграційна політика ЄС відображається, зокрема, у все більш інституціоналізованій екстерналізації управління міграційними потоками. Як наслідок, міграційне співробітництво має на меті розширити сферу дії міграційної політики за межі кордонів ЄС.

Виходячи з міркувань безпеки, в управлінських колах ЄС Середземномор'я сприймається як "міграційна зона безпеки". Таким чином, воно змінює свою функцію і стає зовнішнім кордоном "Європи-фортеці", свого роду розривом, а не безперервністю чи спільним простором. Таким чином, з боку ЄС відбувається спроба "фронтизації", тобто створення кордонів між північним і південним берегами Середземномор'я. Отже, міграційні питання породжують "дистанціювання при одночасному посиленні взаємодії" в євро-середземноморських відносинах. [3]

У липні 2005 р. в рамках ЄПС був прийнятий план дій, спрямований на зміцнення європейсько-марокканського партнерства. У сфері міграції було наголошено на ефективному управлінні потоками та підписанні угоди про

реадмісію. Довго домагаючись привілейованого статусу для Марокко, ЄС надав йому "Поглиблений статус" у жовтні 2008 р., що ознаменувало зміцнення європейсько-марокканських відносин і підкреслило унікальність цих відносин. Цей статус став відповіддю на прохання Марокко мати "більше, ніж асоціацію, і менше, ніж членство". Цей статус став відповіддю на прохання Марокко мати "більше, ніж асоціацію, і менше, ніж членство" і є гарною ілюстрацією принципу диференціації ЄПС. [1]

У червні 2019 р. було прийнято Спільну декларацію між ЄС і Марокко, покликану надати нового імпульсу їхнім стратегічним і багатовимірним відносинам. Сторони підкреслюють, що їхнє партнерство керуватиметься, серед іншого, принципами солідарності, співволодіння, спільної відповідальності, взаємної поваги і прозорості. Що стосується управління міграцією, то Декларація виступає за збалансоване співробітництво, посилення консультацій і всеосяжний підхід, який поважає права людини, з метою запобігання та боротьби з нелегальною імміграцією, зокрема, шляхом посилення управління кордонами. [6]

З роками управління міграцією стало важливим елементом європейсько-марокканських відносин. Зокрема, ЄС намагається розвантажити управління міграцією і прагне налагодити безпекову співпрацю, зосереджену на контролі та моніторингу середземноморських кордонів, щоб зупинити міграційні потоки.

Через своє географічне положення ЄС сприймає Марокко як "буферну державу", де він може екстерналізувати міграцію і прикордонний контроль. Є намір відвести Марокко роль поліцейського, прикордонника і зовнішнього кордону для того, щоб зупинити міграційні потоки. Як і Середземномор'я, Марокко розглядається як "випробувальний полігон для стратегії ЄС з контролю за міграцією". [5]

Загальноновизнаним головним "каменем спотикання" у європейсько-марокканських відносинах є проблема неукладеної угоди про реадмісію. ЄС вже два десятиліття намагається укласти угоду про реадмісію з Марокко. Дана угода періодично включається в євро-марокканські переговори, хоча Марокко має двосторонні угоди з окремими державами-членами ЄС. Реальна зацікавленість ЄС в укладенні угоди Співтовариства полягає в пункті про реадмісію громадян третіх країн, який не включений до двосторонніх угод про реадмісію.

Отримавши мандат від Комісії у 2000 р., конкретно-орієнтовані переговори щодо угоди про реадмісію розпочалися у квітні 2003 р.. Після п'ятнадцяти раундів безуспішних переговорів вони були офіційно призупинені в 2010 р.. Підписання Партнерства з мобільності в червні 2013 р., яке запропонувало нові рамки для євро-марокканського міграційного діалогу, відновило переговори. Виходячи з принципу "давати більше, щоб отримати більше", Комісія намагається досягти компромісу між спрощенням видачі віз та укладенням угоди про реадмісію, щоб заохотити Марокко до підписання останньої. [4]

Схоже, що ЄС хоче, щоб Марокко стало "країною реадмісії" на додаток до інших міграційних функцій. Оскільки не існує міжнародного зобов'язання щодо реадмісії громадян третіх країн, ЄС намагається створити таке зобов'язання шляхом укладення угод про реадмісію. Однак Марокко вважає, що пункт про

реадмісію громадян третіх країн і осіб без громадянства, які, як передбачається, проїхали транзитом через його територію, був би "порушенням його суверенітету". Однією з головних причин цього є те, що Марокко не має міжнародного зобов'язання щодо реадмісії громадян третіх країн. Однією з проблем для Марокко є доведення того, що ці мігранти дійсно проїхали транзитом через його територію, оскільки багато з них спочатку перетинають алжирський кордон, перш ніж перетнути марокканський. [3]

Хоча підписання угоди про реадмісію є оптимальним рішенням для ЄС, воно має ширші внутрішньо- та зовнішньополітичні наслідки для Марокко.

Питання міграції між Марокко і Європою не обмежуються євро-марокканськими або євро-середземноморськими відносинами; вони також стосуються євро-африканських відносин. Дійсно, важко відокремити Середземноморську Африку від Африки на південь від Сахари як "два різних геополітичних простори". При цьому ЄС застосовує регіональний підхід до Північної Африки через Європейську політику сусідства та Середземноморський союз, тоді як його відносини з країнами Африки на південь від Сахари вписуються в політичні рамки угод Котону з країнами Африки, Карибського басейну та Тихоокеанського регіону (АКТ). [5]

Висновки

Міграційні потоки у Південному Середземномор'ї є ознаками, серед іншого, бідності, безробіття, нестабільності, конфліктів, незахищеності, посухи, зміни клімату, браку соціальних послуг у сфері охорони здоров'я та освіти, а також відсутності перспектив на майбутнє. Ці багатовимірні виклики мають довгостроковий характер і потребують стратегій, які забезпечать довгострокові рішення. Сусідній європейський континент безпосередньо стурбований проблемами свого південного флангу, тобто афро-середземноморського регіону.

Зовнішня міграційна політика ЄС та його середземноморська політика з часом зблизилися. Питання міграції, про які мало згадувалося в перших ітераціях середземноморської політики, були розроблені в рамках Європейської політики сусідства, в якій почалися перші спроби екстерналізації управління міграцією, особливо з 2005 р. і далі. Важливість міграції та стратегій екстерналізації, спрямованих на "віддалене" управління міграцією, мала бути ще більше підкреслена в рамках ЄПС. Остання зробила більший акцент на міграційних питаннях у європейсько-середземноморських відносинах, щоб Середземномор'я стало "буферною зоною між Європою та країнами Африки на південь від Сахари". У довгостроковій перспективі ЄС повинен буде враховувати стратегічний простір, який є його ширшим сусідством, тобто сусідів своїх сусідів та їхні відносини.

Для того, щоб досягти відповідності принципам партнерства, солідарності та спільної відповідальності, необхідно враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін, не забуваючи, що ці інтереси можуть бути відмінними або навіть суперечливими. Ефективне управління міграцією має бути цілісним, збалансованим і прагматичним, одночасно спрямованим на запобігання нелегальній імміграції та забезпечення легальних каналів для імміграції, при цьому останнє не повинно бути слабким місцем у загальній структурі

міграційного співробітництва або компенсаційних заходів.

Отже, існує потреба у зміцненні співпраці між державами еміграції, транзиту та призначення з метою полегшення пересування людей. Метою є заохочення циркулярної, економічної та трудової міграції, що принесе користь усім сторонам. Це дасть змогу зокрема зменшити "відтік мізків" — важливу проблему, яка потребує кращого вирішення, щоб не позбавляти держави еміграції людського капіталу та навичок, необхідних їм у процесі розвитку.

Література:

1. Макух В. В. Проблеми міграції у відносинах між країнами Магрибу та ЄС: досвід для України. Стратегічна панорама. – 2008. – №2. Київ, 2008.

2. Макух В. В. Проблема анклавів Сеути та Мелільї в контексті мароккансько-іспанських відносин / В. В. Макух // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2010. – № 1. – С. 88-92. Київ, 2010.

3. Священко З. І. Міграційна політика Європейського Союзу щодо країн Північної Африки / З. Священко // Європейські історичні студії. – 2019. – № 13. – С. 67-83.

4. Тихоненко І. М. Еволюція багатостороннього співробітництва Королівства Марокко та Європейського Союзу: від політичного до ціннісного виміру. №14 (2019): Європейські історичні студії: науковий журнал. Київ, 2019.

5. Чернега О. Б., Яковенко Ю. В. Міграційна політика ЄС: тенденції формування міграційних потоків та механізми вдосконалення. Економіка та суспільство, грудень 2020.

6. Amman Southmed CV Regional Conference: The impact of culture in the Southern Mediterranean region [Electronic Resource] // September 10, 2019 SouthMed CV. – Mode of Access: <http://www.smedcv.net/amman-southmed-cv-regional-conference-the-impact-of-culture-in-the-southern-mediterranean-region/>.

7. Barcelona declaration adopted at the Euro-Mediterranean Conference – 27-28/11/95 [Electronic Resource] – Mode of Access: https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/barcelona_declaration.pdf

8. Benhayoun J.E. Morocco and the EU: Managing the Future. [Electronic Resource] / J. E. Benhayoun // Morocco World News. – 2017. – June 5. – Mode of Access: <https://www.moroccoworldnews.com/2017/06/218876/morocco-eu-managing-future/>

9. EU migration policy (2020, December 14) European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/migratory-pressures>

10. Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Kingdom of Morocco, of the other part [Electronic Resource] // Official Journal of the European Communities. – http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/march/tradoc_127906.pdf

11. EU/Morocco Action Plan [Electronic Resource] // EU Neighborhood. – Mode of Access: <https://library.euneighbours.eu/content/eu-morocco-enp-action-plan>

12. Frontex / European Union Agency (2022) Frontex. URL: <https://frontex.europa.eu/>.

Abstract: *This article analyses how migration issues have been gradually incorporated into the EU's Mediterranean policy in order to involve the southern Mediterranean neighbours in the management of migration flows, examines the current formation and evolution of the Mediterranean vector of the European Union's migration policy, its main characteristics.*

Keywords: *migration, European Union, Kingdom of Morocco, migration policy.*

CONTENTS**Education and pedagogy**

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-002> 3

**MODEL PROGRAM FOR LEARNING ROBOTICS BASED
ON THE MICRO:BIT BOARD**

Yashan B.O., Dymashok V.A.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-003> 8

**THE IMPORTANCE OF FORMING SOCIAL ACTIVITY AMONG
MEDICAL STUDENTS IN PHARMACOLOGY CLASSES**

Melnychuk S.P.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-023> 13

**DISTANCE LEARNING OF STUDENTS AS A CHALLENGE
FOR THE OVERALL EDUCATIONAL PROCESS**

Ridel T. M.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-025> 20

**CURRENT TRENDS IN US SCHOOL EDUCATION AND ITS
TEXTBOOK SUPPLY SYSTEM**

Elbrekht O., Bakhov I.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-043> 26

**PREPARATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS
AT PEDAGOGICAL COLLEGES FOR INTEGRATED STUDENT
LEARNING**

Poberetska V.V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-055> 31

**MOTIVATION TO LEARN A FOREIGN LANGUAGE IN
MODERN CONDITIONS OF UKRAINIAN EDUCATION:
A VALUABLE ASPECT**

Shamsutdynova M.-S.

Physical education and sport

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-044> 38

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT
OF SPORTSMAN**

Zaitseva Yu.V., Momot O.O., Novik S.M.

Psychology and sociology

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-009> 44

SOCIAL DYNAMICS OF CHANGES IN REORGANIZATION OF
NON-CLASSICAL GYMNASIUMS INTO NON-CLASSICAL
SECONDARY SCHOOLS OF PRACTICAL DIRECTION (1866-1872)

Bondarenko H. V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-012> 65

CIVIL COMPETENCE AS AN IMPORTANT COMPONENT OF
THE PROFESSIONAL GROWTH OF A MODERN TEACHER.

Savchenko S.V., Oleksenko S.V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-031> 73

PROGRAM PLAN FOR IMPROVING INTERPERSONAL
RELATIONS IN THE TEAM

Kornieieva O. M., Samoilenko O. V., Shundel T. O.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-048> 80

SHELTER AS A WAY OF ORGANIZING A SAFE SPACE FOR
PERSONS WHO HAVE SUFFERED FROM DOMESTIC AND
GENDER VIOLENCE

Demchenko I. I., Revniuk N. I., Ivashchenko K. V.

Philosophy

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-001> 85

ANALYSIS OF THE GENESIS OF AGGRESSION AND ITS IMPACT
ON HUMAN EXISTENCE

Panchuk L.V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-024> 95

THE PROBLEM OF INNOVATIONS IN THE COGNITIVE SPHERE
AND HOLISTIC STRATEGIES OF COGNITION

Poplavska T.

Philology, linguistics and literary studies

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-005> 101

THE ESSENCE OF GRAMMATICAL COMPETENCE IN
TEACHING ENGLISH TO 11 GRADE STUDENTS

Ardelian O.V., Holovina K.V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-006> 108

THE ESSENCE OF CULTURE-ORIENTED LINGUISTIC
COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH TO GRADE
11 STUDENTS

Ardelian O.V., Kotova A.M.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-029> 114

STRATEGIC COMMUNICATION AS A PHENOMENON IN
PUBLIC SPEAKING

Yakymchuk V. V.

Legal and political sciences

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-018> 118

INDIVIDUAL WORK WITH THE VICTIM OF A CRIMINAL
OFFENSE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF
MARTIAL

Kryvonos M.V.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-033> 125

EVOLUTION OF SIDE SUPPORT FRN EVROPIAN
INTEGRATION EFFORTS FOR UKRAINE

Hnylytska A., Mykhaylyuk O.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-051> 132

MIGRATION AND POLITICAL ASPECT OF THE EU'S RELATIONS
WITH THE SOUTHERN MEDITERRANEAN STATES ON THE
EXAMPLE OF THE KINGDOM OF MOROCCO

Osnach O.M.

Scientific publication

International periodic scientific journal

Scientific World Journal

Issue №21

Part 3

September 2023

Indexed in
INDEX COPERNICUS
high impact factor (ICV: 89.14)

Articles published in the author's edition

*Academy of Economics named after D.A. Tsenov
Bulgaria jointly with SWorld*

Signed: September 30, 2023

e-mail: editor@sworldjournal.com

site: www.sworldjournal.com

www.sworldjournal.com

www.sworldjournal.com